

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ: ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: «ΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ

Τριμελής Επιτροπή: Χάνος Αντώνιος
Στράγγας Ιωάννης
Παπαχαλαράμπους Χαρ.

ΚΑΡΠΑΘΑΚΗ ΓΕΩΡΓΙΑ-ΙΩΑΝΝΑ
ΑΜ 09010Μ019

ΑΘΗΝΑ, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. <u>Εισαγωγή</u>	1
2. <u>Οι φεμινιστικές θεωρίες του δικαίου (Feminist Legal Theories)</u>	
α) Η σεξιστική θεωρία του δικαίου	3
β) Η ανδροκεντρική θεωρία του δικαίου	5
γ) Η κριτική της σχολής των ειδικών δικαιωμάτων από την βασική εκπρόσωπο της μεταμοντέρνας φεμινιστικής νομικής θεωρίας	9
δ) Η μεταμοντέρνα θεωρία του δικαίου	15
ε) Το κοινωνικό φύλο (Gender).....	17
3. <u>Η έννοια της ισότητας των φύλων στο ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο</u>	
α) Η εξέλιξη της αρχής της ισότητας των φύλων.....	20
β) Ανάλυση της έννοιας	23
• Η λήψη θετικών μέτρων.....	24
4. <u>Ζητήματα ισότητας των φύλων στο Οικογενειακό Δίκαιο</u>	
α) Βασικές έννοιες και ιστορική ανασκόπηση.....	27
• Ο γάμος ως θεσμός και η έννοια της ιδιωτικότητας.....	29
β) Σύγχρονα ζητήματα ισότητας.....	34
βα) Η απαγόρευση επιλογής φύλου.....	34
ββ) Ισότητα στην διακίνηση γεννητικού υλικού.....	36
βγ) Παρένθετη μητρότητα και δικαίωμα αναπαραγωγής του άνδρα.....	38
βδ) Το επιτρεπτό της τεχνητής αναπαραγωγής μέχρι το χρόνο φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής.....	42

5 . Ζητήματα ισότητας των φύλων στη Ποινικό Δίκαιο

α) Κριτική για την αντιμετώπιση του εγκλήματος του βιασμού από την αμερικάνικη ποινική νομοθεσία και κοινωνία.....44

β) Η αντιμετώπιση του εγκλήματος του βιασμού στον ελληνικό χώρο.....49

γ) Άλλα ζητήματα αναφορικά με το Ποινικό Δίκαιο.....56

6. Συμπεράσματα.....63

7. Πηγές.....65

Abstract

During its development the concept of equality has undergone many different interpretations, depending on the conditions and the state of the awareness prevailing in society at the relevant time.

At first it was simply interpreted as meaning equal treatment, which led at the same time to the emergence of the opposing concept of special needs for women, implying that they required special treatment . As more and more researchers began to participate in the feminist movement with the aim of achieving gender equality, and after they have already achieved their initial objectives, the focus is turning towards hidden aspects of gender inequality. But if equality has been achieved, why are women still paid less, why are they the overwhelming majority of victims of violence and sexual abuse, why have they not achieved social equality, which is the ultimate goal of gender equality? Since there can be no concept of equality without a definition of a standard person as a reference value for what is considered equal, why does this standard person have male characteristics and needs? Specifically, why does the prison system not take into account the needs of the female gender? Should in this field gender equality be interpreted in relation to the consequences suffered by the inmate?

All these questions created the need to formulate a new theory of equality which deconstructs gender and detects the difference between the sexes, not in relation to socially constructed characteristics, but instead in relation to the hierarchy that is present in relationships between women and men .

It is desirable therefore, to study the Greek constitutional legislator's definition of gender equality and to investigate whether its application in the areas of family and criminal law meets constitutional requirements.

Zusammenfassung

Der Begriff der Gleichberechtigung hat während seiner Entwicklung viele Interpretationen erfahren, die analog den jeweils herrschenden Umständen und dem Fortschritt der Gesellschaft angepasst waren.

Anfangs verstand man darunter eine gleiche Behandlung, woraus sich die Meinung entwickelt hat, dass die Frauen besondere Bedürfnisse hätten, woraus wiederum die Forderung nach einer speziellen Behandlung resultiert. Im Laufe der Zeit wuchs die Zahl der Wissenschaftler, die in der feministischen Bewegung für das Ziel der Gleichberechtigung der Geschlechter Partei nahmen. Nachdem nun in vielen Bereichen die Anfangsziele erreicht wurden, wendet sich nunmehr das Interesse zu den schwerer durchschaubaren Seiten der Ungleichheit zu. Es stellt sich nämlich die Frage, wenn die Gleichheit der Geschlechter erreicht ist, warum werden dann die Frauen weiter schlechter bezahlt, warum sind sie in der Mehrzahl die Opfer von Gewalt und von sexuellem Missbrauch? Warum ist die soziale Gerechtigkeit nicht erreicht, welche doch das höchste Ziel der Gleichheit der Geschlechter ist? Da der Begriff der Gleichheit nicht ohne die Definition einer Person als Standard auskommen kann, die als Bezugsgröße für die Beantwortung der Frage dienen würde, was als gleich zu erachten sei, warum hat diese standardisierte Person dann männliche Bedürfnisse und Eigenschaften? Warum berücksichtigt das System des Strafvollzugs nicht die Bedürfnisse von Frauen? Sollte die Gleichstellung der Geschlechter nicht auch in Bezug auf die Folgen des Strafvollzugs entsprechend interpretiert werden?

All diese Fragen haben die Notwendigkeit nach einer neuen Theorie der Gleichheit aufgezeigt, welche den Begriff der Frau umdefiniert und den Unterschied zwischen den Geschlechtern nicht in sozial konstruierten Eigenschaften, sondern in der Hierarchie sieht, welche in der Gestaltung der Beziehungen zueinander herrscht.

Es erscheint also sinnvoll, das Konzept der Gleichheit der Geschlechter, dessen der griechische Gesetzgeber in der Verfassung sich bedient hat, genauer unter die Lupe zu nehmen und zu erforschen, ob seine Anwendung im Bereich des Familienrechts und des Strafrechts den Anforderungen der Verfassung gerecht wird.

1. Εισαγωγή

Στόχο της παρούσας εργασίας, δεν αποτελεί τόσο η καταγραφή των νομοθετημάτων, τα οποία στοχεύουν στην ισότητα των φύλων, αλλά κυρίως η ανάδειξη ζητημάτων, τα οποία αν και κρίνονται από τους μη ασχολούμενους με τον χώρο του δικαίου ή των σπουδών φύλου ως ουδέτερα, στην πραγματικότητα πρόκειται για ζητήματα τα οποία σχετίζονται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό με την (αν)ισότητα των φύλων και την κοινωνική ανισότητα που έχει αυτή δημιουργήσει, καθώς και η διαπίστωση, μέσα από επίσης φαινομενικά ουδέτερες νομικές διατάξεις, της στάσης του νομοθέτη, αναφορικά με τη θέση των φύλων στην κοινωνία.

Αρχικώς, αναλύεται το περιεχόμενο που έλαβε η έννοια της ισότητας, από τις φεμινίστριες θεωρητικούς και νομικούς, οι οποίες ανακίνησαν κατά τον ρου της ιστορίας, τα ζητήματα (αν)ισότητας των φύλων. Η παρουσίαση των φεμινιστικών νομικών θεωριών, θεωρείται απαραίτητη για την κατανόηση της πολυπλοκότητας της έννοιας της ισότητας, καθώς και για την κατανόηση των (μετά)ρυθμίσεων του νομοθέτη κατά την διάρκεια των ετών.

Το πλαίσιο ανάλυσης δεν περιορίζεται στον ελληνικό νομικό χώρο, ο οποίος συνήθως "εισάγει" διατάξεις, ακολουθώντας τις ευρωπαϊκές αλλά και παγκόσμιες εξελίξεις. Το θεωρητικό υπόβαθρο της φεμινιστικής θεώρησης του δικαίου, δηλαδή της ανάλυσης των νομικών διατάξεων από την σκοπιά των γυναικών, έχει προέλθει κυρίως από τις Η.Π.Α., λόγω των μεγάλων κοινωνικών ανισοτήτων που παρατηρούνται σε αυτή την τόσο ανομοιογενή κοινωνία, από τη Γαλλία, τόσο λόγω του ιστορικού της στα ευρωπαϊκά και παγκόσμια πνευματικά κινήματα, όσο και λόγω της μεγάλης επιρροής της διδακτορικής διατριβής της Simone Lucie- Ernestine-Marie-Bertrand de Beauvoir "Το δεύτερο φύλο", η οποία επιχειρηματολογεί μέσω ενός φεμινιστικού υπαρξισμού υπέρ της δημιουργίας κοινωνικών στερεοτύπων των φύλων, και πιο πρόσφατα από σκανδιναβικές χώρες¹, οι οποίες λόγω της ευμάρειας που απολαμβάνει η κοινωνία τους, έχουν την "πολυτέλεια" να ασχολούνται και να πρωτοπορούν σε ζητήματα ισότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρά το αλλοδαπό θεωρητικό υπόβαθρο, ως θα καταδειχθεί, καθόλου δεν στερείται η ανάλυση εφαρμογής στον ελληνικό χώρο.

Εν συνεχεία, αναφέρεται συνοπτικά η έννοια που έχει προσλάβει η ισότητα των φύλων στο ελληνικό συνταγματικό δίκαιο, προκειμένου να μπορεί να κατανοηθεί η κριτική που θα ασκηθεί μετέπειτα σε ελληνικά νομοθετήματα, καθώς πέρα από την ενδιαφέρουσα θεωρητική ανάλυση,

¹ Χαρακτηριστικό είναι πως σε πρόσφατο άρθρο του, ο αμερικανός δημοσιογράφος Tracy Clark Flory, εξ αφορμής της επικείμενης έκδοσης του ιδρυτή του Wikileaks Julian Assange στην Σουηδία για βιασμό, αναφέρεται σε αυτή την Σκανδιναβική χώρα ως *scary feminist utopia*, μεταξύ άλλων διότι στην ειδική υπόσταση του εγκλήματος του βιασμού περιλαμβάνεται η περίπτωση στην οποία το θύμα είχε δώσει αρχικώς τη συναίνεσή του και την ήρε κατά τη διάρκεια της πράξης. Βλ. http://www.salon.com/2010/12/09/rape_assange/

τελικώς η μη εφαρμογή ενός νόμου μπορεί να βασιστεί μόνο στην αντισυνταγματικότητα έναντι της συνταγματικά καθιερωμένης ισότητας των φύλων. Βεβαίως, η εφαρμογή μπορεί να αποκλειστεί και λόγω αντίθεσης στα ευρωπαϊκά πρότυπα, ενόψει του άρθρου 28 του Συντάγματος, το οποίο παρέχει υπερνομοθετική ισχύ στο πρωτογενές και παράγωγο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, η ανάλυση του οποίου όμως, υπερβαίνει τα όρια της παρούσας εργασίας.

Ακολούθως, επιδιώκεται η ανάλυση ζητημάτων ισότητας των φύλων στο πεδίο του οικογενειακού και του ποινικού δικαίου. Στο οικογενειακό δίκαιο, εστιάζουμε στις ρυθμίσεις του έλληνα νομοθέτη αναφορικά με σύγχρονα ζητήματα όπως η παρένθετη μητρότητα και η δωρεά ωαρίων. Η επιλογή της εξέτασης ζητημάτων ισότητας των φύλων σε αυτό το πεδίο του δικαίου, έγινε καταρχάς λόγω επικαιρότητας των σχετικών θεμάτων, και κατά δεύτερον, λόγω του γεγονότος ότι μέσω των εν λόγω σύγχρονων ζητημάτων, μπορεί να κατανοηθεί η ανισότητα, την οποία μπορεί να επιφέρει η εξισωτική μεταχείριση, όπως θα αναλυθεί στην συνέχεια. Στο πεδίο του ποινικού δικαίου, η προσοχή εστιάζεται στο έγκλημα του βιασμού και στην ποινική μεταχείριση των γυναικών. Αρχικώς, παρουσιάζεται η κριτική που έχει ασκηθεί στο αμερικανικό νομικό σύστημα από αμερικανίδες νομικούς και θεωρητικούς, και εν συνεχεία επιδιώκεται να διαπιστωθεί κατά πόσο η εν λόγω κριτική μπορεί να ασκηθεί και στο ελληνικό ποινικό και σωφρονιστικό σύστημα.

2. Οι φεμινιστικές θεωρίες του δικαίου (Feminist Legal Theories)

Το ζήτημα τι συνιστά ισότητα για τις γυναίκες και με ποιο τρόπο μπορούν να το επιτύχουν, αποτέλεσε τον βασικό προβληματισμό των φεμινιστικών θεωριών του δικαίου.

Στα πλαίσια του εν λόγω προβληματισμού δημιουργήθηκαν τρεις σχολές και αντίστοιχα θεωρίες. Αρχικώς, διαμορφώθηκε η σχολή των ίσων δικαιωμάτων που ανέπτυξε την σεξιστική θεωρία του δικαίου και η αντιτιθέμενη σε αυτή σχολή των ειδικών δικαιωμάτων, που ανέπτυξε την ανδροκεντρική θεωρία του δικαίου.

Το βασικό ερώτημα στα πλαίσια της διαμάχης των δυο αυτών σχολών είναι, αν οι γυναίκες είναι διαφορετικές ή όχι από τους άνδρες. Σε πρακτικό επίπεδο, το ερώτημα που τίθεται είναι αν πρέπει οι γυναίκες να παλέψουν για ίση μεταχείριση από το νομικό σύστημα, παίρνοντας ως δεδομένο πως δεν είναι διαφορετικές από τους άνδρες ή θεωρώντας πως είναι διαφορετικές, πρέπει να παλέψουν για ειδική μεταχείριση καθώς λόγω της διαφορετικότητάς τους, μόνο μέσω διαφορετικής μεταχείρισης μπορεί να επιτευχθεί ισότητα.²

Μετέπειτα, αναπτύχθηκε η μεταμοντέρνα φεμινιστική νομική θεωρία, με βασική εκπρόσωπο την καθηγήτρια της νομικής σχολής του Michigan Catharine MacKinnon, η οποία άσκησε δριμεία κριτική στις ανωτέρω θεωρίες, και πρότεινε μια νέα έννοια περί ισότητας.

α) Η σεξιστική θεωρία του δικαίου³

Η σεξιστική θεωρία του δικαίου διαμορφώθηκε τον 18ο αιώνα και είχε ως αρχικό στόχο την παροχή στις γυναίκες δικαιώματος ψήφου, πολιτικών δικαιωμάτων καθώς και ίσες ευκαιρίες στην δυνατότητα μόρφωσης, εκπαίδευσης και εργασίας. Παρολαυτά, η μεγαλύτερη πληθώρα άρθρων για το δόγμα των ίσων δικαιωμάτων παράχθηκε την δεκαετία του 1970, περίοδος κατά την οποία η αναθεώρηση για ίσα δικαιώματα μεταξύ ανδρών και γυναικών στις Ηνωμένες Πολιτείες (Equal Rights Amendment⁴) αποτελούσε ένα τρέχον και μείζον ζήτημα.

² Βλ. Jenny Morgan “Feminist theory as legal theory”, σε Feminist Legal Theory I: Foundations and Outlooks, Dartmouth, 1995

³ Πλέον το δόγμα της σεξιστικής θεωρίας του δικαίου για παροχή ίσων δικαιωμάτων χαρακτηρίζεται ως “formal equality”(τυπική ισότητα) ενώ ως “substantive equality”(πραγματική ισότητα) χαρακτηρίζεται το δόγμα των ειδικών δικαιωμάτων της ανδροκεντρικής θεωρίας του δικαίου.

⁴ Η Equal Rights Amendment προτάθηκε κατά πρώτον το 1923 ώστε να κατοχυρωθεί στο Ομοσπονδιακό Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών η ισότητα των δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών απέναντι στο νόμο. Το 1972 εγκρίθηκε από το Κογκρέσο και κυρώθηκε από 35 Πολιτείες, μη καταφέροντας να κυρωθεί από τα 3/4 των Πολιτειών (38) προκειμένου να καταστεί άρθρο του Συντάγματος. Παρόλαυτά αποτέλεσε το έναυσμα για τη συγγραφή πολλών φεμινιστικών νομικών κειμένων. Το κείμενό του προέβλεπε πως “Το Κράτος των Ηνωμένων Πολιτειών δεν πρέπει

Οι εκπρόσωποι αυτής της νομικής θεώρησης, διατείνονται ότι το δίκαιο είναι σεξιστικό καθώς υποτιμά το θηλυκό γένος, μη παρέχοντας στις γυναίκες ίσα δικαιώματα και συνεπώς μεταχειριζόμενό τις δυσμενώς, υποστηρίζοντας ότι η ισότητα μεταξύ των φύλων μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την αναγνώριση στις γυναίκες του ίδιου νομικού καθεστώτος που απολαμβάνουν οι άντρες⁵. Ισχυρίζονται λοιπόν, ότι η ισότητα μπορεί να επέλθει με εξισωτική μεταχείριση των δύο φύλων, πως <<η εξισωτική μεταχείριση θα εξαφανίσει τις διαφορές και θα μπορέσει να καταστήσει τα δύο φύλα ίσα⁶>>. Την διεκδίκηση για ισότητα, την θεμελιώνει η θεωρία αυτή, στην συλλογιστική ότι ο άντρας και η γυναίκα είναι όμοια όντα, γεννημένα ίσα, συνεπώς το δίκαιο πρέπει να τους επιφυλάσσει την ίδια νομική μεταχείριση.

Αυτή η φεμινιστική θεώρηση του δικαίου θεωρεί πως αιτία της άνιση αναγνώρισης δικαιωμάτων στις γυναίκες είναι οι διαφορές που το ανδρικό φύλο διατείνεται πως υπάρχουν και καθιστούν τις γυναίκες ανθρώπινα όντα τα οποία πρέπει να έχουν μειωμένα δικαιώματα. Όπως αναφέρει η κοινωνιολόγος Cynthia Epstein⁷ "Οι άνθρωποι -και ιδίως οι άνδρες- που δίνουν έμφαση στις διαφορές μεταξύ των φύλων θεωρούν τις γυναίκες κατώτερες" και συνεπώς δικαιούμενες λιγότερων δικαιωμάτων από τους άνδρες. Για το λόγο αυτό, η σεξιστική θεωρία του δικαίου διατείνεται είτε πως δεν υπάρχουν διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών, είτε πως οι διαφορές είναι νομικώς άνευ σημασίας (legally irrelevant).⁸ Η δεύτερη αυτή άποψη υποστηρίζει πως ουσιαστικά οι μόνες διαφορές είναι βιολογικές και πως αυτά τα έμφυλα χαρακτηριστικά δεν πρέπει να θεωρούνται ως πραγματικές διαφορές στις οποίες θα μπορεί να στηρίζεται διαφορετική νομική μεταχείριση.

Η ανωτέρω θεωρία, παρά την απλοϊκότητα της σκέψης της, αρμόζει στο είδος των διεκδικήσεων οι οποίες επιδιώκονταν την εποχή κατά την οποία αναπτύχθηκε. Ειδικότερα, καθώς βασικό αίτημα αποτελούσε η παροχή δικαιώματος ψήφου, η εξισωτική μεταχείριση πράγματι διαφαίνεται ως το κατάλληλο μέσο για την επίτευξή της, παρόλο που ως αναδεικνύεται εν συνεχεία, η πραγματικότητα διαμορφώνει περιπτώσεις οι οποίες απαιτούν συνθετότερες λύσεις.

να αρνείται ή να περιορίζει την ισότητα των δικαιωμάτων απέναντι στο νόμο εξαιτίας του φύλου".

Πηγή: www.equalrightsamendment.org

⁵ Βλ. Κραβαρίτου Γ. "Φύλο και Δίκαιο: Η προβληματική της βαρύτητας των νομικών ρυθμίσεων στις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις" σελ. 137 επ., Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996

⁶ Έτσι Κραβαρίτου Γ, ό.π., σελ. 137

⁷ Cynthia Epstein. "Ideal Roles & Real Roles or the fallacy of the misplaced Dichotomy, 1985

⁸ Βλ. Mary Joe Frug, "Sexual equality and Sexual difference in American law" σε "Postmodern legal feminism", Routledge, London 1992

β) Η ανδροκεντρική θεωρία του δικαίου

Η ανδροκεντρική θεωρία του δικαίου συνυπήρξε χρονικά με την σεξιστική. Το όνομά της το οφείλει στην άποψη των εκπροσώπων της, ότι το δίκαιο είναι ανδροκεντρικό, διαποτισμένο από τις ανδρικές αξίες και πρακτικές, ενώ η σχολή των ειδικών δικαιωμάτων η οποία την εισηγήθηκε, ονομάστηκε έτσι, λόγω του ισχυρισμού πως προκειμένου να επιτευχθεί ισότητα πρέπει να αναγνωριστούν στο γυναικείο φύλο ειδικά δικαιώματα.

Οι φεμινίστριες της σχολής αυτής, ισχυρίζονται ότι οι νομικοί κανόνες και η ρητορική αντιπροσωπεύουν μόνο τα συμφέροντα των ανδρών, γεγονός πιθανόν αναπόφευκτο δεδομένης της απουσίας των γυναικών, την περίοδο κατά την οποία αναπτύσσεται η εν λόγω θεωρία, από την επιστημονική έρευνα εν γένει, και ιδίως από τη σύνταξη των νομικών κειμένων. Αυτό σημαίνει, ότι αν οι γυναίκες υπαχθούν σε αυτούς τους κανόνες, η ίση μεταχείριση θα είχε άνισα αποτελέσματα και συνεπώς θα συνεπαγόταν ανισότητα⁹.

Η προσέγγιση της ειδικής μεταχείρισης θεωρεί τη λήψη θετικών μέτρων (affirmative action)¹⁰¹¹ υπέρ των γυναικών εκ μέρους της πολιτείας ως αναγκαίο συμπλήρωμα (necessary supplement) για την επίτευξη ισότητας. Ισχυρίζεται όμως πως η διαφορετική μεταχείριση μέσω της λήψης θετικών μέτρων, δεν βασίζεται στις βιολογικές διαφορές, αλλά στην ιστορική πραγματικότητα της άδικης διαφορετικής μεταχείρισης. Υποστηρίζει λοιπόν, πως απαιτείται να ληφθούν θετικά μέτρα, διότι έτσι αναγνωρίζεται η ιστορική πραγματικότητα της διάκρισης λόγω φύλου κατά των γυναικών κάτι το οποίο απαιτεί διαφορετική μεταχείριση στο παρόν, προκειμένου να αποκατασταθεί η ανισότητα που είχε στο παρελθόν δημιουργηθεί .

Όπως εξηγεί η Jenny Morgan¹² η διαμάχη μεταξύ ίσων δικαιωμάτων και ειδικής μεταχείρισης εμφανίστηκε στα πλαίσια των προβλέψεων εκ μέρους του αμερικανικού εργατικού δικαίου σχετικά με την άδεια μητρότητας¹³.

⁹ Βλ. Κραβαρίτου, ό.π., σελ. 139

¹⁰ Βλ. Leora F. Eisenstadt , “Privileged but Equal? A Comparison of U.S. and Israeli Notions of Sex Equality in Employment Law”, σελ. 361-365 σε Vanderbilt Journal of Transnational Law Vol 40:357

¹¹ Affirmative action: “ Θετικά μέτρα, θετικές ενέργειες για τη βελτίωση της απασχόλησης και των ευκαιριών για εκπαίδευση και επιμόρφωση των διαφόρων μειονοτήτων και γυναικών (στις Η.Π.Α), αντίστοιχα τα “θετικά” ατομικά δικαιώματα στην ελληνική θεωρία του συνταγματικού δικαίου, σύμφωνα με την οποία το κράτος δεν απέχει απλώς από την παρέμβαση του στην ιδιωτική σφαίρα αλλά έχει την υποχρέωση να λάβει συγκεκριμένα μέτρα προς ικανοποίηση του συνταγματικώς προστατευόμενου ατομικού δικαιώματος” σε“ Αγγλο-Ελληνικό, Ελληνο-Αγγλικό Λεξικό Νομικών Όρων, Νομική Βιβλιοθήκη 2011

¹² Βλ. Morgan Jenny, ό.π. σελ. 744

¹³ Βλ. Wendy Williams, “Equality's Riddle: Pregnancy and the Equal treatment/Special treatment debate” σε New York University Law Journal, Vol. XIII:325

Οι φεμινίστριες νομικοί της σχολής των ίσων δικαιωμάτων, διατείνονταν ότι η εγκυμοσύνη πρέπει να θεωρείται ως μια κατάσταση η οποία δημιουργεί ανάγκες και προβλήματα όμοια με αυτά που προκαλούνται από άλλα φυσικά αίτια -π.χ. ασθένειες που προκαλούν προσωρινή ανικανότητα- και συνεπώς πρέπει να αντιμετωπίζεται με τις ίδιες ρυθμίσεις που ισχύουν για τις καταστάσεις αυτές.

Οι φεμινίστριες της σχολής αυτής, θεμελιώνουν την εν λόγω θέση, στο γεγονός ότι είναι δύσκολο για τις γυναίκες να ισχυρίζονται ότι θέλουν να αντιμετωπίζονται όπως οι άντρες σε διάφορα πλαίσια, όπως για παράδειγμα στην πρόσβαση σε παραδοσιακά αντρικά επαγγέλματα, και συγχρόνως να ζητάνε ειδική μεταχείριση, καλύτερη από αυτή των ανδρών.

Επιπλέον, θεωρούν ότι η ειδική μεταχείριση της εγκυμοσύνης, διαιώνίζει την άποψη ότι η εγκυμοσύνη αποτελεί ευθύνη αποκλειστικά της γυναίκας και ακολούθως ότι οι γυναίκες έχουν μια ειδική σφαίρα δραστηριότητας, στην οποία είναι ιδιαιτέρως καλές και στην οποία πρέπει να περιοριστούν -την ιδιωτική. Ισχυρίζονται πως το να δοθεί έμφαση στην ιδιαίτερη ή μοναδική φύση της εγκυμοσύνης εμπεριέχει το ρίσκο να ενισχυθούν στερεοτυπικές αντιλήψεις για το φυσικό-βιολογικό ρόλο και προορισμό της γυναίκας ως μητέρας, αντίληψη που συνεπάγεται το ότι οι γυναίκες πρέπει να απέχουν από τους χώρους εργασίας. Καταλήγουν λοιπόν, ότι η εγκυμοσύνη πρέπει να θεωρείται ως μια βραχυπρόθεσμη ανικανότητα και πρέπει να παλέψουν για την θέσπιση ευνοϊκότερης νομοθεσίας για όλους τους εργαζόμενους με ανικανότητες¹⁴.

Επιπροσθέτως, εκφράζοντας ένα πραγματιστικό και διαχρονικό επιχείρημα, διατείνονταν πως η καθιέρωση της άδειας εγκυμοσύνης ως χωριστής κατηγορίας άδειας από την άδεια ασθενείας, θα δημιουργήσει επιπλέον εμπόδια στην είσοδο των γυναικών στην εργασία καθώς τις καθιστά “αντιοικονομικές”, “πιο ακριβές” από τον αντίστοιχο άνδρα εργαζόμενο. Θα αποτελούσε παράλογη επιλογή για έναν εργοδότη να μην προσλάβει έναν άνδρα εργαζόμενο, στον οποίο δεν υποχρεούται να παρέχει άδεια τον πρώτο χρόνο εργασίας, και να προσλάβει μια γυναίκα, στην οποία οφείλει να δώσει άδεια στην περίπτωση εγκυμοσύνης ασχέτως του χρονικού διαστήματος το οποίο εργάζεται.

Μια μερίδα φεμινιστριών¹⁵ τονίζει πως στο παρελθόν η ειδική μεταχείριση των γυναικών είχε τελικώς αρνητική επίπτωση σε αυτές (boomerang effect). Το κράτος προστάτευε τις γυναίκες-όμως όχι τους άνδρες- από την πολύωρη εργασία την νύχτα. Στην περίπτωση αυτή, ναι μεν οι γυναίκες που εργάζονταν στα εργοστάσια¹⁶ παραγωγής ενδυμάτων ωφελήθηκαν από αυτήν την

¹⁴ Βλ. Joanne Conaghan, “Pregnancy and the workplace: A question of Strategy?” σε *Feminist Theory and Legal Strategy*, Blackwell Publishers, 1993

¹⁵ Βλ. Ruth Bader Ginsburg, “Some thought on the 1980's debate over special versus equal treatment for women”, *Law and Inequality*, Vol 4:143, 1986

¹⁶ Στο κείμενο αναφέρεται η λέξη sweatshops, δηλαδή κάταργα.

προστατευτική διάταξη, από την άλλη όμως οι πιο καλά αμειβόμενες εργασίες, οι οποίες βρίσκονταν ψηλά στην ιεραρχία -και φυσικά απαιτούσαν πολύωρη εργασία ακόμα και βραδινές ώρες- καλύπτονταν πάντα από άνδρες. Ακόμα μάλιστα και αν μια γυναίκα δεν σκόπευε να αποκτήσει οικογένεια και παιδιά, η δυνατότητα και πιθανότητα πρόσβασης σε αυτά τα ειδικά προνόμια, ήταν δυνατό να απωθήσει τους εργοδότες από το να εμπιστευτούν στο γυναικείο φύλο τις υψηλότερες θέσεις της ιεραρχίας.

Από την άλλη, οι φεμινίστριες της σχολής των ειδικών δικαιωμάτων, ισχυρίζονται ότι η εγκυμοσύνη είναι μια ιδιαίτερη κατάσταση, διαφορετική από μια ασθένεια ή ανικανότητα (disability) και πως δεν ωφελεί τις γυναίκες να χαρακτηρίζεται ως τέτοια, καθώς ενισχύει την βλαπτική σύνδεση της εγκυμοσύνης με την αδυναμία και την αρρώστια¹⁷.

Η Jenny Morgan¹⁸ αναφέρει ότι η ανάγκη για την σύσταση αυτής της θεωρίας δημιουργήθηκε από την ανεπάρκεια της άδειας ασθενείας να καλύψει τις ανάγκες των εγκυμονούσων. Ειδικότερα, οι ρυθμίσεις της άδειας ασθενείας σχετικά με το χρονικό διάστημα δυνατότητας απουσίας, θεωρήθηκε ότι δεν θα κάλυπταν τις ανάγκες της εγκύου για αποχή από την εργασία, με αποτέλεσμα τελικώς οι έγκυες να καταλήγουν να χάνουν την εργασία τους λόγω της εγκυμοσύνης. Άλλωστε, η έλλειψη επαρκούς άδειας εγκυμοσύνης, μπορεί να ενισχύσει την ιδεολογία ότι η εργασία επί πληρωμή είναι βασικώς για τους άνδρες και πως οι γυναίκες μπορούν να είναι μόνο περιφερειακοί εργαζόμενοι, οι οποίοι αποχωρούν από τον εργασιακό χώρο όταν αποκτούν παιδιά.¹⁹

Οι υποστηρίκτριες της θεωρίας των ειδικών δικαιωμάτων διατείνονται ότι η ειδική μεταχείριση δεν είναι ασυμβίβαστη με την ισότητα. Ο ισχυρισμός της διαφορετικότητας και η διεκδίκησή της, δεν συνεπάγεται ανισότητα. Η απαίτηση από τις γυναίκες εργαζόμενες να προσαρμοστούν στα πρότυπα που έχουν καθοριστεί, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η εγκυμοσύνη, σημαίνει την απαίτηση να προσαρμοστούν στα ανδρικά πρότυπα, να αφομοιωθούνε λοιπόν από καθορισμένα ανδρικά πρότυπα εργασίας²⁰. Θεωρούν δηλαδή, ως βασικό λάθος της θεωρίας των ίσων δικαιωμάτων, το γεγονός ότι λαμβάνουν υπόψη τους άνδρες και ειδικότερα τις ανάγκες των ανδρών εργαζομένων, ως την κανονική (normal) περίπτωση. Ισχυρίζονται λοιπόν, ότι αν λάβουμε υπόψη ως κανονική περίπτωση τις γυναίκες εργαζόμενες η άδεια εγκυμοσύνης δεν θα θεωρείται ως ειδικό δικαίωμα.

Εκτός αυτού, προσάπτουν στις φεμινίστριες της σχολής των ίσων δικαιωμάτων, ότι θεοποιούν το

¹⁷ Βλ. Joanne Conaghan,, ό.π. σελ. 75

¹⁸ Βλ. Morgan Jenny, ό.π. σελ. 745-746

¹⁹ Βλ. Frances Olsen, “From False Paternalism to False Equality: Judicial Assaults on feminist community” σε *Feminist Legal Theory: Positioning Feminist Theory within the Law*”

²⁰ Βλ. Joanne Conaghan,, ό.π. σελ. 75

δίκαιο θεωρώντας πως *“με μια απλή τροποποίηση του νόμου μπορεί να αποκατασταθεί η δικαιοσύνη μεταξύ των φύλων αγνοώντας την βαθιά σεξιστική φύση του δικαίου που συνδέεται με τις πατριαρχικές δομές της κοινωνίας”*²¹

Εκ της ανωτέρω ανάλυσης των δυο θεωριών, αναφορικά με την θέσπιση της άδειας εγκυμοσύνης ως ειδικής άδειας, διαφαίνεται η πολυπλοκότητα της έννοιας της ισότητας και οι συνθήκες που οδήγησαν στην διαμόρφωση της κάθε θεωρίας, θεωρίες οι οποίες ως θα αναλυθεί στην συνέχεια, υιοθετήθηκαν με το πέρασμα των ετών και από τον έλληνα νομοθέτη και δικαστή.

²¹ Κραβαρίτου Γ., ό.π., σελ. 58

γ) Η κριτική της σχολής των των ειδικών δικαιωμάτων από την βασική εκπρόσωπο της μεταμοντέρνας φεμινιστικής νομικής θεωρίας

Η Catherine MacKinnon, βασική εκπρόσωπος της μεταμοντέρνας φεμινιστικής νομικής θεωρίας, η οποία θα αναλυθεί στην συνέχεια, ασκεί δριμυία κριτική στις δυο ανωτέρω αντιλήψεις περί ισότητας. Προκειμένου να τεκμηριώσει την άποψή της, για την μη αποτελεσματικότητα των υπάρχοντων αντιλήψεων περί ισότητας, αρχικώς αναλύει την έννοια της ανισότητας γενικά, συμπεριλαμβανομένου μεταξύ ανδρών, εστιάζοντας στο ότι η επικρατούσα²² αντίληψη περί ισότητας περιορίζει τον στόχο της κοινωνικής ισότητας μέσω του δικαίου.

Η MacKinnon υποστηρίζει²³ πως η κυριαρχούσα άποψη περί ισότητας, απορρέει από την ανάλυση του Αριστοτέλη στα Ηθικά Νικομάχεια, σύμφωνα με τον οποίο ισότητα σημαίνει να μεταχειρίζεσαι τους όμοιους όμοια και τους ανόμοιους ανόμοια²⁴. Αυτή λοιπόν η αντίληψη του Αριστοτέλη για την ισότητα, η οποία υποστήριζε την ανθρώπινη ζωή ως εμπόρευμα (σκλαβιά), την άνιση απονομή δικαιωμάτων σε πολίτες και μη πολίτες, καθώς και την έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων σε γυναίκες προστέθηκε στο Αμερικανικό Σύνταγμα του 1884²⁵. Στη δυνατότητα που δίνει αυτή η ερμηνεία της έννοιας της ισότητας να μεταχειρίζεται η διαφορετικότητα διαφορετικά, βασίστηκαν και οι ρατσιστικοί νόμοι "Τζιμ Κρόου" του 1896, με αποτέλεσμα να μεταχειρίζονται οι αφροαμερικάνοι διαφορετικά από τους λευκούς -ξεχωριστά σχολεία για μαύρους, ειδικές μονάδες στο στρατό για να κάνουν την θητεία τους, - οι οποίοι βασιζόνταν στο δόγμα "χωριστά αλλά ίσοι". Επιπλέον, και στο τρίτο ράιχ, εφαρμόστηκε η ίδια ρητορική για να δικαιολογηθεί η ιεράρχηση των Αρίων ως ανώτερων εν σχέσει με τους Εβραίους. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση "Jedem Das Seine", ο καθένας το δικό του, δηλαδή ο καθένας ό,τι του αξίζει, σλόγκαν χρησιμοποιούμενο από τους Ναζί, το οποίο μάλιστα ήταν γραμμένο και στην είσοδο του στρατοπέδου συγκέντρωσης Buchenwald.

Η MacKinnon υποστηρίζει πως *"ναι μεν μια διαφορετική αντίληψη για την ισότητα δεν θα είχε*

²² Ως επικρατούσα θεωρείται την περίοδο του συγγραφικού έργου της MacKinnon, δηλαδή μετά την δεκαετία του 1980, η θεωρία των ειδικών δικαιωμάτων.

²³ Βλ. Catherine MacKinnon, "Toward a new theory of equality", σε "Women's lives under men's Laws", USA 2005

²⁴ Βλ. MacKinnon, "Sex Equality: On difference and dominance" σε Toward a feminist theory of the State", Harvard 1989

²⁵ "Class legislation, discriminating against some and favoring others, is prohibited, but legislation which...within the sphere of its operation...affects alike all persons similarly situated, is not within the amendment", . MacKinnon, ό.π. σελ. 45

εμποδίζει τις ναζιστικές φρικαλεότητες, όμως το γεγονός πως αυτή η έννοια της ισότητας εκλογίκευσε αυτές τις υπερβολικές καταστάσεις κοινωνικής ανισότητας, ενθαρρύνει ενδελεχή έλεγχο της επικρατούσας θεωρίας περί ισότητας"²⁶. Το γεγονός λοιπόν ότι αυτή η έννοια της ισότητας επέτρεψε σε ηγέτες να τελέσουν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας καθώς και την απάνθρωπη μεταχείριση πολιτών εκ μέρους της Πολιτείας, αποτελεί την αφετηρία προβληματισμού και αμφισβήτησης της. Πέραν όμως της παρατήρησης της πρόσφατης ιστορίας, η εξέταση της αποτελεσματικότητας της εν λόγω έννοιας της ισότητας, λαμβάνοντας υπόψη ότι ο στόχος της νομικής ισότητας είναι να σταματήσει την διακριτική μεταχείριση και να παράγει κοινωνική ισότητα, μπορεί να οδηγήσει ευχερώς στο συμπέρασμα πως ο στόχος αυτός δεν έχει επιτευχθεί, ούτε μεταξύ ανδρών και γυναικών, ούτε μεταξύ ανδρών, και ασφαλώς όχι σε επίπεδο έθνους και φυλής. Όπως σωστά υποστηρίζει η MacKinnon, ναι μεν με την εφαρμογή του δόγματος περί ισότητας μέσω διαφορετικότητας έχει επιτευχθεί κάποια πρόοδος, αλλά αυτή κυρίως στις ελίτ των ανδρών και στις λίγες προνομιούχες γυναίκες²⁷.

Τα προαναφερόμενα λοιπόν ιστορικά παραδείγματα εφαρμογής της κυριαρχούσας άποψης για την ισότητα, δεν αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις, αντιθέτως η άποψη αυτή είναι συνεπής στη βάση της με αυτές την άνισες πρακτικές. Τίποτα σε αυτή την έννοια της ισότητας δεν ορίζει πως όλα τα ανθρώπινα όντα είναι ίσα, ούτε απαιτεί ο ορισμός του ανθρώπου να αποτελείται από τις ιδιότητες όλων των ανθρώπινων ομάδων. Αν όλες οι κοινωνικώς άνισες ομάδες, προκειμένου να αξιώσουν ίση μεταχείριση, πρέπει να βρεθούν στην ίδια κατάσταση με ομάδες που δεν έχουν πληττεί από την ανισότητα, οι περισσότερες περιπτώσεις ανισότητας θα επισκιαστούν και λίγες θα βελτιωθούν. Με το μοντέλο αυτό μας λέει λοιπόν η MacKinnon²⁸, πρέπει πρώτα να έχεις ήδη ισότητα πριν να μπορέσεις να την κατακτήσεις, αναφερόμενη στην ειρωνεία του Anatole France "το δίκαιο, στην μεγαλοπρεπή του ισότητα, απαγορεύει τόσο στους πλούσιους όσο και στους φτωχούς να κοιμούνται κάτω από γέφυρες, να ζητιανεύουν στους δρόμους και να κλέβουν ψωμί." Με το παράδειγμα αυτό, μας καταδεικνύει η MacKinnon πως με αυτή την έννοια της ισότητας, η θέση των μειονεκτούντων ποτέ δεν θα καλυτερεύσει, διότι ποτέ δεν θα βρίσκονται σε θέση ώστε να μπορούν να επωφεληθούν από αυτή. "Αν λοιπόν η ίση μεταχείριση απαιτεί την ίδια μεταχείριση για τους έχοντες και τους μη έχοντες, για αυτούς που βρίσκονται σε ανάγκη και αυτούς που δεν βρίσκονται πως θα αλλάξουν οι μεταξύ τους συσχετισμοί";²⁹ αναρωτιέται η MacKinnon.

²⁶ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 47

²⁷ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 46

²⁸ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 49

²⁹ "...how will their status relative to one another ever change?" Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 49

Ασκώντας οξεία κριτική τόσο στην θεωρία των ίσων δικαιωμάτων όσο και στην θεωρία των ειδικών δικαιωμάτων υποστηρίζει πως η μεν η ίση μεταχείριση έχει επιφέρει μια απατηλή ισότητα, ενώ η δε διαφορετική μεταχείριση έχει καταστεί υποτιμητική και επικίνδυνη.

Έχοντας καταδείξει την απάνθρωπη πλευρά της εν λόγω έννοιας καθώς και την μη επιτέλεση του προορισμού της, η MacKinnon προχωρά υποστηρίζοντας ότι η ομοιότητα (και ακολούθως η διαφορετικότητα) δεν σχετίζεται καθόλου με το δικαίωμα για ίση μεταχείριση. Προκειμένου να καταδείξει την έλλειψη συσχετισμού μεταξύ ομοιότητας και ίσης μεταχείρισης προβαίνει στο εξής ερώτημα: *“Βάσει της επικρατούσας, Αριστοτελικής προέλευσης, θεωρίας περί ισότητας, οι καλύτερες αθλητικές εγκαταστάσεις πρέπει να χρησιμοποιούνται από αυτούς που έχουν τις καλύτερες αθλητικές δεξιότητες, από αυτούς που χρειάζονται περισσότερη προπόνηση, από αυτούς που προηγουμένως χρησιμοποιούσαν τις χειρότερες εγκαταστάσεις, από αυτούς που έχουν την μεγαλύτερη δυνατότητα βελτίωσης ή όλοι πρέπει να έχουν τις ίδιες εγκαταστάσεις ασχέτως των διαφορών τους;”*³⁰

Στο σημείο αυτό, γίνεται εμφανές πόσο ξεπερασμένη είναι η αντιπαράθεση μεταξύ της θεωρίας της ισότητας και των ειδικών δικαιωμάτων και πως και οι δυο, μπορούν να οδηγήσουν τελικά στην ανισότητα. Στην περίπτωση των πολιτικών δικαιωμάτων, με την εξασφάλιση του δικαιώματος ψήφου για τις γυναίκες, και στην περίπτωση της άδειας μητρότητας με την θέσπιση ειδικής προστατευτικής νομοθεσίας, φαίνεται να κινείται ο νομοθέτης προς τον σωστό δρόμο για την επίτευξη κοινωνικής ισότητας, όμως γίνεται πρόδηλο μέσω του ανωτέρω παραδείγματος της MacKinnon, πως όσο πιο σύνθετες γίνονται οι περιπτώσεις, τόσο οι επικρατούσες θεωρίες φαίνεται να μην μπορούν να επιτελέσουν τον σκοπό τους και συνεπώς καθίσταται εμφανής η ανάγκη για ανεύρεση μιας νέας θεωρίας περί ισότητας. Όπως σθεναρά τονίζει η MacKinnon³¹, όσο οι μαύροι κατασκευάζονται κοινωνικά ως διαφορετικοί από τους λευκούς, οι Εβραίοι από τους Άριους και οι γυναίκες από τους άνδρες, θα μεταχειρίζονται διαφορετικά, είτε αυτό σημαίνει συστηματική υποτίμηση, είτε ταπείνωση, είτε άπαρτχαϊντ, είτε ολοκαύτωμα.

Επιστρέφοντας στο ζήτημα της ισότητας των φύλων, ο Αριστοτέλης μέσω των έργων του³², βλέπουμε πως θεωρεί τα φύλα διαφορετικά. Διατείνεται πως *“ετι δε το άρρην προς το θήλυ φύσει το μεν κρεϊττον το δέ χειρον, και το μεν άρχον το δ' άρχόμενον”*³³, κρίνοντας λοιπόν τον άνδρα ανώτερο και την γυναίκα ως υποτελή σε αυτόν. Ο άνδρας διατάσσει και η γυναίκα υπακούει. Αφού

³⁰ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 48

³¹ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 48

³² Βλ. Πολιτικά, μεταξύ άλλων *«Δεν ταιριάζει στη γυναίκα να είναι πολύ γενναία ή πολύ εύγλωττη.»*

³³ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 1254 b, 12-14, Μτφ. Β. Μοσκοβίης, Αθήνα 1989

λοιπόν η γυναίκα είναι διαφορετική, είναι συμβατό με την έννοια της ισότητας να μεταχειρίζεται διαφορετικά. Αυτή η άποψη του Αριστοτέλη, 2300 χρόνια αργότερα, εξακολουθεί να αποτελεί την κυριαρχούσα άποψη στην κοινωνία. Το φύλο ορίζεται ως διαφορά και η κοινωνία ορίζει τη γυναίκα βάσει των διαφορών της από τον άνδρα³⁴³⁵³⁶.

Η MacKinnon χαρακτηρίζει την μεταχείριση της διαφορετικότητας στα πλαίσια της κυριαρχούσας έννοιας της ισότητας ως *second-class equality*³⁷ ενώ την μεταχείριση των ομοίων, η οποία αποτελεί την “πραγματική” ισότητα, ως πρώτης τάξης ισότητα, *first-class equality*³⁸. Ισχυρίζεται πως αφού για να έχει κάποιος πρώτης τάξης ισότητα πρέπει να είναι όμοιος, και οι γυναίκες χαρακτηρίζονται ως μη όμοιες με τους άνδρες, οι γυναίκες δεν μπορούν να καταστούν πράγματι ίσες, δηλαδή να επιτύχουν την πρώτης τάξης ισότητα, παρά μόνο αν πάνσουν να είναι γυναίκες, τονίζοντας συγχρόνως πως στόχος του επιχειρήματός της δεν είναι να υποστηρίξει την ομοιότητα των γυναικών προς τους άνδρες, απομακρυνόμενη έτσι από την σχολή των ίσων δικαιωμάτων. Θεωρεί λοιπόν πως υπάρχει μια σύγκρουση, ένα οξύμωρο, μεταξύ της κυριαρχούσας θεωρίας περί ισότητας και του κοινωνικού καθορισμού της γυναίκας και του άνδρα ως διαφορετικών.

Αναφορικά με την σχολή των ειδικών δικαιωμάτων, θεωρεί πως ναι μεν η παροχή στις γυναίκες ειδικών δικαιωμάτων, όπως η άδεια μητρότητας καθώς και η λήψη θετικών μέτρων μειώνουν τις συνέπειες (δηλαδή την ανισότητα που στην πραγματικότητα δημιουργείται μέσω της *second-class equality*) της κυριαρχούσας άποψης περί ισότητας, όμως πιστεύει πως δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός πως μέσω του ίδιου κανόνα έχουν εξορθολογιστεί καταχρήσεις ατομικών δικαιωμάτων καθώς και έχουν δικαιολογηθεί συστηματικοί τρόποι απαξίωσης των γυναικών, όπως με το να λαμβάνουν μικρότερο μισθό σε εργασίες που κυριαρχεί διαχωρισμός λόγω φύλου.³⁹

Πέραν των αναφορών στις ιστορικές καταχρήσεις της επικρατούσας έννοιας της ισότητας και στην κατάδειξη της μη πραγμάτωσης κοινωνικής ισότητας, η MacKinnon θεωρεί ως μείζον μειονέκτημα των υπαρχόντων θεωριών το οποίο δεν μπορεί να αγνοηθεί, το γεγονός πως πολλά ζητήματα που στην πραγματικότητα σχετίζονται με την ανισότητα, όπως σεξουαλικά ζητήματα ή θέματα σχετικά με την αναπαραγωγή, δεν θεωρούνται ως τέτοια. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα φέρει την

³⁴ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 50

³⁵ Βλ. MacKinnon, "Sex Equality: On difference and dominance", ό.π., σελ. 216

³⁶ Βλ. Sybil Lipschultz, "Social Feminism and Legal Discourse", σελ. 209 σε Yale Journal Law of Feminism, 1988

³⁷ "Different treatment for differences....indeed is widely regarded as second-class equality" σε MacKinnon, ό.π. σελ. 49

³⁸ "...and first-class equality is predicated on sameness.." σε MacKinnon, ό.π. σελ. 50

³⁹ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 51

σεξουαλική βία, η οποία λόγω της συντριπτικής κυριαρχίας ανδρών δραστών και γυναικών θυμάτων και της πραγματικότητας ότι πηγάζει από το γεγονός ότι η σεξουαλικότητα θεωρείται έμφυλη⁴⁰, ερμηνεύεται ως έκφραση της διαφοράς των φύλων και όχι ως ζήτημα ανισότητας⁴¹.

Αν υπήρχε πράγματι ισότητα και το δίκαιο δεν ήταν ανδρικό η σεξουαλική βία θα αναγνωριζόταν ως πράξη που θέτει ζητήματα ανισότητας των φύλων. Αντιθέτως το δίκαιο υιοθετεί την ανδρική οπτική γωνία⁴² θεωρώντας πως η σεξουαλικότητα αφορά τη φύση και τις διαπροσωπικές σχέσεις και όχι την κοινωνική αυθαιρεσία και την κοινωνική κατανομή της δύναμης⁴³. Παρομοίως, η αναπαραγωγική διαδικασία (reproductive control), δεν θα θεωρούνταν πρωταρχικώς ως ιδιωτικό ζήτημα, συνεπώς ζήτημα που εμπίπτει στην σφαίρα ευθύνης της γυναίκας, με αποτέλεσμα να υφίσταται μόνο αυτή τις συνέπειες της επιλογής της φύσης να χρησιμοποιήσει το δικό της σώμα ως αναπαραγωγικό μέσο.

Αν λοιπόν η αναπαραγωγή θεωρούνταν πράγματι ένα ζήτημα ισότητας των φύλων, η έλλειψη αναπαραγωγικού ελέγχου, όπως η έλλειψη σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και αντισύλληψης, θα αποτελούσε παραβίαση της ισότητας των φύλων και συνεπώς παραβίαση συνταγματικού δικαιώματος⁴⁴, ενώ η επιβολή περιορισμών στην δυνατότητα άμβλωσης θα έπρεπε να υποβληθεί σε έλεγχο ως προς το κατά πόσο αντιβαίνουν στο σύνταγμα. Αντιστοίχως, αν ο βιασμός ειδωθεί ως εκδήλωση της ανισότητας των φύλων, οι υπάρχοντες νόμοι αλλά και η πρόληψη και καταστολή θα πρέπει να ανταποκρίνονται στα συνταγματικά πρότυπα, ανοίγοντας το δρόμο ακόμα και σε έγερση αξιώσεων κατά του κράτους σε περίπτωση μη ενημέρωσης για έναν κατά συρροή βιαστή⁴⁵.

Όσον αφορά την πορνογραφία, πεδίο εκμετάλλευσης του γυναικείου σώματος και αντιμετώπισης της γυναίκας ως αντικείμενο, αν αναγνωριστεί ως ζήτημα (αν)ισότητας των φύλων, δηλαδή ως συνταγματικό ζήτημα, υποβαλλόμενο σε στάθμιση με το συνταγματικό δικαίωμα της έκφρασης και

⁴⁰ Εδώ γίνεται αναφορά στην αιτιολόγηση των σεξουαλικών επιθέσεων των ανδρών στην “φύση” τους, η οποία τους έχει προικίσει με αυξημένη τεστοστερόνη και τους έχει κάνει σεξουαλικούς κυνηγούς “πέραν της θελήσεώς τους”, σε αντίθεση με τη γυναίκα στην οποία θεωρείται πως η φύση δεν έχει δώσει “ανεξέλεγκτες” σεξουαλικές ορμές αλλά την έχει προικίσει με σεξουαλική επιθυμία μόνο για αναπαραγωγικούς σκοπούς. Η αλλαγή της πραγματικότητας αυτής στην σημερινή εποχή, με την ορατή αύξηση των γυναικών-κυνηγών, καταδεικνύει το πόσο η άποψη αυτή που κυριαρχούσε επί χιλιετίες και κρατεί ακόμα και σήμερα στις αναπτυσσόμενες πολιτισμικά κοινωνίες ήταν και παραμένει κοινωνικά κατασκευασμένη, φυσικά με το επι-κάλυμμα των επιστημονικών ερευνών.

⁴¹ Βλ. MacKinnon, "Sex Equality: On difference and dominance", ό.π., σελ. 215-6 και MacKinnon, ό.π. σελ. 51 επ.

⁴² Βλ. Sybil Lipschultz, ό.π., σελ. 209

⁴³ Βλ. MacKinnon, "Sex Equality: On difference and dominance", ό.π., σελ. 215-6

⁴⁴ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 56

⁴⁵ Έτσι έχει δεχτεί το ανώτατο δικαστήριο του Καναδά το οποίο με την απόφαση Law Society v. Andrews, υιοθέτησε τη θέση της MacKinnon, απαιτώντας τα δικαστήρια να ερμηνεύουν τους νόμους με τρόπο ώστε να παράγουν κοινωνική ισότητα.

ανάπτυξης της προσωπικότητας, μπορεί να οδηγήσει σε ποινικοποίηση της πορνογραφίας, κρίνοντας πως η παραγωγή και χρήση πορνογραφικού υλικού συμβάλει στην διάκριση κατά των γυναικών ατομικά και ως ομάδα, προσβάλλοντας το δικαίωμα της ισότητας⁴⁶. Το ότι τα ζητήματα αυτά αποτελούν θέματα απτόμενα στην ισότητα των φύλων καταδεικνύει η συλλογική ιστορία⁴⁷ εκμετάλλευσης, υποταγής και εξάρτησης των γυναικών η οποία παρατείνεται μέχρι το παρόν. Οι γυναίκες έχουν υποστεί και υφίστανται σεξουαλική εκμετάλλευση ως ανήλικοι, χρησιμοποιούνται ως σεξουαλικά αντικείμενα, εξωθούνται στην πορνεία, ενώ πέρα από την πολιτισμένη δύση εξαναγκάζονται σε πρόωρο γάμο, σε κάλυψη του σώματός και του προσώπου τους, σε γεννητικό ακρωτηριασμό ή σε καύση με το σύζυγό τους.

Η πραγματικότητα αυτή χαρακτηρίζεται από τα περισσότερα μέλη της κοινωνίας -η MacKinnon⁴⁸ αναφέρει ενδεικτικά κοινωβιολόγους, συντηρητικούς, μέλη της θρησκευτικής δεξιάς- ως “διαφορά των φύλων”. Το πρόβλημα εντοπίζεται στο ότι, υπό την υπάρχουσα θεωρία περί ισότητας, το να χαρακτηριστεί κάτι ως διαφορετικό σημαίνει ότι δεν χρειάζεται να αλλάξει, δεν μπορεί να αλλάξει, δεν προέρχεται από την ανισότητα και δεν είναι άνισο. Παρόλο που κανείς δεν θα υποστηρίξει ανοικτά πως η ενδοοικογενειακή βία είναι απλά μια διαφορά των φύλων, αυτή θα είναι η εννοιολογική σύλληψη τέτοιων περιστατικών στο βαθμό που δεν θεωρούνται ως παραβίαση των δικαιωμάτων περί ισότητας των φύλων, υποστηρίζει η MacKinnon. Αν λοιπόν το εν λόγω καθεστώς της γυναίκας και η μεταχείρισή της αφορά την διαφορά των φύλων, αυτό σημαίνει πως ισότητα υπάρχει ήδη, επομένως η νομική προσέγγιση των ζητημάτων αυτών δεν πρέπει να αλλάξει.

Τελικώς, η MacKinnon σχολιάζει πως υπό το δόγμα της ομοιότητας οι γυναίκες "μετρώνται" βάσει της αντιστοιχίας τους με τους άνδρες, η ισότητά τους κρίνεται από την εγγύτητά τους στα ανδρικά μέτρα και σταθμά⁴⁹. Όμως και υπό το δόγμα της διαφοράς, η γυναίκες "μετρώνται" βάσει της έλλειψης αντιστοιχίας προς τους άνδρες, η γυναικεία φύση τους κρίνεται βάσει της απόστασής της από το ανδρικό πρότυπο. Παρόλο που η "ουδετερότητα" αναφορικά με τα φύλα (gender neutrality) αποτελεί το ανδρικό πρότυπο ενώ τα ειδικά δικαιώματα βασίζονται στο γυναικείο πρότυπο, και στις δυο περιπτώσεις αντικείμενο αναφοράς αποτελεί η αρρενωπότητα.

⁴⁶ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 56-57

⁴⁷ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 52

⁴⁸ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 52-53

⁴⁹ Βλ. και Sybil Lipschultz, ό.π., σελ. 211

δ) Η μεταμοντέρνα θεωρία του δικαίου

Η MacKinnon⁵⁰ δεν εμμένει μόνο στην κριτική και αποδόμηση των υπαρχόντων θεωριών περί ισότητας, αντιθέτως προβαίνει σε κατασκευή μιας νέας θεωρίας και στην διατύπωση προτάσεων για την επίλυση του κοινωνικού προβλήματος της ανισότητας των φύλων.

Η πραγματικότητα λοιπόν των γυναικών που αναφέρθηκε ανωτέρω, θα μπορούσε αντί ως διαφορά των φύλων να ερμηνευτεί ως ιεραρχία, δηλαδή ως μια διάταξη που βασίζεται στην υπεροχή και την κατωτερότητα, στους προνομιούχους και τους μειονεκτούντες. Με αυτή την ερμηνεία, τα φύλα μπορούν να είναι "διαφορετικά" στο βαθμό που μεταχειρίζονται και τοποθετούνται ιεραρχικά, χωρίς να θεωρούμε την ιεράρχηση αυτή ίση, παρά μόνο βάσει της κυρίαρχης έννοιας της ισότητας. Το να χαρακτηριστεί η σκληρή καθημερινότητα των γυναικών ως απεικόνιση και συνέπεια της ιεραρχίας μεταξύ των φύλων, και όχι ως φυσική/βιολογική διαφορά τους, σημαίνει επίσης ότι η κατάσταση αυτή μπορεί να αλλάξει και πως πρέπει, ως συνέπεια της ανισότητας. Μόλις οι γυναίκες αντιμετωπιστούν ως ίσες με τους άνδρες, κάτι το οποίο θα πραγματοποιηθεί μόνο αν υιοθετηθεί ένα νομικό κριτήριο ισότητας των φύλων, η προαναφερόμενη πραγματικότητα υποταγής και εκμετάλλευσης θα είναι δύσκολο να αιτιολογηθεί. Αν λοιπόν τα κοινωνικά αποτελέσματα ερμηνευτούν ως ιεραρχία, θα είναι δύσκολο να εξηγηθεί γιατί δεν είναι οι άνδρες αυτοί που πληρώνονται λιγότερο και δέχονται βίαιες επιθέσεις από τις γυναίκες.

Η MacKinnon κρίνει λοιπόν, απομακρυνόμενη ριζικά από την θεωρία των ίσων και των ειδικών δικαιωμάτων, πως η διαφορετικότητα και η ομοιότητα δεν έχουν καμία σχέση με την ισότητα, το πρόβλημα της ανισότητας έγκειται στην υποταγή, την εξάρτηση και την κυριαρχία.

Είδαμε ανωτέρω την άποψη του Αριστοτέλη για την "διαφορά" μεταξύ των φύλων αναφορικά με την υπακοή και την προσταγή⁵¹. Η επιβολή διαταγών και η υπακοή σε αυτές αποτελεί χαρακτηριστικό μοντέλο ιεραρχίας. Η "διαφορά" λοιπόν είναι ιεραρχία. Η κυριαρχούσα θεωρία όμως βλέπει την ανισότητα που αποτελεί η ιεραρχία ως διαφορά, εννοώντας δηλαδή κάτι το οποίο μπορεί να μεταχειριστεί διαφορετικά, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αναγνωρίσει αυτό που πρέπει να εξακριβωθεί και εξαλειφθεί-η ιεραρχία⁵².

Η MacKinnon υποστηρίζει⁵³ πως όταν αναγνωριστεί η πραγματικότητα της κατασκευής των

⁵⁰ Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 53 επ.

⁵¹ Βλ. σημείωση 31 "*ετι δε το αρρεν προς το θήλυ φύσει το μεν κρείττον το δε χείρον, και το μεν άρχον το δ' άρχόμενον*".

⁵² Βλ. MacKinnon, ό.π. σελ. 53

⁵³ Βλ. MacKinnon, "Sex Equality: On difference and dominance", ό.π., σελ. 218 επ.

κοινωνικών φύλων (gender), δηλαδή της κατασκευής των διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών, τότε θα καταστεί σαφές, σε ποια έκταση οι νόμοι και το νομικό σύστημα έχουν κατασκευαστεί βάσει των εμπειριών και της οπτικής γωνίας των επικρατούντων (δηλαδή των ανδρών). Βάσει βέβαια της κύριας επιστημονικής προσέγγισης, τα φύλα έχουν εκ φύσεως βιολογικές διαφορές και συνεπώς ορθώς διαφοροποιούνται κοινωνικά. Πάνω σε αυτή την φυσική, αμετάβλητη, έμφυτη, ουσιώδη, ορθή διαφοροποίηση η κοινωνία και το δίκαιο έχουν κατασκευάσει κάποιες αυθαίρετες, παράλογες και περιοριστικές διακρίσεις. Τις διακρίσεις αυτές πρέπει να στοχεύει ο νόμος κατά των διακρίσεων βάσει φύλου.

Αυτές οι κοινωνικά κατασκευασμένες διαφορές, χαρακτηρίζονται από την MacKinnon ως post hoc δικαιολογία της ανισότητας, ως συνέπεια που παρουσιάζεται ως αιτία. Οι διαφορές στο σώμα ή στο πνεύμα παρουσιάζονται ως αιτία και όχι ως αποτέλεσμα. Η MacKinnon διατείνεται λοιπόν πως πρώτα έρχεται η ανισότητα και μετά η διαφορά, σε αντίθεση με την άρχουσα θεωρία περί ισότητας που υποστηρίζει το αντίθετο. Το πρόβλημα δεν είναι ότι οι διαφορές δεν είναι αξιόλογες, αλλά ότι καθορίζονται από την κατανομή της δύναμης.

Ανακεφαλαιώνοντας τις απόψεις της αμερικανίδας νομικού, το δίκαιο έχει διαμορφωθεί από το ανδρικό φύλο, το οποίο τάσσεται εν γένει υπέρ μιας έννοιας της ισότητας που είναι βασισμένη στις διαφορές, οι οποίες στην περίπτωση του δίπολου άνδρας-γυναίκα, είναι κοινωνικά κατασκευασμένες. Η πραγματικότητα που έχει βιώσει και βιώνει το γυναικείο φύλο, με τη συστηματική υποτίμηση της εργασίας του και την (κατά)χρηση του σώματος του, είτε ως αναπαραγωγικό μέσο, είτε ως αντικείμενο ηδονής, είτε ως αντικείμενο ιδιοκτησίας του άνδρα, δεν οφείλεται ούτε στις μη αξιόλογες βιολογικές διαφορές, ούτε στις κοινωνικά κατασκευασμένες διαφορές, αλλά στην ιεραρχική δόμηση των σχέσεων των φύλων, στην οποία ο άνδρας έχει τον ρόλο του κυρίαρχου και η γυναίκα είναι υποταγμένη.

Η θεωρία αυτή της MacKinnon για την κοινωνική κατασκευή των διαφορών των φύλων, αποτέλεσε το έναυσμα για την δημιουργία της επονομαζόμενης μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας του δικαίου⁵⁴, της οποίας οι διαπιστώσεις θα μπορούσαν να συμπυκνωθούν στην έκφραση της Simone de Beauvoir,⁵⁵ "Η γυναίκα δεν γεννιέται αλλά γίνεται". Εν συνεχεία θα αναλυθεί η έννοια του όρου κοινωνικό φύλο, στο οποίο η MacKinnon βάσισε την θεωρία της.

⁵⁴ Η πρώτη επιστήμονας που έκανε τη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου ήταν η Gayle Rubin στο έργο "The traffic in women: towards an anthropology of women", Monthly Review Press, NY 1975, παρόλαυτά στις φεμινιστικές νομικές σπουδές και ως φεμινιστική νομική θεωρία καθιερώθηκε από την MacKinnon κυρίως με τα έργα "Feminism Unmodified: Discourses in Life and Law", εκδ. Harvard University Press, 1987, και "Toward a feminist theory of the state", Harvard 1989.

⁵⁵ Βλ. Simone de Beauvoir, "Το δεύτερο φύλο", εκδ. Γλάρος, 1992

ε) Το κοινωνικό φύλο (Gender)

Πολλοί επιστημονικοί κλάδοι, με οδηγό την κοινωνιολογία, της οποίας αποτελούν πλέον κλάδο οι σπουδές φύλου (Gender Studies), ασχολήθηκαν με την αποδόμηση της έννοιας άνδρας και γυναίκα και επιδίωξαν να καταδείξουν τον βαθμό στον οποίο τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα δυο φύλα (οι “διαφορές” λοιπόν που όπως είδαμε αποτελούν την αιτία της άνισης μεταχείρισης) είναι κοινωνικά κατασκευασμένα και συνεπώς δυνατά μεταμόρφωσης, κάνοντας διάκριση μεταξύ φύλου και γένους.⁵⁶

Ως φύλο (Sex) νοούνται⁵⁷ οι βιολογικές διαφορές ανάμεσα σε αρσενικό και θηλυκό, η διαφορά λοιπόν των γεννητικών οργάνων και των αναπαραγωγικών λειτουργιών, ενώ ως κοινωνικό φύλο (Gender) νοείται η κατηγοριοποίηση σε ανδρικό και γυναικείο. Η πρώτη κατηγορία, η οποία συναρτάται με την τεκνοποίηση, εκλαμβάνεται ως φυσική και συνεπώς σταθερή, ενώ η δεύτερη κατηγορία ως κοινωνικά προσδιορισμένη και συνεπώς ευμετάβλητη. Τα γεννητικά όργανα λοιπόν *δεν συνδέονται με θηλυκές ή ανδρικές υποκειμενικότητες εκτός και αν τις συγκροτήσουμε εμείς κατ' αυτόν τον τρόπο*.⁵⁸ Το να είσαι άνδρας ή γυναίκα δεν είναι κάτι πάγιο αλλά αποτελεί ένα γίγνεσθαι, μια κατάσταση που βρίσκεται σε εξέλιξη.

Βάσει των ανωτέρω, ως κοινωνικό φύλο θα μπορούσε να οριστεί η πολιτισμική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών βασισμένη στο βιολογικό διαχωρισμό μεταξύ αρσενικού και θηλυκού. Έχοντας όμως διαμορφωθεί μια αποστροφή εκ μέρους των μεταμοντέρνων φεμινιστριών ως προς τη χρήση του όρου "διαφορά" για την ερμηνεία των χαρακτηριστικών των φύλων, οι επιστήμονες και ερευνήτριες προτιμούν να προσδιορίζουν το κοινωνικό φύλο ως τον τρόπο που η κοινωνία αντιμετωπίζει το ανθρώπινο σώμα και τις πολλαπλές συνέπειες αυτής της αντιμετώπισης στην προσωπική μας ζωή και στην κοινή μας μοίρα⁵⁹.

Όπως αναφέρει ο καθηγητής παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου του Σίδνευ R. Connell⁶⁰, *“στην καθημερινή ζωή θεωρούμε το φύλο ως δεδομένο. Αμέσως αναγνωρίζουμε αν ένα άτομο είναι άνδρας ή γυναίκα, κορίτσι ή αγόρι. Κανονίζουμε πολλές καθημερινές μας δουλειές βασισμένοι σε αυτή τη διάκριση. Οι συμβατικοί γάμοι απαιτούν έναν από κάθε φύλο. Το μικτό διπλό παιχνίδι τέννις απαιτεί*

⁵⁶ Βλ. Κραβαρίτου Γ, ό.π., σελ 143

⁵⁷ Βλ. R.W.Connell, “Το κοινωνικό φύλο”, σελ. 6, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006

⁵⁸ Βλ. Brownyn Davies, “Shards of Glass: Children Reading and Writing beyond Gendered Identities”, Sydney: Alien and Unwin, σε R.W. Connell, ό.π., σελ. 14

⁵⁹ Βλ. R.W. Connell, ό.π., σελ. 48 επ.

⁶⁰ Βλ. R.W. Connell, ό.π., σελ. 40

δύο από κάθε φύλο αλλά τα περισσότερα αθλήματα απαιτούν έναν από κάθε φύλο. Η πιο διάσημη τηλεοπτική εκπομπή στο κόσμο λέγεται ότι είναι το αμερικανικό πρωτάθλημα ποδοσφαίρου στο οποίο 100 εκατομμύρια άνθρωποι παρακολουθούν ένα γεγονός που σχετίζεται ξεκάθαρα με το φύλο: άνδρες που φέρουν “πανοπλίες” πέφτουν με δύναμη ο ένας πάνω στον άλλο στην προσπάθειά τους να πάρουν μια δερμάτινη μπάλα και πολύ αδύνατες γυναίκες με κοντές φούστες χορεύουν και χαμογελούν στα διαλείμματα..άνδρες οι γυναίκες φοράμε παπούτσια διαφορετικού σχήματος, κουμπώνουμε τα πουκάμισά μας από την αντίθετη πλευρά, κόβουμε τα μαλλιά μας σε διαφορετικά κομμωτήρια, αγοράζουμε τα παντελόνια μας από διαφορετικά μαγαζιά και τα βγάζουμε σε ξεχωριστές τουαλέτες. Αυτές οι συμβάσεις είναι τόσο κοινές, τόσο οικείες που μπορεί να φαίνεται ότι αποτελούν μέρος της τάξης στη φύση”.

Προκειμένου να αποδείξουν την μη βιολογική προέλευση των χαρακτηριστικών των ανδρών και γυναικών, αλλά την κοινωνική κατασκευή τους, οι φεμινίστριες επιστήμονες αλλά και άνδρες που ήθελαν να παλέψουν στο πλάι τους για πραγματική ισότητα, κυρίως ψυχολόγοι αλλά επίσης βιολόγοι και κοινωνιολόγοι, προέβησαν σε σειρές ερευνών⁶¹, μεταξύ των οποίων μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα για την διχοτομία των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας.

Οι γυναίκες υποτίθεται ότι διαθέτουν διαφορετικά χαρακτηριστικά από τους άνδρες, είναι εύπιστες, στοργικές, διαισθητικές, σεξουαλικά πιστές, ενώ οι άνδρες υποτίθεται πως είναι επιθετικοί, ορθολογιστές, λιγομίλητοι και σεξουαλικά ασύδοτοι.

Οι Sara Jaffee και Janet Hyde σε έρευνα του 2000 για τις έμφυλες διαφορές στον ηθικό προσανατολισμό ανακάλυψαν ότι στο 73% των συγκρίσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών που ερωτήθηκαν για ζητήματα φροντίδας, δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά, το ίδιο και στο 72% των συγκρίσεων στα ερωτήματα για ζητήματα δικαιοσύνης. Σύμφωνα με ψυχολογικές έρευνες, η πλειονότητα των ανθρώπων συνδυάζει αρσενικά και θηλυκά χαρακτηριστικά, δεν είμαστε δηλαδή μόνο το ένα ή το άλλο ⁶².

Ο Hugh Fairweather (1976), μετά από εξέταση ερευνών αναφορικά με τις έμφυλες διαφορές σε γνωστικές ικανότητες, κατέληξε ότι οι έμφυλες διαφορές είναι τόσο λίγες και αβέβαιες ώστε δεν αξίζει να ασχοληθεί κανείς με αυτές. Ο Mark Hogrebe (1985) και οι συνεργάτες του, σε μια μεγάλη μελέτη της αναγνωστικής ικανότητας των μαθητών και μαθητριών των αμερικανικών σχολείων, κατέληξαν ότι οι έμφυλες διαφορές υπολογίζονται μόνο στο 1% της διακύμανσης της βαθμολογίας, ενώ αντιθέτως οι δημογραφικές μεταβλητές υπολογίστηκαν στο 20%.

⁶¹ Για τις έρευνες που αναφέρονται κατωτέρω βλ. R.W. Connell, ό.π., σελ 116-126

⁶² βλ. R.W. Connell, ό.π., σελ 40

Έτσι, μετά από δεκαετίες ερευνών στις έμφυλες διαφορές, το αδιαφιλονίκητο συμπέρασμα είναι ότι οι γυναίκες και οι άνδρες δεν είναι καθόλου διαφορετικοί σε μια μεγάλη ποικιλία χαρακτηριστικών τους που εξετάστηκαν, και μάλιστα υπό το φώς του όγκου των στοιχείων που υποστηρίζουν αυτό το συμπέρασμα, η ψυχολογική ομοιότητα των ανδρών και γυναικών θα μπορούσε να θεωρηθεί μια από τις πιο καλά στοιχειοθετημένες γενικεύσεις σε όλες τις ανθρωπιστικές επιστήμες⁶³. Βέβαια το συμπέρασμα αυτό αμφισβητείται ευρέως⁶⁴, κάτι το οποίο δεν μας προκαλεί εντύπωση υπό το φώς της αποκάλυψης της στοιχειοθέτησης πάνω σε αυτές τις διαφορές της διαφορετικής -και άνισης- μεταχείρισης των γυναικών.

Στις έρευνες των Maccoby και Jacklin βρέθηκαν μεν έμφυλες διαφορές σε ένα μικρό αριθμό χαρακτηριστικών: στην λεκτική εκφραστική ικανότητα, στην οπτική-χωροαντιληπτική ικανότητα, στην μαθηματική ικανότητα, όμως είναι αυτά τα ευρήματα (τα οποία μάλιστα αμφισβητήθηκαν μετά την εισαγωγή ως στατιστικής μεθόδου της μετα-ανάλυσης), και όχι τα ευρήματα της ομοιότητας, που έγιναν βιβλία και θέματα αντιπαράθεσης.

Οι εκπρόσωποι λοιπόν της μεταμοντέρνας φεμινιστικής νομικής θεωρίας του δικαίου, χρησιμοποίησαν την έννοια του κοινωνικού φύλου, προκειμένου να υπονομεύσουν το επιχείρημα περί αναπόφευκτου βιολογικού πεπρωμένου και να καταδείξουν πως είναι εφικτή η ανατροπή της γυναικείας υποτέλειας αφού δεν θεμελιώνεται σε μια φυσική τάξη αλλά σε κοινωνικές διαστάσεις. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση της Judith Butler “Τον προορισμό τον δημιουργεί η κουλτούρα, όχι η βιολογία”⁶⁵, με την οποία υποδηλώνει πως η σεξουαλικότητα δεν είναι υποχρεωτικά αναπαραγωγική.

⁶³ Βλ. R.W. Connell, ό.π., σελ 117

⁶⁴ Όπως αναφέρει ο Connell “Σήμερα, οι ψυχολόγοι, σε εκλαϊκευμένα βιβλία που πωλούν εκατομμύρια αντίτυπα, επιμένουν ότι οι γυναίκες και οι άνδρες έχουν διαφορετικές επιθυμίες, μιλάνε διαφορετικές γλώσσες, έχουν διαφορετικές ικανότητες και εκφράζουν διαφορετικές στάσεις. Γενιές ερευνητών/τριών, στον ακαδημαϊκό κόσμο, αντίθετα με τα στοιχεία που οι δικοί τους κλάδοι παρήγαγαν, ερευνούν αδιάκοπα και γράφουν για τις έμφυλες διαφορές.”

⁶⁵ Βλ. Judith Butler, “Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity”, New York 1990

3. Η έννοια της ισότητας των φύλων στο ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο

Στόχος του κεφαλαίου αυτού, είναι η σύντομη παρουσίαση της έννοιας της συνταγματικής αρχής της ισότητας των φύλων, σύμφωνα με τον έλληνα νομοθέτη και δικαστή, προκειμένου βάσει αυτής, να επιδιώξουμε να δούμε κριτικά, στα επόμενα κεφάλαια, κατά πόσο έχει εφαρμοστεί η εν λόγω αρχή σε ορισμένες ρυθμίσεις του ποινικού και οικογενειακού δικαίου, και όχι η παρουσίαση και ανάλυση της πράγματι πλούσιας αρθογραφίας και νομολογίας αναφορικά με την συνταγματική αρχή της ισότητας.

α) Η εξέλιξη της αρχής της ισότητας των φύλων

Ο αναθεωρητικός νομοθέτης του Συντάγματος του 1975, όρισε στην παράγραφο 2 του άρθρου 4, ότι <<Ελληνες και Ελληνίδες έχουν ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις>>, καθιερώνοντας συνταγματικά την ισονομία ανδρών και γυναικών.

Παρόλο που στην παράγραφο 1 του εν λόγω άρθρου, ο νομοθέτης όριζε ήδη ότι <<Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου>>, εννοώντας όσους έχουν την ελληνική ιθαγένεια, κάτι το οποίο διευκρίνισε με ερμηνευτική δήλωση στο Σύνταγμα του 1927 η οποία ανέφερε <<Η δε λέξις πολίτης, έχει την έννοια του Έλληνοσ υπηκόου, του έχοντος δηλαδή Ελληνική ιθαγένεια, αδιακρίτως φύλου ή ηλικίας>>, καθιερώνοντας την νομική ισότητα των πολιτών, ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύτηκε η έννοια της ισότητας συνέβαλε στην <<ιδεολογική (νομική) συγκάλυψη της άνισης μεταχείρισης των γυναικών>>⁶⁶, με αποτέλεσμα η προσθήκη της παραγράφου 2 να καθίσταται αναγκαία για την επίτευξη της συνταγματικής ισότητας των φύλων.

Όπως αναφέρει ο Μάνεσης⁶⁷, σε μια πρώτη φάση, η συνταγματική αρχή της ισότητας ερμηνευόταν από τα δικαστήρια ως επιβάλλουσα την ίση εφαρμογή του νόμου σε όλους τους πολίτες, ενώ μετά το 1936, πραγματοποιήθηκε στροφή της νομολογίας, με τα δικαστήρια να ερμηνεύουν πλέον το ά. 4 παρ.1 Σ., ως κανόνα δικαίου, αυξημένης τυπική ισχύος, άρα δεσμευτικό και για τον νομοθέτη. Με την εν λόγω ερμηνεία, η συνταγματική αρχή της ισότητας έλαβε πλέον την έννοια, όχι μόνο της ίσης εφαρμογής του νόμου εκ μέρους του δικαστή, αλλά και της ίσης ρύθμισης εκ μέρους του νομοθέτη των εκάστοτε αντιμετωπιζόμενων θεμάτων για όλους τους πολίτες. Αυτή η ερμηνεία, είχε ως συνέπεια τον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων όσον αφορά την τήρηση της

⁶⁶ Βλ. Α. Μάνεσης “Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών”, Δίκαιο και Πολιτική τ. 4 1983

⁶⁷ Βλ. Α. Μάνεσης “Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών”, ό.π. σελ. 12

αρχής της ισότητας. Παρά την ύπαρξη πολλών νομοθετικών ρυθμίσεων⁶⁸, οι οποίες μεταχειρίζονταν άνισα τα δυο φύλα, η νομολογία δεν τις κήρυξε αντισυνταγματικές⁶⁹. Η στάση αυτή εκ μέρους των δικαστηρίων, οφείλεται στην ερμηνεία της ισότητας ως αναλογικής, σύμφωνα με την οποία, ίση ρύθμιση υπάρχει όταν διενεργείται όμοια μεταχείριση ομοίων, και ανόμοια ανόμοιων περιπτώσεων, με την προϋπόθεση ότι η ανόμοια ρύθμιση πραγματοποιείται για αποχρώντες λόγους, γενικότερου συμφέροντος, συναφείς προς το ρυθμιζόμενο ζήτημα⁷⁰. Ως εκ τούτου, με την αιτιολογία ότι αποχρώντες λόγοι βιολογικοί, ψυχοσωματικοί, κοινωνικοί, ιστορικοί κ.α., διαφοροποιούν το γυναικείο από το ανδρικό φύλο, δικαιολογήθηκε η ανόμοια μεταχείριση τους εκ μέρους του νόμου.⁷¹

Χρειάστηκε λοιπόν, η Συνταγματική μεταρρύθμιση του 1975, η οποία καθιερώνει ρητά την ισότητα των φύλων, προκειμένου να καταργηθεί η πληθώρα άνισων ρυθμίσεων του νομοθέτη. Η μεταβατική διάταξη του άρθρου 116 παρ.1, έδωσε σύντομα χρονικά περιθώρια προσαρμογής της νομοθεσίας, ορίζοντας ότι <<Διατάξεις υφιστάμενες που είναι αντίθετες προς το άρθρο 4 παράγραφος 2 εξακολουθούν να ισχύουν ώσπου να καταργηθούν με νόμο, το αργότερο έως την 31 Δεκεμβρίου 1982>>, επιταγή την οποία εκπλήρωσε ο νομοθέτης κυρίως με τον νόμο 1329/1983, ο οποίος καταργεί τις ανισότητες στο οικογενειακό δίκαιο, και το ν. 1414/1984 "Εφαρμογή της αρχής της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις", ο οποίος ορίζει στο άρθρο 5 § 1 ότι "απαγορεύεται κάθε διάκριση με βάση το φύλο του εργαζόμενου όσον αφορά τους όρους, τις συνθήκες εργασίας και την επαγγελματική του εξέλιξη και σταδιοδρομία" και στο άρθρο 6 στοιχ. α' ότι "απαγορεύεται η καταγγελία της σχέσης εργασίας και για λόγους που αναφέρονται στο φύλο", καταργώντας έτσι τις δυσμενείς διακρίσεις λόγω φύλου στις οικογενειακές και επαγγελματικές σχέσεις.

Το άρθρο 4 παρ. 2, συναρθρώθηκε και με τη διάταξη της παραγράφου 2 του άρθρου 116, η οποία όριζε <<Αποκλίσεις εκ των ορισμών της παραγράφου 2 του άρθρου 4 επιτρέπονται μόνο δι' αποχρώντας λόγους εις τας ειδικώς υπό του νόμου οριζόμενας περιπτώσεις.>> Όπως ορθώς αναφέρει ο Μάνεσης⁷², παρόλο που η εν λόγω διάταξη εντάχθηκε στις μεταβατικές διατάξεις του

⁶⁸ Πέραν της μη αναγνώρισης πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες μέχρι το 1952, ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούσε και το οικογενειακό δίκαιο, το οποίο, όριζε ότι ο άνδρας είναι η κεφαλή της οικογένειας, θεσπίζοντας έτσι την πατρική εξουσία στην οικογένεια.

⁶⁹ Βλ. Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β, Αθήνα-Κομοτηνή 1991

⁷⁰ Ακολουθώντας την κυριαρχούσα σχολή των ειδικών δικαιωμάτων.

⁷¹ Βλ. Α. Μάνεσης "Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών", ό.π. σελ. 14

⁷² Βλ. Α. Μάνεσης "Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών", ό.π. σελ. 15.

Συντάγματος, δεν ήταν μεταβατική, καθώς θέσπιζε πάγια ρύθμιση, με χρονικά απεριόριστο πεδίο εφαρμογής. Αρχικά, στο Σχέδιο της Ολομέλειας της Συνταγματικής Επιτροπής, η εν λόγω διάταξη αποτελούσε την παράγραφο 3 του άρθρου 4, όμως φοβούμενος ο αναθεωρητικός νομοθέτης ότι με την παράγραφο αυτή θα νοθευτεί⁷³ η καθιερωθείσα ισότητα των φύλων, προέβη στην εν λόγω μεθόδευση, επιδιώκοντας με τον τρόπο αυτό, να περιορίσει την θέσπιση αποκλίσεων βάσει της παραγράφου 2 του ά. 116. Σκοπό της εν λόγω διάταξης, αποτέλεσε η μη χειροτέρευση της θέσης της γυναίκας, λόγω εφαρμογής μιας εξισωτικής ισότητας, όπως φαινόταν να την καθιερώνει το άρ.4 παρ.2, η οποία δεν λαμβάνει υπόψη διαφορές οι οποίες υφίστανται μεταξύ των δυο φύλων, λόγω των οποίων απαιτείται διαφορετική μεταχείριση⁷⁴. Παρόλαυτά, δεν επανεισάγει την έως τότε νομολογία για την γενική αρχή της ισότητας, λειτουργώντας ως αναλογική ισότητα, παρέχοντας έτσι στο νομοθέτη ευρεία διακριτική ευχέρεια να παρεκκλίνει από τη συνταγματική επιταγή της ισότητας των φύλων για αποχρώντες λόγους, αλλά αποτέλεσε μια νέα ρύθμιση⁷⁵, το περιεχόμενό της οποίας θα αναλυθεί στην συνέχεια. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την μετέπειτα μεταρρύθμιση της εν λόγω διάταξης από τον συντακτικό νομοθέτη του 2001, στην οποία όρισε ότι, <<Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το Κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών>>, αποκαλύπτοντας την πρόθεση για άρση των ανισοτήτων που υφίστανται -κυρίως- οι γυναίκες και για καθιέρωση πραγματικής ισότητας των φύλων.

⁷³ Βλ. Δ. Παπασπύρου, σε “Πρακτικά επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975,” σ.1045, όπως αναφέρει και ο Μάνεσης σε “Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών”, ό.π. σελ. 16.

⁷⁴ Χωρίς την εν λόγω διάταξη, κάθε διαφορετική νομοθετική ρύθμιση, ευνοϊκή για τις γυναίκες, για λόγους βιολογικής διαφοροποίησης, όπως π.χ. η μητρότητα, θα απέβαινε αντισυνταγματική.

⁷⁵ Βλ. Α. Μάνεσης “Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών”, ό.π. σελ. 17.

β) Ανάλυση της έννοιας

Η συνταγματική αρχή της ισότητας των φύλων, όπως διαμορφώνεται από τα άρθρα 4 παρ. 2 και 116 παρ. 2 του Συντάγματος, έχει διπλή έννοια, αρνητική και θετική. Αφενός, αρνητικά, απαγορεύονται οι υπέρ ή κατά του ενός φύλου αυθαίρετες⁷⁶, ευμενείς ή δυσμενείς, νομοθετικές ή διοικητικές διακρίσεις⁷⁷ και αφετέρου, θετικά, επιβάλλεται στον νομοθέτη η παροχή ίσων δυνατοτήτων στους άνδρες και τις γυναίκες για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας⁷⁸.

Απαγορεύεται λοιπόν η δημιουργία άνισων καταστάσεων με τη διαφοροποίηση του περιεχομένου των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων βάσει φύλου και επιβάλλεται η νομοθετική επέκταση, και σε περίπτωση παραλείψεως του νομοθέτη η αποκαταστατική εφαρμογή από το δικαστή, των υπέρ του ενός μόνο φύλου ευνοϊκών διατάξεων και υπέρ του άλλου⁷⁹.

Ως αναφέρθηκε, το άρθρο 116 παρ. 2 αρχικώς επέτρεπε τη θέσπιση αποκλίσεων από τους ορισμούς του άρθρου 4 παρ. 2, για αποχρώντες λόγους, άρθρο το οποίο αντικαταστήθηκε το 2001, επιβεβαιώνοντας την έως τότε νομολογία⁸⁰ τόσο ως προς τη δυνατότητα λήψης θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας ανδρών και γυναικών, όσο και ως προς την υποχρέωση του κράτους να μεριμνά για την άρση των υπαρχουσών ανισοτήτων, ιδιαιτέρως εις βάρος των γυναικών. Παράλληλα, καταργώντας την παλαιά διατύπωση, δεν υφίσταται πλέον η δυνατότητα εισαγωγής εξαιρέσεων για <<αποχρώντες λόγους>>⁸¹, με αποτέλεσμα να απολείπεται η δυνατότητα θέσπισης αποκλίσεων μόνο με τη μορφή θετικών μέτρων για την άρση ήδη υπαρχουσών ανισοτήτων.

⁷⁶ “Διακρίσεις, ανάμεσα στα φύλα, και όταν ακόμη γίνονται από το νομοθέτη, είναι σύμφωνες μόνο όταν η παράλειψή τους θα συνιστούσε για σοβαρούς λόγους (κυρίως βιολογικούς) αυθαιρεσία. .Βλ. 31/1993 ΑΠ (Ολομ.)

⁷⁷ Βλ. 85/1995 ΑΠ

⁷⁸ Βλ. Α. Μάνεσης “Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών”, ό.π. σελ. 20

⁷⁹ Βλ. 85/1995 ΑΠ

⁸⁰ Ήδη, το 1998, η Ολομέλεια του ΣτΕ νομολογεί ότι <<Κατά την έννοια των διατάξεων αυτών σε περίπτωση που διαπιστώνεται ότι σε βάρος μιας κατηγορίας προσώπων έχουν αναμφισβήτητα δημιουργηθεί στην πράξη, λόγω κοινωνικών προκαταλήψεων, τέτοιες διακρίσεις ώστε η απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής της ισότητας να καταλήγει σε μία κατ’ επίφαση μόνο ισότητα, ενώ, ουσιαστικά, παγιώνει και διαιωνίζει μια υφιστάμενη άνιση κατάσταση, είναι εντός του πνεύματος της συνταγματικής αρχής της ισότητας η λήψη από μέρους του νομοθέτη, κοινού ή κανονιστικού, των αντίστοιχων θετικών υπέρ της κατηγορίας αυτής μέτρων, όσων είναι πρόσφορα και αναγκαία, για ορισμένο χρονικό διάστημα, ώστε να μειωθούν οι υπάρχουσες ανισότητες μέχρις ότου εγκαθιδρυθεί μια πραγματική ισότητα. Δεν αντιβαίνει, συνεπώς, καταρχήν στο Σύνταγμα, αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις αυτές, η λήψη θετικών υπέρ των γυναικών μέτρων στο βαθμό που τα μέτρα αυτά αποβλέπουν στην επίτευξη της αποκατάστασης μιας πραγματικής ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών.>> Βλ. ΣΤΕ (Ολομ.) 1933/1998

⁸¹ Βλ. Τσιλιώτη Χ., “ Η αναθεώρηση του άρθρου 116 παρ.2 Συντ,” ΔτΑ 2001, 496

- Η λήψη θετικών μέτρων⁸²

Αιτιολογική βάση για τη λήψη θετικών μέτρων, αποτελεί η κοινωνική προκατάληψη την οποία έχει υποστεί το γυναικείο φύλο, λόγω της οποίας η απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής της ισότητας εμποδίζει την επίτευξη πραγματικής ισότητας⁸³, για την προώθηση της οποίας, ο νομοθέτης εισάγει αντίστοιχα θετικά μέτρα, ρητά ή μη υπέρ των γυναικών, αποκλίνοντας προσωρινά από την τυπική ισότητα, ώστε να επιτευχθεί η πραγμάτωση της πραγματικής. Ως απαιτεί η νομολογία, προκειμένου τα εν λόγω μέτρα να είναι εντός του πνεύματος της συνταγματικής αρχής της ισότητας, απαιτείται να είναι αναγκαία, δηλαδή ο νομοθέτης να έχει διαπιστώσει ότι η καθιέρωσή τους επιβάλλεται λόγω των κρατουσών κοινωνικών συνθηκών⁸⁴, πρόσφορα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και να διατηρούνται για ορισμένο χρονικό διάστημα, έως την επίτευξη του σκοπού της πραγματικής ισότητας.⁸⁵

Τα πρώτα θετικά μέτρα ελήφθησαν από τον έλληνα νομοθέτη, πριν από την ρητή πρόβλεψη στο Σύνταγμα του 2001, σε συμμόρφωση προς την κοινοτική οδηγία 76/207, προς ενσωμάτωση της οποίας εκδόθηκε ο νόμος 1414/1984 “Εφαρμογή της αρχής της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις και άλλες διατάξεις” (ΦΕΚ 10 Α’/2.2.1984). Καθοριστικής σημασίας, ήταν ο νόμος 2085/1992 για τη “Ρύθμιση θεμάτων οργάνωσης, λειτουργίας και προσωπικού της Δημόσιας Διοίκησης” (ΦΕΚ 170 Α’), ο οποίος επέβαλλε τη συμμετοχή μιας τουλάχιστον γυναίκας σε κάθε υπηρεσιακό συμβούλιο, προβλέποντας λοιπόν ποσόστωση στη συμμετοχή γυναικών, εξ’αφορμής του οποίου, το ΣτΕ εξέδωσε την απόφαση 1933/1998⁸⁶, αναφορικά με την συνταγματικότητα των εν λόγω μέτρων. Στην προώθηση της ισότητας στον πολιτικό στίβο, σημαντική είναι η εισαγωγή το 2001 του ά. 54 παρ.3 ΔΚΚ, το οποίο προβλέπει ότι *κάθε συνδυασμός πρέπει να συμπεριλάβει στο ψηφοδέλιό του υποψήφιους δημοτικούς ή κοινοτικούς συμβούλους, συμβούλους δημοτικού διαμερίσματος και τοπικούς συμβούλους από κάθε φύλο (άνδρες – γυναίκες) σε ποσοστό τουλάχιστον*

⁸² Η affirmative action που εισήχθη στις Η.Π.Α για τη βελτίωση της απασχόλησης και των ευκαιριών για εκπαίδευση και επιμόρφωση των διαφόρων μειονοτήτων και γυναικών, υπέρ των οποίων τάσσεται η θεωρία των ειδικών δικαιωμάτων. Βλ. Υποσ.10

⁸³ Βλ. 1933/1998 ΣτΕ

⁸⁴ Βλ. 2831/2003 ΣτΕ

⁸⁵ Βλ. 1933/1998 ΣτΕ

⁸⁶ Η Ολομέλεια του ΣτΕ, κρίνει στην εν λόγω απόφαση μη αντισυνταγματική τη λήψη θετικών μέτρων νομοθετικού ή κανονιστικού χαρακτήρα, για την αποκατάσταση της πραγματικής ισότητας μεταξύ ανδρών – γυναικών και σύμφωνη με τη συνταγματική αρχή της ισότητας τη διάταξη του άρθρου 29 του Ν.2085/92, που προβλέπει την υποχρεωτική συμμετοχή μιας τουλάχιστον γυναίκας στα υπηρεσιακά συμβούλια, εφόσον διαθέτει τα νόμιμα προσόντα.

ίσο με το ένα τρίτο (1/3) του αριθμού των υποψηφίων συμβούλων. Παρόλο που δεν γίνεται ρητή αναφορά για τη θέσπιση του εν λόγω μέτρου προς όφελος του γυναικείου φύλου, καθίσταται σαφές ότι η εν λόγω πρόβλεψη εισήχθη λόγω υποαντιπροσώπευσης του γυναικείου φύλου στους Ο.Τ.Α. Το εν λόγω μέτρο επεκτάθηκε εν συνεχεία εκτός από τις δημοτικές, και στις βουλευτικές εκλογές, όπου ο νομοθέτης αναγνωρίζοντας το πρόβλημα υποαντιπροσώπευσης των γυναικών και σε αυτό το πεδίο, όρισε με το άρθρο 34 του π.δ. 96/2007 «Κωδικοποίηση σε ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών» και το άρθρο 3 του ν. 3636/2008 «Τροποποίηση του ν. 3231/2004 περί εκλογής βουλευτών» ότι: «...Για την ανακήρυξη των εκλογικών συνδυασμών αυτοτελών Κομμάτων, συνασπισμού συνεργαζόμενων Κομμάτων και ανεξαρτήτων, ο αριθμός των υποψηφίων βουλευτών, από κάθε φύλο, πρέπει να ανέρχεται σε ποσοστό τουλάχιστον ίσο με το 1/3 του συνολικού αριθμού των υποψηφίων τους, αντιστοίχως, σε όλη την Επικράτεια»⁸⁷

Τα θετικά μέτρα, μπορούν να χωριστούν σε δυο βασικές κατηγορίες. Κατά πρώτον, στα γενικά μέτρα, με τα οποία το Κράτος επιδιώκει να δημιουργήσει την κατάλληλη υποδομή για την άρση ανισοτήτων σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η επαγγελματική κατάρτιση, η επιχειρηματικότητα, η πρόσβαση στην αγορά εργασίας, με την δημιουργία εκπαιδευτηρίων, την καθιέρωση επιμορφωτικών προγραμμάτων, την δημιουργία αντίστοιχων θέσεων εργασίας κ.α.⁸⁸ και κατά δεύτερον, στα ειδικά μέτρα, με τα οποία ο νομοθέτης επιδιώκει να αποκαταστήσει την περιορισμένη παρουσία των γυναικών τομείς όπως οι ανώτερες θέσεις διοίκησης καθώς και η πολιτική.

Συχνά, έχει απασχολήσει την νομολογία το θετικό μέτρο της ποσόστωσης, η οποία θεωρείται ότι αποτελεί την πιο άμεση μορφή θετικών μέτρων, εξυπηρετώντας την ισότητα αποτελέσματος. Ο νομοθέτης εφαρμόζει το μέτρο της ποσόστωσης είτε ορίζοντας το ποσοστό θέσεων που πρέπει να καταλειφθεί από τους αντιπροσώπους του κάθε φύλου (βλ. άρθρο 3 του ν. 3636/2008) είτε ορίζοντας τον αριθμό των θέσεων οι οποίες πρέπει να καταληφθούν από γυναίκες (βλ. Νόμο 2085/1992).

Αναφορικά με την απαίτηση του νόμου να περιλαμβάνεται ένας ορισμένος αριθμός γυναικών στα ψηφοδέλτια των συνδυασμών στις δημοτικές εκλογές, το ΣτΕ με την απόφαση 2831/2003 έχει κρίνει ότι ο περιορισμός αυτός είναι θεμιτός και δικαιολογείται από μία ανάγκη θεμελίωσης πραγματικής ισότητας των δύο φύλων κατά την πρόσβαση στα αξιώματα του δημοτικού

⁸⁷ Βλ. Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, σε www.isotita.gr

⁸⁸ Βλ. Καλτσόγια-Τουρναβίτη Ν., “Υποαντιπροσώπευση γυναικών και δημοκρατία. Η συνταγματικότητα των θετικών μέτρων για την ενδυνάμωση του ρόλου των γυναικών στη δημόσια ζωή”, Σάκκουλας 1997 σε “Η συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας των φύλων”-το άρθρο 4 παρ. 2 Σ, σελ 8 σε Χρονοπούλου Ξ., “Η αρχή της ισότητας των φύλων” Προπ.Ερ. Αθήνα, 2004

συμβούλου και του τοπικού συμβούλου, ενώ δεν αντίκειται στο δικαίωμα συμμετοχής του πολίτη στην πολιτική ζωή της χώρας και δεν παραβιάζει την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, της ισότητας, και καθολικότητας ψήφου.

Ο νομοθέτης, σε κάποιες περιπτώσεις, έχει ορίσει ανώτατο ποσοστό γυναικών που δύνανται να εισαχθούν, συνήθως σε στρατιωτικές και αστυνομικές σχολές. Ενόψει της πρόβλεψης του α. 1 του ν. 2226/1994 με τον τίτλο "Εισαγωγή εκπαίδευση και μετεκπαίδευση στις Σχολές της Αστυνομικής Ακαδημίας και στο Τμήμα Ανθυποπυραγών της Πυροσβεστικής Ακαδημίας κ.λ.π. . . ." (ΦΕΚ Α 122), στο οποίο ορίζονται μεταξύ άλλων, τα εξής : *"1. Η εισαγωγή σπουδαστών στη Σχολή Αστυφυλάκων και στη Σχολή Αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας γίνεται με το σύστημα των γενικών εξετάσεων, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 1 και 2 του ν. 1351/1983 (ΦΕΚ 56 Α) . . . , ... με κοινή απόφαση των Υπουργών Δημόσιας Τάξης, Εθνικής Αμυνας και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, με βάση τις ανάγκες κάθε φορά της Ελληνικής Αστυνομίας. Με την ίδια απόφαση καθορίζεται το ποσοστό από το συνολικό αριθμό εισακτέων των εισαγομένων γυναικών, που δεν μπορεί να υπερβαίνει το 20% για τη Σχολή Αστυφυλάκων και το 15% για τη Σχολή Αξιωματικών ."* καθώς και του άρθρου 1 της 6500/2/4-ζ/31.1.1995 απόφασης των Υπουργών Δημόσιας Τάξης, Εθνικής Αμυνας και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΦΕΚ Β 70/2.2.1995), στην οποία ορίζεται ότι *"1. Το ποσοστό των ιδιωτών γυναικών που θα εισαχθούν στις Σχολές Αστυφυλάκων και Αξιωματικών Ελληνικής Αστυνομίας κατά το έτος 1995 καθορίζεται σε 10% του αριθμού των εισαγομένων, η Ολομέλεια του ΣτΕ εξέδωσε την υπ'αριθμ. 1917/1998 απόφαση. Η Ολομέλεια κρίνει στην ανωτέρω απόφαση ότι ο ν. 2226/1994 και το άρθρ 1 παρ. 1 της μνημονευομένης κοινής υπουργικής απόφασης, κατά το μέρος που θεσπίζουν ποσοτικούς περιορισμούς, υπό τη μορφή ποσοτώσεων, στην είσοδο των γυναικών στις Σχολές Αστυφυλάκων και Αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας, παραβιάζουν, την αρχή της ισότητας των δύο φύλων κατά την πρόσβαση στα διάφορα επαγγέλματα και στην εκπαίδευση που είναι απαραίτητη για την άσκησή τους και είναι για το λόγο αυτό ανίσχυρες. Το ΣτΕ στηρίζει την απόφαση αυτή στο γεγονός ότι ο νομοθέτης εισήγαγε τις ανωτέρω περιοριστικές για το γυναικείο φύλο ποσοτώσεις, χωρίς να λάβει υπόψη και να εκτιμήσει συγκεκριμένα και πρόσφορα κριτήρια, συναρτώμενα με την ύπαρξη αποχρώντων λόγων⁸⁹, που θα δικαιολογούσαν τις διακρίσεις αυτές σε βάρος των γυναικών.*

⁸⁹ Στην άποψη αυτή, μειοψήφησε ο Σύμβουλος Φ. Κατζούρος, κατά τη γνώμη του οποίου η ιδιότητα της Ελληνικής Αστυνομίας ως ένοπλου σώματος αποτελεί αποχρώντα λόγο που δικαιολογεί, σύμφωνα με το άρθρο 116 παρ. 2 του Συντάγματος, απόκλιση από τους ορισμούς της παραγράφου 2 του άρθρου 4 του Συντάγματος, το δε οριζόμενο από τις επίμαχες διατάξεις ανώτατο ποσοστό γυναικών που εισάγονται στις Σχολές Αστυφυλάκων και Αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας κείται μέσα στα νόμιμα όρια της εκτιμήσεως από το νομοθέτη των πραγματικών αναγκών της Ελληνικής Αστυνομίας σε γυναίκες.

4. Ισότητα των φύλων στο Οικογενειακό Δίκαιο

Το Οικογενειακό Δίκαιο, αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο κατεξοχήν αποτυπώθηκε η ανισότητα των φύλων, με ποικιλία ρυθμίσεων, οι οποίες καταργήθηκαν με την συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας των φύλων. Στόχο του παρόντος κεφαλαίου, δεν αποτελεί η ανάλυση των εν λόγω, ανηκόντων πλέον στην ιστορία, ανισοτήτων, αλλά να εξεταστεί κατά πόσο υπάρχει πράγματι ισότητα των φύλων, σε πιο σύγχρονα ζητήματα του οικογενειακού δικαίου, στα οποία ο νομοθέτης ή ο δικαστής έχει ακολουθήσει την επιταγή του ά. 4 του Συντάγματος για ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις. Το Οικογενειακό Δίκαιο, αποτελεί έναν τομέα, στον οποίο μπορεί να ζυγιστεί η επίτευξη της ισότητας των φύλων, αναφορικά με το κατά πόσο έχει επιφέρει και κοινωνική ισότητα, η οποία αποτελεί και τον απώτερο στόχο της ισότητας, όπως αναφέρθηκε σε ανωτέρω κεφάλαιο.

α) Βασικές έννοιες και ιστορική ανασκόπηση

Η σύγχρονη οικογένεια ως θεσμός δικαίου διαμορφώνεται ουσιαστικά στην νεωτερική εποχή, η οποία ξεκινά από το διαφωτισμό με την κατάλυση της φεουδαρχίας, το σχηματισμό των εθνικών κρατών και την άνοδο της αστικής τάξης ως κυρίαρχης κοινωνικής τάξης στη βιομηχανική εποχή⁹⁰. Η κατάλυση της φεουδαρχικής οργάνωσης της οικονομικής ζωής, έχει ως αποτέλεσμα να παύσει η οικογένεια να αποτελεί την κυρίαρχη οικονομική μονάδα και αρχίζει να διαμορφώνεται μια νέα αντίληψη για τις οικογενειακές σχέσεις. Η οικογένεια συμβολίζει ένα χώρο προσωπικής ελευθερίας και πραγμάτωσης των συναισθηματικών σχέσεων και με αυτή την έννοια αντιπαράκειται προς το χώρο της εργασίας και της αγοράς, δηλαδή το δημόσιο χώρο.

Η νέα αυτή αντίληψη για την οικογένεια, στην διαμόρφωση της οποίας συνέβαλλαν τα πνευματικά ρεύματα του ιδεαλισμού και ρομαντισμού⁹¹, και η ρύθμιση των συζυγικών και οικογενειακών σχέσεων με αναγωγή στο φυσικό δίκαιο⁹², είχε ως αποτέλεσμα την αποδοχή του διαφορετικού προορισμού των φύλων. Οι άνδρες θεωρούνταν ότι προορίζονται για την παραγωγή ενώ οι γυναίκες για την αναπαραγωγή, με αποτέλεσμα να θεσμοθετηθεί η κατανομή της εργασίας σε βιοποριστική,

⁹⁰ Βλ. St. Hall/Br. Gieben, Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας, σελ. 23 εκδ. Σαβάλλας, β' εκδ., 2003 σε Κοτζάμπαση Αθηνά, "Ισότητα των φύλων και Ιδιωτική Αυτονομία στις οικογενειακές σχέσεις", σελ. 1, εκδόσεις Σάκκουλα 2011

⁹¹ Βλ. Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 2 και Κοτζάμπαση Α., "Η έννοια και η λειτουργία της έγγαμης συμβίωσης" -Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1386 και 1387 ΑΚ-, 1 σελ. 25, ΔιδΔ, εκδ. Σάκκουλα 1992

⁹² Βλ. Frances E. Olsen, The myth of State Intervention in the Family, Feminist Legal Theory: Positioning Feminist Theory Within the Law, Volume II, σελ. 847. 1995

την οποία ασκεί ο άνδρας και σε οικιακή, την οποία ασκεί η γυναίκα⁹³, με παραπέρα συνέπεια την αναγνώριση του δικαιώματος του άνδρα να αποφασίζει για τη συζυγική ζωή (παλιά ρύθμιση 1387 ΑΚ)⁹⁴ και του πατέρα για τα τέκνα του. Βέβαια μέσα από τη θεωρία του φυσικού δικαίου, η φυσική αποστολή της γυναίκας και η μητρότητα δεν χαρακτηριζόταν ως κοινωνικά κατώτερη αποστολή, αλλά ως λειτουργικά ισότιμη και ισοδύναμη με εκείνη του άνδρα, παρόλο που καθιστούσε τη γυναίκα πάντα οικονομικά εξαρτημένη από το εισόδημα του άνδρα.

Ο διαφορετικός προορισμός των φύλων και συνεπώς οι διαφορετικοί ρόλοι ως φυσική κατάσταση αρχίζει να αμφισβητείται την δεκαετία του '30, κατά την οποία διανοούμενοι της κοινωνιολογίας διεξάγουν και εκδίδουν έρευνες για τις εξουσιαστικές σχέσεις μέσα στην οικογένεια, υποστηρίζοντας πως η κοινωνική ανισότητα ανάμεσα στα φύλα και οι εξουσιαστικές σχέσεις θεμελιώνονται στην κατανομή των κοινωνικών ρόλων και συντηρούνται ως μια φυσική κατάσταση, με συνέπεια τη διαμόρφωση μιας σφαίρας ιδιωτικής εξουσίας⁹⁵.

Η κριτική αυτή οδήγησε στην διατύπωση στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα της άποψης για την κοινωνική διαμόρφωση των φύλων, το διαχωρισμό μεταξύ βιολογικού (Sex) και κοινωνικού φύλου (Gender) και την διαμόρφωση κοινωνικών στερεοτύπων. Το φεμινιστικό κίνημα αμφισβητεί για πρώτη φορά τη διαίρεση ιδιωτικού/δημοσίου χώρου, με τη σκέψη ότι τόσο η δημόσια σφαίρα όσο και η ιδιωτική διαμορφώνουν εξουσιαστικές σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα μέσα από τα κοινωνικά στερεότυπα^{96,97}. Οι γυναίκες συνειδητοποιούν πως η μητρότητα, η ανατροφή των τέκνων στην προσχολική ηλικία και η οικιακή εργασία, ανεξάρτητα αν η γυναίκα εργάζεται επαγγελματικά, αποτελούν τον πυρήνα της κοινωνικής ανισότητας ανδρών και γυναικών, επειδή ακριβώς το κοινωνικό βάρος της μητρότητας και της εργασίας στο σπίτι μετακυλιέται στη γυναίκα λόγω φύλου καθώς και ότι η μητρότητα και η αναπαραγωγή συνδέονται με τον έλεγχο της σεξουαλικότητας τους (παρθενία/άμβλωση)⁹⁸.

Παρόλο που στη δημόσια σφαίρα γίνονται σημαντικές μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση της ισότητας, όπως η αναγνώριση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών, η ιδιωτική σφαίρα έμενε στο απυρόβλητο των νομοθετικών τροποποιήσεων κυρίως λόγω της συνταγματικής προστασίας του

⁹³ Βλ. Eileen Boris, "Homework and Women's Rights: The case of the Vermont Knitters, 1980-1986" σε "At the Boundaries of Law-Feminism and Legal Theory", σελ. 229 επ., New York 1991

⁹⁴ Βλ. J. Messner, Das Naturrecht, 1966. 529-588 σε Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 3

⁹⁵ Βλ και Frances E. Olsen, The myth of State Intervention in the Family, ό.π., σελ. 835 επ. 1995

⁹⁶ Βλ. Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 5

⁹⁷ Βλ. Frances E. Olsen, The myth of State Intervention in the Family, ό.π., σελ. 835 επ.

⁹⁸ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. σελ. 58

γάμου, η προστασία του οποίου κρινόταν υπέρτερη από τα δικαιώματα των προσώπων που τον απαρτίζανε⁹⁹, ενώ τελικώς, καταλύτη για την μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου αποτέλεσε η συνταγματική καθιέρωση της ισότητας των φύλων.

Στον ελληνικό χώρο, τα κοινωνικά στερεότυπα βλέπουμε να κατοχυρώνονται στο οικογενειακό δίκαιο με διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, όπως η ρύθμιση του παλιού άρθρου 1387 ΑΚ, για την υποχρεωτική ανάθεση της οικιακής εργασίας στη γυναίκα. Ο εν λόγω διαχωρισμός αποτυπώνεται και σε επίπεδο νομολογίας, όπου παρατηρούμε με την υπ' αριθμ. 23195/1963 απόφαση να δέχεται το Πρωτοδικείο Αθηνών ότι ο σύζυγος είχε δικαίωμα να ελέγχει την αλληλογραφία της συζύγου του, ως θεματοφύλακας της οικογενειακής τάξης. Το 1962, ο Άρειος Πάγος (635/1962) αποφαινεται ότι η άρνηση της συζύγου να παραιτηθεί από το Ελεγκτικό Συνέδριο, όπως αποφάσισε ο σύζυγος, συνιστούσε υπαίτιο παράπτωμα που δικαιολογούσε το διαζύγιο σε βάρος της, ενώ το 1967, το Εφετείο Κερκύρας (4/1967) επικαλείται, προκειμένου να δικαιολογήσει αντίστοιχη απαγόρευση, «τας περί του γάμου αντιλήψεων της ελληνικής κοινωνίας»¹⁰⁰

- Ο γάμος ως θεσμός και η έννοια της ιδιωτικότητας

Το ζήτημα αν ο γάμος και η οικογένεια είναι θεσμοί της εκκλησιαστικής παράδοσης, θεσμοί δεδομένοι από τη φύση ή θεσμοί διαμορφωμένοι από το δίκαιο¹⁰¹ αποτελεί ένα ερώτημα το οποίο μέχρι και σήμερα αποτελεί αντικείμενο εκτεταμένων συζητήσεων.

Η θεωρία του φυσικού δικαίου, η οποία κυριάρχησε στο πνεύμα των νόμων των κρατών της Ευρώπης μετά τον Διαφωτισμό, είχε ως αποτέλεσμα στην διαμόρφωση της αντίληψης, στο πεδίο του οικογενειακού δικαίου, ότι ο γάμος και η οικογένεια αποτελούν θεσμούς του φυσικού δικαίου. Η θεωρία του φυσικού δικαίου θεωρείται σήμερα ως μια πνευματική σύλληψη που αντικειμενικοποιούσε υποκειμενικές αξίες.¹⁰²

Ο Hans Kelsen εξέφρασε την αντιπαράθεσή του στην εν λόγω θεωρία διαμορφώνοντας την “καθαρή θεωρία του δικαίου”, μέσω της οποίας υποστήριξε πως “η φύση, ως ένα σύστημα από πραγματικά γεγονότα που συνδέονται με το νόμο της αιτιότητας, δεν έχει βούληση και άρα δεν μπορεί

⁹⁹ Βλ. Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 6

¹⁰⁰ Βλ. Παπαχρίστου Θ., “Οι αρσενικώς λαλούντες νόμοι” σε Βήμα, 06.11.2010

¹⁰¹ Ως θεσμός στη νομική γλώσσα νοείται μια έννομη διευθέτηση ενός κοινωνικού φαινομένου διαρκούς χαρακτήρα, συνήθως με διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, που προβάλλει συγκεκριμένες απαιτήσεις σε όσους μετέχουν σε αυτό και παρέχει προστασία σε καθορισμένες προσδοκίες τους, σε Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 10

¹⁰² Βλ. Μάνεση Α, “Κριτικές σκέψεις για την έννοια και τη σημασία του δικαίου”, ΤιμΤ Κ. Τσάτσου, σελ. 391 σε Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 11

να προκαθορίσει συγκεκριμένη ανθρώπινη συμπεριφορά”.¹⁰³

Στην θεωρία του φυσικού δικαίου οφείλεται η αντίληψη ότι ο γάμος συνάπτεται ανάμεσα σε άτομα διαφορετικού φύλου αλλά και ότι ο γάμος αποτελεί ισόβιο δεσμό που συνάπτεται χωρίς χρονικό περιορισμό και λύνεται μόνο με το θάνατο¹⁰⁴¹⁰⁵. Η αντίληψη ότι ο γάμος είναι θεσμός δεδομένος από τη φύση κυριάρχησε στο χώρο της νομικής επιστήμης μέχρι και μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ενώ εύρισκε αποδοχή και σε άλλες κοινωνικές επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία και η κοινωνική ανθρωπολογία.

Το ζήτημα της φύσεως του γάμου ως θεσμού, παίζει ρόλο στον προσδιορισμό του περιεχομένου του γάμου, τον οποίο εγγυάται το σύνταγμα, ερώτημα το οποίο επηρεάζει την απάντηση σε ερωτήματα που αναφέρονται στην σημερινή εποχή, όπως αν η <<μονογονεϊκή οικογένεια¹⁰⁶>> υπάγεται στην συνταγματική προστασία του άρθρου 21 ή αν η συνταγματική προστασία του γάμου απαγορεύει τη νομοθετική ρύθμιση άλλων μορφών συμβίωσης, όπως το σύμφωνο συμβίωσης ετερόφυλων προσώπων ή τη συμβίωση ανάμεσα σε ομόφυλα άτομα.

Απόρροια της θεωρίας του φυσικού δικαίου για το γάμο, είναι η απόλυτη ταύτιση του ιδιωτικού χώρου με την οικογένεια, χωρίς να γίνεται κάποια διαφοροποίηση ανάμεσα στην οικογενειακή και προσωπική ζωή των συζύγων¹⁰⁷. Η ιστορική ανασκόπηση νομολογιακών αποφάσεων καταδεικνύει το δισήμαντο χαρακτήρα των υποχρεώσεων του άνδρα και της γυναίκας, έτσι ώστε ορθά να υποστηρίζεται ότι η <<έννοια της έγγαμης συμβίωσης παρουσιάζει μια ιστορικότητα στην οποία

¹⁰³ Βλ. Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 10

¹⁰⁴ Γι αυτό και μέχρι την μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου το 1983 γινόταν δεκτό πως <<οι συμφωνίες ανάμεσα στους συζύγους, ακόμα και για το ύψος της οφειλόμενης μεταγαμιαίας διατροφής, ήταν άκυρες γιατί ήταν αντίθετες στα χρηστά ήθη, επειδή διευκόλυναν τη λύση του γάμου η οποία δεν ήταν αντικείμενο ελεύθερης διάθεσης των συζύγων>> Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. Σελ. 67

¹⁰⁵ Βλ. ΑΠ 571/1980 όπου <<Από τη διάταξη του άρθρου 178 του ΑΚ, που ορίζει ότι η δικαιοπραξία που αντιβαίνει στα χρηστά ήθη είναι άκυρη, συνάγεται ότι ως κριτήριο των χρηστών ηθών χρησιμεύουν οι ιδέες του κοινωνικού ανθρώπου που σκέπτεται κάθε φορά κατά τη γενική αντίληψη χρηστά και συνετά, αφορά οιαδήποτε δικαιοπραξία επαχθή ή χαριστική, περιουσιακή ή μη, ακόμα και οικογενειακού δικαίου... Αντιβαίνει δε στα χρηστά ήθη και η συναπτόμενη μεταξύ των συζύγων, διαρκούντος του γάμου, σύμβαση με σκοπό τη διευκόλυνση ή την επιτάχυνση της λύσεως του γάμου, με τη μη παρεμβολή εμποδίων, διότι ο νόμος θάλπει κατ' αρχήν τη διατήρηση του γάμου, ως θεσμού που ενδιαφέρει την κοινωνία και την πολιτεία. Δεν αντιβαίνει όμως στα χρηστά ήθη και ακολούθως δεν είναι άκυρη η μεταξύ των συζύγων και διαρκούντος του γάμου καταρτιζόμενη συμφωνία, δια της οποίας και υπό την προϋπόθεση εκδόσεως δικαστικής αποφάσεως για λύση του γάμου, κανονίζονται, ενόψει διαστάσεως και διασπάσεως της έγγαμης συμβιώσεως, συμβιβαστικά οι υφιστάμενες μεταξύ τους οικονομικές εν γένει σχέσεις και διαφορές, για τον μετά τη λύση του γάμου χρόνο, εφόσον ο κανονισμός αυτός, δεν έγινε με σκοπό να επιτευχθεί η λύση του γάμου.>>

¹⁰⁶ Η Κοτζάμπαση αναφέρει ως “μάλλον κρατούσα άποψη” τη γνώμη ότι η οικογένεια προστατεύεται στην πραγματική της μορφή, δηλαδή ανεξάρτητα αν προέρχεται από γάμο (π.χ. μητέρα με παιδί χωρίς γάμο) ή στηρίζεται σε γάμο (π.χ. διαζευγμένη μητέρα με παιδί) σε Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 11

¹⁰⁷ Βλ. Βλ. Frances E. Olsen, The myth of State Intervention in the Family, ό.π., σελ. 835 επ. Και Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 12

καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει το κοινωνικό στοιχείο του φύλου>>¹⁰⁸. Παρατηρούμε να αναγνωρίζεται με βάση το διευθυντικό δικαίωμα του άνδρα, το δικαίωμα να ελέγχει την αλληλογραφία της γυναίκας του ή να διαβάζει το ημερολόγιό¹⁰⁹ της εάν προκύπτουν υπόνοιες για συζυγική πίστη, ενώ η γυναίκα κρίνεται ως υπαίτια κλονισμού όχι μόνο για τη σχέση της με άλλο άνδρα, αλλά και για τις φιλικές σχέσεις της με γυναίκες <<υπόπτου ηθικής>>¹¹⁰. Επιπλέον με την επικράτηση της <θεσμικής> αντίληψης για το γάμο, δηλαδή της αντίληψης ότι ο γάμος είναι θεσμός που βρίσκεται πάνω από τα άτομα, η συμβατική ελευθερία δεν εκτείνεται στην προσωπικές σχέσεις των συζύγων, καθώς το οικογενειακό δίκαιο περιέχει διατάξεις αναγκαστικού δικαίου¹¹¹.

Την δεκαετία του 1960, αρχίζει να διαμορφώνεται μια αντίληψη αντίθετη με την κρατούσα. Μέσα από έρευνες αναδεικνύονται οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τα κοινωνικά στερεότυπα των φύλων και υποστηρίζεται ότι οι υποχρεώσεις των συζύγων που απορρέουν από το γάμο δεν πρέπει να διαμορφώνονται από τις παγιωμένες κοινωνικές αντιλήψεις αλλά από τους ίδιους τους συζύγους¹¹². Με αυτή την έννοια αρχίζει να αναγνωρίζεται η ιδιωτικότητα ως προσωπικός χώρος, εξέλιξη που οδήγησε νομοθετικά στην καθιέρωση του συναινετικού διαζυγίου.

Η συνταγματική αρχή της ισότητας στο άρθρο 4 παρ. 2 του ελληνικού συντάγματος του 1975¹¹³, με την διατύπωση <<Ελληνες και Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις>> οδήγησε στην αναγκαιότητα της <<τυπικής ισότητας¹¹⁴>>, δηλαδή της ισότητας του άνδρα και της γυναίκας ενώπιον του νόμου και επομένως στην εξάλειψη όλων των ρυθμίσεων που προβλέπουν διακρίσεις με βάση το φύλο. Στο άρθρο 116 του ίδιου συντάγματος, υπήρχε η πρόβλεψη μιας μεταβατικής περιόδου για την εναρμόνιση της νομοθεσίας στα ζητήματα ισονομίας ανδρών και γυναικών, η οποία οδήγησε στη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου με το ν. 1329/1983 και πριν από αυτόν με το ν. 1250/1982 που εισήγαγε στην ουσία τον πολιτικό τύπο τέλεσης γάμου. Τα κοινωνικά

¹⁰⁸ Βλ. Κοτζάμπαση Α., “Η έννοια και η λειτουργία της έγγαμης συμβίωσης”, ό.π. Σελ. 86

¹⁰⁹ ΑΠ 639/1972 ΝοΒ 1973.35

¹¹⁰ ΑΠ 201/1964 ΝοΒ 1964.668

¹¹¹ Βλ. Κοτζάμπαση Αθηνά, ό.π., σελ. 55

¹¹² Βλ. Κοτζάμπαση Α., “Η έννοια και η λειτουργία της έγγαμης συμβίωσης”, ό.π. Σελ. 55

¹¹³ Εκ των υστέρων υποστηρίχτηκε πως η αρχή της ισότητας θα μπορούσε να συναχθεί ερμηνευτικά από τη γενική αρχή της ισότητας του άρθρου 4, αν και ήδη με μια γραμματική ερμηνεία είχε νομολογηθεί από το Συμβούλιο της Επικρατείας ότι ισότητα των Ελλήνων ενώπιον του νόμου δεν περιλαμβάνει και τις Ελληνίδες. Βλ. www.constitutionalism.gr Υπόθεση Αγνής Ρουσοπούλου “Στις 15 Μαΐου 1929 η Αγνή Ρουσοπούλου ασκεί αίτηση ακύρωσης στο Συμβούλιο της Επικρατείας, διότι η Εξεταστική Επιτροπή του είχε νωρίτερα απορρίψει τη συμμετοχή της στον πρώτο διαγωνισμό για την πρόσληψη εισιγητών στο νεοσύστατο ανώτατο δικαστήριο με την αιτιολογία ότι είναι γυναίκα.”

¹¹⁴ Η formal equality που αναφέρθηκε στο κεφάλαιο των φεμινιστικών θεωριών του δικαίου.

στερεότυπα, όπως η διαίρεση της εργασίας σε οικιακή και εξωοικιακή και η ταύτιση της οικιακής με το γυναικείο φύλο, καταργούνται με το ν. 1329/1983. Η ατομικότητα και το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας μέσα στο γάμο αναγνωρίζεται στην ελληνική νομοθεσία με το ά. 1387 παρ.2 ΑΚ του προαναφερόμενου νόμου, το οποίο παρέχει στους συζύγους δικαίωμα και συναφώς υποχρέωση “να αποφασίζουν από κοινού για τα ζητήματα του συζυγικού βίου” καθώς και ορίζεται πως “η ρύθμιση του κοινού βίου δεν πρέπεινα παραβιάζει τη σφαίρα της προσωπικότητάς τους”.¹¹⁵ Η αναγνώριση της αυτονομίας των συζύγων στη διαμόρφωση της συζυγικής σχέσης επεκτείνεται και στη δυνατότητα της λύσης του γάμου με συναινετικό διαζύγιο ενώ οι νέες αυτές ρυθμίσεις άνοιξαν τον δρόμο για την αναγνώριση και την ισχύ της ιδιωτικής αυτονομίας στις συζυγικές σχέσεις¹¹⁶.

Η συνταγματική αρχή της ισότητας των φύλων κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά το 1949 στο μεταπολεμικό σύνταγμα της Βόννης¹¹⁷, ενώ προπολεμικά στο οικογενειακό δίκαιο είχε γίνει δεκτή μόνο από τα σκανδιναβικά¹¹⁸ κράτη, τα οποία πάντα βρίσκονται ένα βήμα μπροστά σε επίπεδο αναγνώρισης δικαιωμάτων. Η ισονομία των φύλων ενώπιον του νόμου θεωρείται πως αποτέλεσε << ένα έλλειμμα της ευρωπαϊκής δημοκρατικής κοινωνίας, όπως αυτή θεσμοθετήθηκε μετά το Διαφωτισμό, δεδομένου ότι οι αρχές της ισότητας και της αδελφότητας δεν περιελάμβαναν το γυναικείο φύλο¹¹⁹>>. Θεωρήθηκε δηλαδή πως η διάκριση ανάμεσα σε δημόσια σφαίρα, στην οποία ανήκουν οι άνδρες και σε ιδιωτική σφαίρα, για την οποία προορίζονται η γυναίκες λόγω της μητρότητας, λειτουργεί ισότιμα, και ότι η κοινωνική διάκριση που δημιουργείται με την μη παροχή δικαιωμάτων του δημοσίου χώρου στη γυναίκα (π.χ. δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι) είναι φυσική.

¹¹⁵ Άρθρο 1387 ΑΚ: “Οι σύζυγοι αποφασίζουν από κοινού για κάθε θέμα του συζυγικού βίου. Αν ο ένας από τους συζύγους βρίσκεται σε φυσική η νομική αδυναμία, αποφασίζει μόνος του ο άλλος. Η ρύθμιση από τους συζύγους του κοινού τους βίου πρέπει να μην εμποδίζει την επαγγελματική και την υπόλοιπη δραστηριότητα του καθενός από αυτούς και να μην παραβιάζει την σφαίρα της προσωπικότητάς του.”

¹¹⁶ Η ιδιωτική αυτονομία ενισχύεται μεταγενέστερα με τους ν. 3089/2002 και 3305/2005 για την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, ανοίγοντας ένα νέο ερευνητικό κεφάλαιο που αφορά την ιδιωτική αυτονομία και τη συμβατική ελευθερία στο χώρο του οικογενειακού δικαίου. Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 37

¹¹⁷ Η συνταγματική αρχή της ισότητας ανδρών και γυναικών ψηφίστηκε από το γερμανικό κοινοβούλιο στις 23 Μαΐου 1949. Η πρόταση της Christlich Demokratische Union (CDU) και του Freie Demokratische Partei (FPD) ήταν να περιοριστεί η ισονομία ανδρών και γυναικών στα πολιτικά δικαιώματα <<Aller Männer und Frauen haben dieselben staatsbürgerlichen Rechten und Pflichten>> αλλά τελικά υιοθετήθηκε η πρόταση του Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) ότι άνδρες και γυναίκες έχουν ίδια δικαιώματα <<Männer und Frauen sind gleichberechtigt>>.

¹¹⁸ Στη Σουηδία με το νόμο της 11.6.1920 <<περί γάμου>>, στη Δανία το 1925 και στη Νορβηγία από τη δεκαετία του 1920 χωρίς ρητή διατύπωση. Βλ. Εισαγωγή ισότιμος δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ελλήνων και ελληνίδων εις τον αστικό κώδικα, Υπουργείου Δικαιοσύνης, (Επιτροπή Γαζή), εκδ. Εθνικού Τυπογραφείου, 1979, σελ 90 σε Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 21

¹¹⁹ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 22

Η συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας των φύλων έγινε αποδεκτή από μέρος της θεωρίας του οικογενειακού δικαίου με την άποψη πως η τυπική ισότητα έρχεται σε αντίθεση με την κοινότητα του γάμου επειδή <<διασπά την ολότητα του ζεύγους σε δύο χωριστά υποκείμενα>>, μένοντας προσκολλημένη στις αντιλήψεις του φυσικού δικαίου για την έννοια του γάμου. Είχε λοιπόν εκτεταμένη αποδοχή η άποψη πως <<η αρχή της ισότητας έρχεται σε αντίθεση με τη συνταγματική προστασία του γάμου, που αφορά ένα θεσμό δεδομένο από τη φύση σε σημείο που ο γάμος σε όλη την έκτασή του να μην τίθεται στη διακριτική ευχέρεια ούτε του ίδιου του κράτους¹²⁰>>, σε βαθμό μάλιστα να γίνεται λόγος για αντισυνταγματικές διατάξεις του Συντάγματος¹²¹.

Μετά την κατοχύρωση της τυπικής ισότητας, δηλαδή της ισονομίας μεταξύ ανδρών και γυναικών, το ζήτημα μετατοπίζεται στην κοινωνική πραγματικότητα, δηλαδή στην κοινωνική ανισότητα που υπάρχει ανάμεσα στα φύλα παρά την ύπαρξη τυπικής ισότητας, ζήτημα που αντιμετωπίστηκε θεωρητικά, με την ανάπτυξη των θεωριών των ειδικών δικαιωμάτων καθώς και της μεταμοντέρνας φεμινιστικής θεωρίας του δικαίου που αναπτύχθηκαν σε ανωτέρω κεφάλαιο¹²².

¹²⁰ Βλ. Bosch, Rechtspfleger, 1953, αρ. 387, σε Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 24

¹²¹ Τελικώς το ζήτημα της συνταγματικότητας των ρυθμίσεων του οικογενειακού δικαίου που ίσχυαν τέθηκε υπο την κρίση του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας(Bundesverfassungsgericht (BVerfG)) και με εισήγηση της Erna Schleffler έγινε δεκτό ότι όλες οι διατάξεις για το γάμο και την οικογένεια που είναι αντίθετες στην αρχή της ισότητας από τις 31 Μαΐου 1953 είναι εκτός ισχύος.

¹²² Βλ. Κεφάλαιο “Φεμινιστικές Θεωρίες του δικαίου”, σελ. 3-19.

β) Σύγχρονα ζητήματα ισότητας των φύλων στο οικογενειακό δίκαιο

Η νομική επιστήμη καθόριζε ανέκαθεν την συγγένεια με βάση της κυρίαρχες αντιλήψεις για την αναπαραγωγή και την σεξουαλικότητα μέσα στο γάμο. Ενώ η συγγένεια του παιδιού με τη μητέρα στηριζόταν ανέκαθεν στον τοκετό, η συγγένεια με τον πατέρα στηριζόταν πάντα σε τεκμήρια, αφού σύμφωνα με τα άρθρα 1465 και 1466 του αστικού κώδικα, πατέρας του παιδιού μιας έγγαμης μητέρας τεκμαίρεται ο σύζυγός της, ενώ τα παιδιά που γεννιούνται εκτός γάμου απέκτησαν μόλις το 1983 ίσα δικαιώματα με τα παιδιά που γεννιούνται εντός γάμου, όσον αφορά τη νομική τους σχέση με τον πατέρα¹²³.

Η ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης και της βιοτεχνολογίας προσέφερε τη δυνατότητα της αναπαραγωγής του ανθρώπου χωρίς σεξουαλική επαφή ή χωρίς κυοφορία στο σώμα της γυναίκας από την οποία προέρχεται το γονιμοποιημένο ωάριο, με αποτέλεσμα τη διάσπαση της ενότητας που υπήρχε από τη φύση ανάμεσα στο γυναικείο σώμα και το κυοφορούμενο και τη θέση νομικών και ηθικών ερωτημάτων. Οι λύσεις που προτάθηκαν σε ζητήματα υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στηρίχθηκαν στην αποδοχή της <<κοινωνικοσυναισθηματικής>> συγγένειας, δηλαδή στην προστασία του παιδιού με τον άνθρωπο, άνδρα ή γυναίκα, που αποφάσισε να το φέρει στη ζωή (<<κοινωνική>> συγγένεια έναντι βιολογικής)

Ζητήματα που αναφέρονται στην εφαρμογή της ισότητας των φύλων ρητά ή ερμηνευτικά είναι¹²⁴:

- i) η απαγόρευση επιλογής φύλου,
- ii) η ελεύθερη διάθεση γεννητικού υλικού ανεξάρτητα από το φύλο, δηλαδή η διάθεση σπέρματος και ωαρίου αδιάκριτα για λόγους ισότητας αλλά και το φαινόμενο της εμπορίας ωαρίων που προκάλεσε την απόφαση 45/2008 της Αρχής για την Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή,
- iii) το ζήτημα της παρένθετης μητρότητας και το δικαίωμα του μοναχικού άνδρα να αποκτήσει παιδί με παρένθετη μητέρα για λόγους ισότητας των φύλων,
- iv) το επιτρεπτό της τεχνητής αναπαραγωγής μέχρι το χρόνο της φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής, δηλαδή για τη γυναίκα μέχρι τα 50 ένω για τον άνδρα χωρίς χρονικό όριο.

βα) Η απαγόρευση επιλογής φύλου

Η απαγόρευση επιλογής φύλου προβλέπεται σε διεθνές επίπεδο από την Παγκόσμια Διακήρυξη του

¹²³ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. σελ. 109 επ.

¹²⁴ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. Σελ. 113

Ο.Η.Ε. για το ανθρώπινο γονιδίωμα (1997) και από το άρθρο 14 της Σύμβασης του Οβιέδο¹²⁵ (4.4.1997). Οι ίδιες απαγορεύσεις επαναλαμβάνονται στην ελληνική νομοθεσία στο νόμο 2619/1998, στο άρθρο 1455¹²⁶ του αστικού κώδικα και το άρθρο 2 παρ. 3 του νόμου 3305/2005¹²⁷. Η προεπιλογή του φύλου αποβλέπει στην αποφυγή πρακτικών που θα μπορούσαν να προκαλέσουν δυσμενείς διακρίσεις για τα φύλα και ειδικά για τις γυναίκες. Ειδικότερα, η απαγόρευση επιλογής φύλου έχει ως στόχο να προλάβει τις κοινωνικές διακρίσεις λόγω φύλου στο στάδιο της εξωσωματικής γονιμοποίησης, δηλαδή της κοινωνικές προκαταλήψεις των γονέων στην επιθυμία τους να αποκτήσουν αγόρι ή κορίτσι και κυρίως τις αρνητικές προκαταλήψεις απέναντι στο κορίτσι, ιδιαιτέρως στις ασιατικές¹²⁸ χώρες.

Βεβαίως, ασκώντας κριτική στην ικανότητα του νόμου να καταπολεμήσει κοινωνικά φαινόμενα χωρίς παράλληλες δράσεις εκ μέρους της πολιτείας, επιμόρφωσης, ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης καθώς και καταπολέμησης της ανέχειας και των κοινωνικών ανισοτήτων, αρκεί να αναφερθεί πως στον πληθυσμό της Κίνας και της Ινδίας, υπερισχύουν οι άνδρες κατά εκατομμύρια καθώς το ένα παιδί που επιτρέπεται για κάθε οικογένεια, επιδιώκουν να είναι αγόρι, είτε προβαίνοντας σε έκτρωση, είτε σε θανάτωση¹²⁹ σε περίπτωση που είναι κορίτσι μετά την γέννηση¹³⁰. Παρόμοιες αντιλήψεις δεν εκλείπουν βέβαια και στον ελληνικό χώρο, χαρακτηριστικά να αναφερθούν οι γλωσσικές συνήθειες, καθώς γίνεται διάκριση στα παιδιά (τα αγόρια) και τα κορίτσια ενώ γίνεται λόγος για (υιο)θεσία και όχι για (τεκνο)θεσία¹³¹.

Η αιτιολογική βάση της απαγόρευσης της προεπιλογής φύλου στηρίζεται όμως και στην προάσπιση

¹²⁵ <<Η χρήση τεχνικών της ιατρικώς υποβοηθούμενης τεκνοποίησης δεν είναι επιτρεπτή εφόσον αποσκοπεί στην προεπιλογή του φύλου του παιδιού, με εξαίρεση τις περιπτώσεις κατά τις οποίες πρέπει να αποφευχθεί σοβαρή κληρονομική νόσος που σχετίζεται με το φύλο>>.

¹²⁶ <<Επιλογή του φύλου του τέκνου δεν είναι επιτρεπτή εκτός αν πρόκειται να αποφευχθεί σοβαρή κληρονομική νόσος που συνδέεται με το φύλο>>

¹²⁷ <<Επιτρέπεται η έρευνα στα ανθρώπινα γονιμοποιημένα ωάρια υπό ειδικές προϋποθέσεις που ορίζονται στα άρθρα 11 και 12. Απαγορεύεται η κλωνοποίηση για αναπαραγωγικούς σκοπούς, η δημιουργία χιμαιρών και υβριδίων και η επιλογή φύλου, εκτός αν πρόκειται να αποφευχθεί σοβαρή κληρονομική νόσος που συνδέεται με το φύλο.>>

¹²⁸ Μεταξύ άλλων και εξαιτίας της παράδοσης ο γιός να κληρονομεί την περιουσία και να αναλαμβάνει συγχρόνως την ευθύνη να φροντίσει τους γονείς όταν αυτοί γεράσουν. Αντιθέτως το κορίτσι παντρεύεται και αφήνει την οικογένεια και πλέον γίνεται μέλος της οικογένειας του συζύγου. Για το λόγο αυτό, ένα Ινδικό ρητό αναφέρει πως “Το να μεγαλώνεις κόρη είναι σαν να ποτίζεις τον κήπο του γείτονα” Βλ. <http://dialogoi.enet.gr/post/η-εξόντωση-των-θηλυκών>.

¹²⁹ Εκτιμάται πως στην Ινδία την τελευταία δεκαετία έχουν θανατωθεί 8.000.000 κορίτσια. Σε www.theinsider.gr “Η άλλη όψη της Ινδίας”

¹³⁰ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. σελ. 114 και <http://dialogoi.enet.gr/post/η-εξόντωση-των-θηλυκών>. Στο άρθρο “Η άλλη όψη της Ινδίας” αναφέρεται ότι “ Το 1961, για κάθε 1.000 αγόρια κάτω των επτά ετών, υπήρχαν 976 κορίτσια. Σήμερα ο αριθμός έχει υποχωρήσει σε 914 κορίτσια ενώ στο Δελχί η αναλογία είναι 866 κορίτσια ανά 1.000 αγόρια.” Βλ. www.theinsider.gr

¹³¹ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. σελ. 114

της βιοποικιλότητας έναντι της βιοεπιλεκτικότητας. Επιδιώκεται να αποφευχθεί δηλαδή η ανατροπή του τυχαίου, όπως ισχύει στην αναπαραγωγή με σεξουαλική πράξη, μέσα από την επιλογή φύλου ή άλλων χαρακτηριστικών με την εργαστηριακή επέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα¹³².

Τέλος, σκόπιμο είναι να διευκρινιστεί ότι η επιλογή του φύλου επιτρέπεται μόνο όταν συνδέεται με ασθένεια που αφορά το φύλο. Παραδείγματος χάριν, στην Ισπανία έχει απασχολήσει συχνά το ζήτημα της επιλογής φύλου στις περιπτώσεις αιμοφιλίας¹³³, νόσο από την οποία οι γυναίκες καθίστανται φορείς αλλά δεν νοσούν, σε αντίθεση με τους άνδρες οι οποίοι μπορεί να καταλήξουν από την εν λόγω ασθένεια. Στην Ελλάδα ο προεμφυτευτικός έλεγχος (επιλογή χρωμοσωμάτων) επιτρέπεται μόνο με άδεια της Ανεξάρτητης Αρχής που έχει συσταθεί βάσει του ά. 10 του νόμου 3305/2005, για την εποπτεία της λειτουργίας των Κέντρων Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής.

ββ) Ισότητα στη διακίνηση γεννητικού υλικού

Η τεχνητή γονιμοποίηση διακρίνεται στην ομόλογη, όταν πρόκειται για γονιμοποίηση με γεννητικό υλικό που ανήκει στους συζύγους για λόγους υπογονιμότητας και στην ετερόλογη, η οποία συνδέεται αποκλειστικά με τη χρήση ξένου γεννητικού υλικού, το οποίο προέρχεται από μεμονωμένους δωρητές, είτε από πλεονάζον γεννητικό υλικό, είτε από γονιμοποιημένα ωάρια άλλων εξωσωματικών γονιμοποιήσεων.

Το ζήτημα που τέθηκε στις ρυθμίσεις για την τεχνητή αναπαραγωγή είναι το ερώτημα αν η ελεύθερη διακίνηση θα επιτρέπεται μόνο για το γεννητικό υλικό του άνδρα, το σπέρμα ή και για το γεννητικό υλικό της γυναίκας, το ωάριο ή ακόμα και για το γονιμοποιημένο ωάριο¹³⁴. Η διαφοροποίηση μεταξύ ανδρικού και γυναικείου γεννητικού υλικού έγκειται στο διαφορετικό αποχωρισμό του γεννητικού υλικού από το ανδρικό και το γυναικείο σώμα. Ειδικότερα, ενώ ο άνδρας μπορεί να αποχωριστεί το γεννητικό του υλικό με δική του επενέργεια, για την γυναίκα απαιτείται φαρμακευτική αγωγή για την πολλαπλή παραγωγή ωαρίων και ιατρική επέμβαση με νάρκωση για την αφαίρεση των ωαρίων. Η διαφοροποίηση μεταξύ ωαρίου και γονιμοποιημένου ωαρίου έγκειται στο ότι το πρώτο αποτελεί απλώς ένα γεννητικό κύτταρο ενώ το δεύτερο αποτελεί

¹³² Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. σελ. 115

¹³³ “Κληρονομική ασθένεια η η οποία σχετίζεται με το Χρωμόσωμα X και χαρακτηρίζεται από την αδυναμία του οργανισμού να ελέγξει τον σχηματισμό θρόμβων στο αίμα, μηχανισμός που χρησιμοποιείται για να σταματήσει η αιμορραγία όταν διακοπεί η συνέχεια ενός αιμοφόρου αγγείου” σε Βικιπαιδεία.

¹³⁴ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. σελ. 111,117

ένα γενετικά διαμορφωμένο οργανισμό¹³⁵.

Στην ελληνική νομοθεσία, για λόγους ισότητας των φύλων κρίθηκε πως πρέπει να επιτρέπεται η διακίνηση τόσο του ανδρικού όσο και του γυναικείου γεννητικού υλικού. Καθώς μέχρι πρόσφατα δεν ήταν δυνατή η κρυσυντήρηση του ωαρίου¹³⁶, ο νόμος 3305/2005 επιτρέπει τη διακίνηση γονιμοποιημένου ωαρίου¹³⁷.

Λόγω λοιπόν του πολύπλοκου τρόπου αποχωρισμού των ωαρίων από το γυναικείο σώμα, και της απαγόρευσης αγοραπωλησίας γεννητικού υλικού, τα ωάρια έγιναν πρόσφατα στην Ελλάδα αντικείμενο παράνομης συναλλαγής με θύματα αλλοδαπές γυναίκες, πραγματικότητα η οποία οδήγησε στην έκδοση εκ μέρους της Ανεξάρτητης Αρχής της Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής της Απόφασης 45/2008¹³⁸, με την οποία επαναλαμβάνει την επιταγή να γίνεται η διάθεση ωαρίων χωρίς αντάλλαγμα, ορίζοντας πως στην έννοια του «ανταλλάγματος» εμπίπτει οποιοδήποτε οικονομικό ή άλλο όφελος, με εξαίρεση τις νομίμως καταβαλλόμενες δαπάνες και αποζημίωση καθώς και την απαγόρευση μεταφοράς στην Ελλάδα αλλοδαπών γυναικών με σκοπό την προσφορά ωαρίων, πράξη η οποία συνιστά πράξη μεσολάβησης και επισύρει ποινικές και διοικητικές κυρώσεις. Το τελευταίο έτος μάλιστα, λόγω της οικονομικής κρίσης που βιώνουν οι έλληνες πολίτες, παρατηρούνται φαινόμενα πώλησης ωαρίων και από άνεργες ελληνίδες¹³⁹, με αντάλλαγμα 3.000-5.000 ευρώ, ποσό το οποίο αντιστοιχεί πλέον σε πέντε με δέκα κατώτατους μισθούς.

¹³⁵ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π. σελ. 118

¹³⁶ Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με κρυσυντηρημένο γεννητικό υλικό, ΧρΙΔ Α/2001.769

¹³⁷ Πλέον εφαρμόζεται η μέθοδος της κρυσταλλοποίησης του ωαρίου, η οποία επιτρέπει την κρυσυντήρηση του ωαρίου χωρίς να έχει γονιμοποιηθεί προηγουμένως, σε Κοτζάμπαση Α., ό.π. Σελ. 118

¹³⁸ ΑΠΟΦΑΣΗ οικ. 45/2008 - ΦΕΚ 1287/Β'/2.7.2008

Οδηγία για τη δωρεά ωαρίων.

Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΡΧΗ ΙΑΤΡΙΚΩΣ ΥΠΟΒΟΗΘΟΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Έχοντας υπ' όψη ότι:.....

Άρθρο 1

Η διάθεση ωαρίων γίνεται χωρίς αντάλλαγμα προς τη δότρια, υπό τους όρους του άρθρου 8 ν. 3305/2005. Στην έννοια του «ανταλλάγματος» εμπίπτει οποιοδήποτε οικονομικό ή άλλο όφελος, με εξαίρεση τις νομίμως καταβαλλόμενες δαπάνες και αποζημίωση...

Άρθρο 3

Η διάθεση ωαρίων με οποιοδήποτε αντάλλαγμα, τιμωρείται με τις προβλεπόμενες στα άρθρα 26 §2 και 27 §2 ν.3305/2005 ποινικές και διοικητικές κυρώσεις.

Με τις ίδιες ποινές τιμωρείται και η απόπειρα της παραπάνω πράξης.

Άρθρο 4

Η μεταφορά στην Ελλάδα αλλοδαπών γυναικών με σκοπό την προσφορά ωαρίων με οποιοδήποτε αντάλλαγμα συνιστά πράξη μεσολάβησης, υπό την έννοια των άρθρων 26§2 και 27§2 ν. 3305/2005, και επισύρει τις προβλεπόμενες ποινικές και διοικητικές κυρώσεις σε βάρος όποιου εμπλέκεται με οποιοδήποτε τρόπο στη μεταφορά αυτή. Με τις ίδιες ποινές τιμωρείται και η απόπειρα της παραπάνω πράξης. Η απόφαση αυτή να δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

¹³⁹ Βλ. <http://www.difernews.gr/articles/26/yegeia/46830/poulane-ta-oaria-tous-gia-na-zisoun/>, <http://olympia.gr/2012/07/03> και <http://eleutheriellada.wordpress.com>

Το φαινόμενο αυτό διακίνησης ωαρίων δεν έχει παρατηρηθεί φυσικά μόνο στον ελληνικό χώρο. Όπως επισημαίνει η καθηγήτρια κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Σίδνευ Catherine Waldby σε έρευνά της στο επιστημονικό περιοδικό *New Genetics and Society*¹⁴⁰, λόγω της έλλειψης ωαρίων στην παγκόσμια επιστημονική κοινότητα υπάρχει μεγάλος κίνδυνος δημιουργίας μαύρης αγοράς εμπορίας ωαρίων. Αναφέρεται συγκεκριμένα σε κλινική στη Ρουμανία στην οποία άπορες γυναίκες πουλούσαν τα ωάρια τους έναντι 200 δολαρίων Η.Π.Α, ποσό που αντιστοιχεί σε μισθό 2 μηνών. Αρκεί να αναφερθεί, ότι στις Η.Π.Α αν το ωάριο προορίζεται για εξωσωματική γονιμοποίηση η τιμή του στην αγορά φτάνει το 100.000 δολάρια ενώ αν πρόκειται να χρησιμοποιηθεί στην έρευνα βλαστοκυτάρρων κοστίζει περίπου 4.000 δολάρια.

Αξίζει να σημειωθεί πως σε αρκετά κράτη, όπως στην Γερμανία και την Ελβετία επιτρέπεται η ελεύθερη διάθεση μόνο σπέρματος ενώ απαγορεύεται η διάθεση τόσο γονιμοποιημένου ωαρίου όσο και ωαρίου.

Όπως επισημαίνει η Κραβαρίτου¹⁴¹, παρατηρούμε μέσω των προαναφερόμενων πραγματικών περιστατικών ότι η ισότητα στην αντιμετώπιση της κυκλοφορίας γεννητικού υλικού γέννησε μια νέα κοινωνική ανισότητα που αφορά στην παράνομη διακίνηση στην Ελλάδα γυναικών για αναπαραγωγικούς λόγους, καθώς και στη χρήση εκ μέρους των γυναικών του γεννητικού τους υλικού ως αντικείμενο συναλλαγής, αποδεικνύοντας πως η ίση μεταχείριση σπέρματος και ωαρίου δεν οδηγούν σε ουσιαστική ισότητα αλλά δημιουργούν νέες κοινωνικές ανισότητες, με θύματα κυρίως μετανάστριες και άνεργες ελληνίδες.

Μέσω του ανωτέρω παραδείγματος λοιπόν, καθίσταται ευνόητο πως η τυπική-εξισωτική ισότητα μπορεί να επιτελέσει το αντίθετο του σκοπού της, επιφέροντας κοινωνική ανισότητα. Ο νομοθέτης καλείται, εφόσον πράγματι επιθυμεί η ισότητα που έχει θεσπίσει να επιφέρει κοινωνική ισότητα, να λάβει υπόψη του τις συνέπειες της εξισωτικής μεταχείρισης διαφορετικών περιπτώσεων στο όνομα του άρθρου 4 του Συντάγματος, στρέφοντας το βλέμμα του στα αποτελέσματα και όχι στον τρόπο μεταχείρισης.

βγ) Παρένθετη μητρότητα και δικαίωμα αναπαραγωγής του άνδρα

Η παρένθετη μητρότητα, δηλαδή η υποκατάσταση στην κυοφορία μιας γυναίκας από μια άλλη γυναίκα, υποστηρίζεται πως θεμελιώνεται στην ελευθερία της γυναίκας και στο δικαίωμα για

¹⁴⁰ Βλ. http://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/1099/1/O%C3%B6cyte%20markets_Waldby.pdf και <http://news.pathfinder.gr/greece/news/412393.html>

¹⁴¹ Βλ. Κραβαρίτου Α., ό.π. σελ 119

αυτοδιάθεση του σώματός της. Κάθε γυναίκα δηλαδή, έχει το δικαίωμα ελεύθερης διάθεσης του σώματός της, τόσο σεξουαλικά όσο και αναπαραγωγικά και άρα η κυοφορία αποτελεί για τη γυναίκα μια ιδιωτική υπόθεση, εφόσον αυτή αποφασίζει πότε, με ποιόν και πώς θα κυοφορήσει.

Όπως ορθά επισημαίνει η Κραβαρίτου¹⁴² <<Το επιχείρημα ότι η γυναίκα έχει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του σώματος και άρα την ελευθερία επιλογής, προϋποθέτει ακριβώς την ύπαρξη ελευθερίας για επιλογή, όχι όμως αφηρημένα αλλά μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο.>> Αμφισβητείται δηλαδή, αν η παρένθετη μητρότητα είναι μια πράξη ελεύθερης επιλογής ή αντίθετα είναι άλλος ένας τρόπος κοινωνικής ανισότητας και οικονομικής εκμετάλλευσης του σώματος της γυναίκας, η οποία με δική της μεν θέληση, αλλά για λόγους οικονομικούς και όχι αλτρουιστικούς, <<γίνεται αντικείμενο συναλλαγής και εξουσίας από τους συμβαλλόμενους-κοινωνικούς γονείς, οι οποίοι θα μπορούν πλέον να ορίζουν τη συμπεριφορά της>> (υγιεινός τρόπος ζωής: κάπνισμα, αλκοόλ, απαγόρευση έκτρωσης).

Το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, είναι ένα δικαίωμα το οποίο αναγνωρίζεται τόσο στον άνδρα όσο και στη γυναίκα. Λόγω του ότι το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αφορά και τον άνδρα, το ελληνικό δίκαιο¹⁴³ προβλέπει πως κάθε ζευγάρι που ζει σε γάμο ή με σύμφωνο συμβίωσης ή σε ελεύθερη ένωση, για να υποβληθεί έγκυρα σε τεχνητή γονιμοποίηση, χρειάζεται η συναίνεση και των δύο. Το δικαίωμα στην μητρότητα, είναι στενότερο από το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, αφού αφορά μόνο τη γυναίκα, ενώ το δικαίωμα της γυναίκας στην αναπαραγωγή, προϋποθέτει το επιτρεπτό της παρένθετης μητρότητας.

Το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, διακρίνεται στο δικαίωμα στην τεχνητή (ή υποβοηθούμενη αναπαραγωγή), του οποίου το επιτρεπτό τελεί υπό την προϋπόθεση της ιατρικής αναγκαιότητας και στο δικαίωμα στην φυσική αναπαραγωγή, η οποία ταυτίζεται με την σεξουαλική ελευθερία και αποτελεί απόρροια του συνταγματικού δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας.

Το ερώτημα που τίθεται, όπως χαρακτηριστικά το θέτει η Κραβαρίτου είναι “αν το δικαίωμα στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή είναι ένα δικαίωμα της γυναίκας και του άνδρα μαζί, λόγω της υπογονιμότητάς τους ως ζευγάρι ή ένα δικαίωμα της γυναίκας στην μητρότητα, επειδή μόνο αυτή κυοφορεί, ή του καθενός ξεχωριστά, ανεξάρτητα από την υπογονιμότητα, λόγω της φυσικής αδυναμίας του μοναχικού ανθρώπου να αποκτήσει τέκνα,”¹⁴⁴ Η απάντηση στο ερώτημα αυτό, έχει

¹⁴² Βλ. Κραβαρίτου Α., ό.π., σελ. 137

¹⁴³ Οι περισσότερες νομοθεσίες ευρωπαϊκών χωρών, αναφέρονται ή υπονοούν την ύπαρξη ενός δικαιώματος στην αναπαραγωγή και για τα δύο φύλα, με εξαίρεση το ισπανικό δίκαιο, το οποίο προβλέπει μόνο το δικαίωμα της γυναίκας στη μητρότητα ενώ απαιτεί συγκατάθεση του άνδρα για τεχνητή γονιμοποίηση μόνο όταν είναι έγγαμη. Βλ. Κραβαρίτου Α., ό.π., σελ 140

¹⁴⁴ Βλ. Κραβαρίτου Α., ό.π., σελ. 139

σημασία στην αντιμετώπιση περιπτώσεων που απασχολούν τα τελευταία έτη την ελληνική και διεθνή νομολογία, αναφορικά με το κατ εφαρμογή της ισότητας των φύλων δικαίωμα του μοναχικού άνδρα στην παρένθετη μητρότητα καθώς και των ομόφυλων ζευγαριών.

Σε πρόσφατη απόφασή του, το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών δέχτηκε πώς <<η παροχή δικαιώματος τεχνητής αναπαραγωγής στην άγαμη μόνη γυναίκα και την ίδια στιγμή η στέρηση του δικαιώματος από τον άγαμο μόνο άνδρα, από τη μία πλευρά, η παροχή δικαιώματος τεχνητής αναπαραγωγής στη γυναίκα που επιζεί και στο σύζυγο ή το σύντροφο της που προαποβιώνει και την ίδια στιγμή η στέρηση του δικαιώματος από τον άνδρα που επιζεί και τη σύζυγο του ή τη σύντροφο του που προαποβιώνει από την άλλη πλευρά, αποτελεί κατάφωρη διακριτική μεταχείριση των ενδιαφερομένων για τη λύση της τεχνητής αναπαραγωγής που δεν δικαιολογείται, κατά τα άρθρο 4 παρ. 3., 4 παρ. 2 Σ.>>

Κατ' εφαρμογή λοιπόν της Συνταγματικής αρχής της ισότητας των φύλων, υποστηρίζει το Πρωτοδικείο Αθηνών πως στην περίπτωση μοναχικού άνδρα με ολιγοασθενοτεροζωοσπερμία¹⁴⁵ πρέπει να γίνει συνολική αναλογική εφαρμογή των άρθρων 1455, 1456 και 1458 του Αστικού

¹⁴⁵ Για τα πραγματικά περιστατικά και το όλο διατακτικό της απόφασης βλέπε παρακάτω. Ανάλογο το διατακτικό και της 13707/2009 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης. <<... Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, το δικαίωμα στην τεχνητή αναπαραγωγή κατοχυρώνεται από το άρ. 5 παρ. 1 Σ, οπότε αποκλείεται παραδεκτά μόνο αν συγκρούεται με τα δικαιώματα των άλλων... το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη. Η στάση του ν. 3089/2002 είναι προβληματική από τη σκοπιά του άρθρου 4 Σ, γιατί η παροχή δικαιώματος τεχνητής αναπαραγωγής στην άγαμη μόνη γυναίκα και την ίδια στιγμή η στέρηση του δικαιώματος από τον άγαμο μόνο άνδρα, από τη μία πλευρά, η παροχή δικαιώματος τεχνητής αναπαραγωγής στη γυναίκα που επιζεί και στο σύζυγο ή το σύντροφο της που προαποβιώνει και την ίδια στιγμή η στέρηση του δικαιώματος από τον άνδρα που επιζεί και τη σύζυγο του ή τη σύντροφο του που προαποβιώνει, από την άλλη πλευρά αποτελεί κατάφωρη διακριτική μεταχείριση των ενδιαφερομένων για τη λύση της τεχνητής αναπαραγωγής που δεν δικαιολογείται, κατά τα άρθρο 4 παρ. 3., 4 παρ. 2 Σ. Το κενό αυτό που δημιουργείται ως προς το δικαίωμα τεχνητής αναπαραγωγής του άγαμου μόνου άνδρα θεραπεύεται με συνολική αναλογία των ΑΚ 1455 [ας τονισθεί ιδιαίτερα, σε σχέση με την παρ. 1 εδ. α, ότι, όπως ακριβώς για την υποβοήθηση της άγαμης μόνης γυναίκας πέρα από τα όρια του φύλου της (με δωρεά σπέρματος), έτσι και για την υποβοήθηση του άγαμου μόνου άνδρα πέρα από τα όρια του φύλου του (με δωρεά ωαρίου και δανεισμό μήτρας) απαιτείται να συντρέχει επίσης ιατρική ανάγκη για υποβοήθηση του επίδοξου μόνου γονέα η οποία δεν θα του επέτρεπε να αναπαραχθεί φυσιολογικά ούτε στο πλαίσιο ζεύγους με πρόσωπο του άλλου φύλου - ο περιορισμός αυτός επιβάλλεται τόσο στην περίπτωση της γυναίκας όσο και στην περίπτωση του άνδρα από τα χρηστά ήθη], ΑΚ 1456 και ΑΚ 1458, το δε κενό ως προς το δικαίωμα τεχνητής αναπαραγωγής του άνδρα που επιζεί και της συζύγου ή της συντρόφου του που προαποβιώνει θεραπεύεται με συνολική αναλογία των ΑΚ 1455, ΑΚ 1456, ΑΚ 1457 και ΑΚ 1458. Η αναλογία αυτή επεκτείνεται και στη διάταξη ΚΠολΔ 799 παρ. 1. Με την κρινόμενη αίτηση, ο αιτών, άγαμος άνδρας, επικαλούμενος την αδυναμία του να αποκτήσει τέκνο με φυσικό τρόπο, ζητά να του χορηγηθεί από το Δικαστήριο η άδεια να προβεί στη μεταφορά στο σώμα της γονιμοποιημένων ωαρίων, ξένων προς την ίδια, προκειμένου να κυοφορήσει το τέκνο που αυτός επιθυμεί, κατόπιν σχετικής συμφωνίας μεταξύ τους χωρίς αντάλλαγμα. αποδείχθηκαν τα ακόλουθα πραγματικά περιστατικά: Ο αιτών είναι άγαμος άνδρας ο οποίος επιθυμεί να αποκτήσει τέκνο, πλην όμως πάσχει από ολιγοασθενοτεροζωοσπερμία και ως εκ τούτου υφίσταται αδυναμία τεκνοποίησης με φυσικό τρόπο, μη επιδεχόμενα φαρμακευτικής αγωγής. Με το από 17-1-2008 ιδιωτικό συμφωνητικό, διατυπώθηκε εγγράφως η συμφωνία του με την ...και τον σύζυγο της ... να κυοφορήσει η πρώτη, ως παρένθετη μητέρα, με ξένα προς την ίδια γονιμοποιημένα ωάρια, το τέκνο του αιτούντος, χωρίς κανένα οικονομικό ή άλλου είδους αντάλλαγμα.]>>

Κώδικα. Όμως, όπως ορθά θέτει η Παπαχρίστου¹⁴⁶ και η Κραβαρίτου¹⁴⁷, το άρθρο 1458 ΑΚ παρέχει δικαίωμα για παρένθετη μητρότητα μόνο για την αναπλήρωση της φυσικής ικανότητας της γυναίκας να κυοφορήσει, καθώς ορίζει πως η δικαστική άδεια (για την μεταφορά στο σώμα άλλης γυναίκας γονιμοποιημένων ωαρίων, ξένων προς την ιδίαν,) παρέχεται *ύστερα από αίτηση της γυναίκας που επιθυμεί να αποκτήσει τέκνο, και όχι για κάθε περίπτωση αδυναμίας κυοφορίας.*

Άλλωστε ο νόμος για την τεχνητή αναπαραγωγή αποσκοπεί στην αντιμετώπιση της ιατρικής αδυναμίας απόκτησης τέκνου και όχι της φυσικής αδυναμίας, όπως πρόκειται στην περίπτωση του άγαμου μοναχικού άνδρα, στοιχείο που διαφοροποιεί την περίπτωση του από την άγαμη μοναχική μητέρα καθώς και από τα ομόφυλα ζευγάρια γυναικών.

Άρα, όπως σωστά συμπεραίνει η Κραβαρίτου¹⁴⁸ <<τόσο η παρένθετη μητρότητα προβλέπεται για τη φυσική (αν)ικανότητα της γυναίκας να κυοφορήσει (1458 ΑΚ) όσο και η δυνατότητα της άγαμης γυναίκας να κάνει τεχνητή γονιμοποίηση στηρίζεται στη φυσική ικανότητα της να κυοφορεί (1456 παρ. 1 εδ'β ΑΚ)>>.

Όσον αφορά το επιχείρημα της ανωτέρω απόφασης του Πρωτοδικείου Αθηνών, ότι εφόσον γίνεται δεκτό το δικαίωμα του χήρου άνδρα σε παρένθετη μητρότητα, αποτελεί άνιση μεταχείριση η άρνηση του εν λόγω δικαιώματος στον άγαμο μοναχικό άνδρα, το βασικό επιχείρημα όπως το θέτει η Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη¹⁴⁹ είναι πως η εν λόγω περίπτωση διαφοροποιείται ως προς το ότι η παρένθετη μητέρα αναπληρώνει την πεθαμμένη μητέρα και όχι τον άνδρα, άρα δεν πρόκειται για φυσική αδυναμία τεκνοποίησης, όπως στην περίπτωση του άγαμου μοναχικού άνδρα.

Συνεπώς, η άρση της βιολογικής διαφοράς ως προς την αναπαραγωγή, με βάση τη συνταγματική αρχή της ισότητας των φύλων, οδηγεί στην συγκεκριμένη περίπτωση στην <<κοινωνικοποίηση, εμπορευματοποίηση ή δωρεάν παραχώρηση της γυναικείας μήτρας¹⁵⁰>>, με αποτέλεσμα η άρση αυτής της βιολογικής ανισότητας να δημιουργεί μια κοινωνική ανισότητα, απομακρυνόμενοι λοιπόν και πάλι από το στόχο της κοινωνικής ισότητας η οποία έχει τεθεί ως στόχος της ισότητας των φύλων.¹⁵¹

Ενδεικτικό της κοινωνικής ανισότητας που έχει δημιουργηθεί λόγω της ανωτέρω θέσπισης και

¹⁴⁶ Βλ. ΜονΠρΑθ 2827/2008 ΧρΙδΔ Θ/2009.818 με παρατηρήσεις Παπαχρίστου.

¹⁴⁷ Βλ. Κραβαρίτου Α., ό.π., σελ. 144-145

¹⁴⁸ Βλ. Κραβαρίτου Α., ό.π., σελ. 144

¹⁴⁹ Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, παρατηρήσεις στην ΜονΠρΑθ 2827/2008, Ιατρικό δίκαιο και Βιοηθική, τευχ. 9/2010

¹⁵⁰ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 145

¹⁵¹ Βλ. MacKinnon "Toward a new theory of equality", σελ. 46 σε "Women's lives under men's Laws", USA 2005

ερμηνείας του νόμου, ιδιαιτέρως κατά των αλλοδαπών γυναικών και γυναικών χωρών του τρίτου κόσμου, είναι το γεγονός πως στις περισσότερες περιπτώσεις παρένθετης μητρότητας στην Ελλάδα, οι παρένθετες μητέρες ήταν αλλοδαπές γυναίκες με κατοικία στην Ελλάδα¹⁵². Χαρακτηριστικός είναι και ο τίτλος άρθρου της εφημερίδας "Εθνος"¹⁵³, "Ενοικιάζονται μήτρες σε...τιμή ευκαιρίας", στο οποίο αναφέρεται πως *άτεκνα ζευγάρια απ' όλο τον κόσμο συρρέουν στην Ινδία και πληρώνουν έως και 25.000 δολάρια σε Ινδές <<κουνέλες>> που κυοφορούν παιδιά τρίτων*.

Τίθεται λοιπόν το ερώτημα κατά πόσο είναι σκόπιμο να προβεί ο εθνικός δικαστής σε μια άρση της βιολογικής διαφοράς αναπαραγωγής, μέσω αναλογικής εφαρμογής των άρθρων περί τεχνητής αναπαραγωγής και στον μοναχικό άγαμο άνδρα, δεδομένου ότι η ενέργεια αυτή οδηγεί εντέλει στην δημιουργία κοινωνικής ανισότητας. Αξίζει να σημειωθεί πως η παρένθετη μητρότητα απαγορεύεται ρητά στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ελβετία, ενώ στη Δανία, τη Σουηδία, την Ισπανία, την Ιρλανδία και το Βέλγιο, σχετικές συμφωνίες κρίνονται άκυρες¹⁵⁴. Ενδεικτική της αντιμετώπισης των κοινωνικών ανισοτήτων που έχουν δημιουργηθεί μέσω του "αναπαραγωγικού τουρισμού" είναι απόφαση του γαλλικού Αρείου Πάγου, ο οποίος στην περίπτωση Γάλλων που απέκτησαν τέκνα με παρένθετη μητέρα στις Η.Π.Α. αρνήθηκε την εγγραφή των παιδιών στο ληξιαρχείο ως Γάλλων πολιτών.¹⁵⁵

βδ) Το επιτρεπτό της τεχνητής αναπαραγωγής μέχρι το χρόνο της φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής

Το άρθρο 4 του ν. 3305/2005 για την εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής (Ι.Υ.Α) ορίζει πως *<<Οι μέθοδοι Ι.Υ.Α. εφαρμόζονται σε ενήλικα πρόσωπα μέχρι την ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής του υποβοηθούμενου προσώπου. Σε περίπτωση που το υποβοηθούμενο πρόσωπο είναι γυναίκα, ως ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής νοείται το πεντηκοστό έτος>>*. Όπως αναφέρει η Κοτζάμπαση¹⁵⁶, ο περιορισμός αυτός (στο δικαίωμα προσφυγής της γυναίκας στην ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή) *τέθηκε με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού σε σχέση με τη φυσική ικανότητα της γυναίκας να το αναθρέψει*.

¹⁵² Βλ. <http://ygeia.tanea.gr/default.asp?pid=25&ct=13&articleID=10351>

¹⁵³ Βλ. <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22769&subid=2&pubid=654473>

¹⁵⁴ Βλ. Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ 138

¹⁵⁵ Βλ. http://www.bioethics.gr/document.php?category_id=85&document_id=1071 και Κοτζάμπαση Α., ό.π. Σελ. 138

¹⁵⁶ Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 148

Ωστόσο ο νόμος εισάγει μια δυσμενή διάκριση με βάση το φύλο, αφού επιτρέπει στο άνδρα να αποκτήσει παιδί οποτεδήποτε, ακόμα και μετά το θάνατό του με μεταθανάτια τεχνητή αναπαραγωγή, ενώ δεσμεύει την απόφαση αναπαραγωγής της γυναίκας στην ηλικία των 50 ετών. Ισχυριζόμενος μάλιστα ο νομοθέτης πως θέτει αυτόν τον περιορισμό *με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού σε σχέση με τη φυσική ικανότητα της γυναίκας να το αναθρέψει*, ενσωματώνει κοινωνικά στερεότυπα περί ανατροφής του παιδιού από την μητέρα του, ταυτιζόμενος λοιπόν με την αναχρονιστική αντίληψη περί προορισμού της γυναίκας για τον "ιδιωτικό χώρο", δηλαδή την αναπαραγωγή και την ανατροφή των παιδιών. Αφού ο νομοθέτης αναφέρεται μόνο στην φυσική ικανότητα της γυναίκας να αναθρέψει το παιδί, και επιτρέπει ακόμα και σε έναν άνδρα 70 ετών να γίνει πατέρας, σημαίνει πως θεωρεί μόνο την γυναίκα υπεύθυνη για την ανατροφή του παιδιού, διάκριση η οποία είναι συνταγματικώς ανεπίτρεπτη.

Άλλωστε αν το ζήτημα τίθεται στη βάση της μη διατάραξης της επιλογής της φύσης για αναπαραγωγική ικανότητα της γυναίκας μέχρι συγκεκριμένη ηλικία, επί της ίδιας βάσης δεν θα έπρεπε να αναγνωριστεί η δυνατότητα απόκτησης τέκνου από άγαμο μοναχικό άνδρα με μη γόνιμο σπέρμα, καθώς θα μπορούσε να υποστηριχτεί πως διαταράσσεται η επιλογή της φύσης να μην επιτρέψει στον συγκεκριμένο άνθρωπο να αναπαραχθεί φυσιολογικά.

Η λύση βεβαίως δεν είναι η παροχή στη γυναίκα απεριόριστου δικαιώματος αναπαραγωγής με Ι.Υ.Α, δημιουργώντας οικογένειες με υπερήλικες γονείς, αλλά η θεσμοθέτηση ενός ενιαίου ορίου ηλικίας προσφυγής στην τεχνητή αναπαραγωγή για τον άνδρα και για τη γυναίκα, για λόγους που αφορούν τόσο την ισότητα των φύλων, όσο και το συμφέρον του παιδιού, ενόψει μάλιστα και του μικρότερου προσδόκιμου ζωής του άνδρα¹⁵⁷. Διαφορετικά, ο νομοθέτης δέχεται εμμέσως ότι η γυναίκα έχει την ευθύνη διατροφής των παιδιών και ο άνδρας διαδραματίζει μόνο το ρόλο του αρσενικού γαμέτη, ο οποίος γονιμοποιεί το ωάριο και εν συνεχεία έχει μόνο ευθύνη παροχής υλικών αγαθών, εν αντιθέσει με τη γυναίκα, η οποία οφείλει να βρίσκεται σε καλή φυσική κατάσταση για την ανατροφή των τέκνων, στάση η οποία αντιτάσσεται στην συνταγματική επιταγή του ά. 4 για ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις των δυο φύλων.

¹⁵⁷ Βλ. και Κοτζάμπαση Α., ό.π., σελ. 149

5. Ζητήματα ισότητας των φύλων στο ποινικό δίκαιο

Το ζήτημα της ισότητας των φύλων στο ποινικό δίκαιο, απασχόλησε έντονα τις ασχολούμενες με τα ζητήματα ισότητας των φύλων στο δίκαιο, ειδικά στα πλαίσια των νόμων για το βιασμό, την σεξουαλική κακοποίηση, και την πορνογραφία. Οι φεμινίστριες νομικοί, με πρωτοπόρο την MacKinnon, εστίασαν την κριτική τους στις συνέπειες του γεγονότος, ότι οι εν λόγω νόμοι έχουν δημιουργηθεί από το ανδρικό φύλο, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις εμπειρίες και τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν οι γυναίκες ως παθούσες τα εν λόγω εγκλήματα, αλλά και στην επίδραση των επικρατουσών ανδρικών αντιλήψεων περί ηθικής και σεξουαλικότητας στον τρόπο αντιμετώπισης σχετικών υποθέσεων εκ μέρους των δικαστών αλλά και των ενόρκων, στις περιπτώσεις που προβλέπεται συμμετοχή τους.

Στο παρόν κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την κριτική που ασκήθηκε στους νόμους για το βιασμό εκ μέρους αμερικανίδων νομικών, αλλά και στην ποινική μεταχείριση των κρατουμένων, καθώς και στο κατά πόσο ανάλογη κριτική αρμόζει και στις επιλογές του έλληνα ποινικού νομοθέτη και δικαστή.

α) Κριτική για την αντιμετώπιση του εγκλήματος του βιασμού από την αμερικάνικη ποινική νομοθεσία και κοινωνία

Στις Η.Π.Α., ο βιασμός αποτελεί την πιο σοβαρή μορφή σεξουαλικής κακοποίησης που τιμωρείται από το νόμο, καθώς όμως δεν υφίσταται ομοσπονδιακός νόμος, η ειδική υπόσταση του βιασμού διαφέρει σε κάθε πολιτεία¹⁵⁸. Η MacKinnon ασκεί κριτική κατά του νόμου περί βιασμού όπως καταγράφεται σε πολλές Πολιτείες, σύμφωνα με την οποία ως βιασμός ορίζεται <<η συνεύρεση με βία ή εξαναγκασμό και χωρίς συναίνεση¹⁵⁹.>> .

Ο εν λόγω ορισμός του βιασμού αποτελεί συνέπεια της ανδρικής κυριαρχίας στην διαμόρφωση της

¹⁵⁸ Ο νόμος της Πολιτείας του Kentucky (KRS§ 510.040) χαρακτηρίζει ως βιασμό πρώτου βαθμού τις εξής πράξεις :
A person is guilty of rape in the first degree when :
a) He engages im sexual intercourse with another peron by forcible compulsion; or
b) He engages in sexual intercourse with another person who is incapable of content because he :

ενώ το ποινικό δίκαιο της Πολιτείας της Καλιφόρνια ορίζει ως βιασμό:

"A Penal Code 261 pc "rape" occurs...under California rape law...when an individual engages in sexual intercourse with another person when the sexual act is accomplished (1) against that person's will, or (2) without that person's consent.."

Βλ. <http://definitions.uslegal.com/r/rape/>

¹⁵⁹ Βλ. MacKinnon. "Rape: On Coercion and Consent " σε *Toward a Feminist Theory of The State*, Harvard University Press, 1989

έννοιας και τις εκδηλώσεις της σεξουαλικότητας. Αυτό έγκειται, σύμφωνα με την MacKinnon, στο γεγονός ότι ο συγκεκριμένος ορισμός του νόμου λαμβάνει υπόψη του την “σαδομαζοχιστική έννοια του σεξ”¹⁶⁰, σύμφωνα με την οποία, η σεξουαλική πράξη που πραγματοποιείται με βία ή εξαναγκασμό, μπορεί να είναι συναινετική. Σύμφωνα λοιπόν με την ανδρική άποψη για την σεξουαλικότητα, η οποία κυριαρχεί και στην πορνογραφία, τα στοιχεία υπεροχής, υποταγή, βία και συναίνεση (μπορούν να) ισούνται με σεξουαλική πράξη. Αντιθέτως, ειδομένη η σεξουαλικότητα από την οπτική γωνία των γυναικών, η έκφραση “με βία και χωρίς συναίνεση” είναι περιττή, καθώς η βία λαμβάνει χώρα ακριβώς για το λόγο ότι λείπει η συναίνεση. Η MacKinnon¹⁶¹ τονίζει, ότι αποκαλυπτικό της υιοθέτησης εκ μέρους του νόμου της άποψης ότι κατά την διάρκεια της σεξουαλικής πράξης είναι δυνατόν να ασκούνται πράξεις βίας, αποτελεί το γεγονός ότι σε περιπτώσεις βιασμού, στις οποίες δεν βρίσκονται αρκετά στοιχεία βίας, επέρχεται αθωωτική απόφαση. Η πραγματικότητα αυτή αποτελεί συνέπεια του γεγονότος ότι το επίπεδο της αποδεκτής βίας κατά την διάρκεια της πράξης, κρίνεται βάσει της άποψης περί της “κανονικής” ανδρικής σεξουαλικής συμπεριφοράς, και όχι βάσει του σημείου στο οποίο το θύμα, δηλαδή η γυναίκα, το βιώνει ως παραβίαση¹⁶².

Η κριτική της MacKinnon¹⁶³, δεν περιορίζεται μόνο στις επιλογές του ποινικού νομοθέτη, αλλά και στον τρόπο αντιμετώπισης εκ μέρους των δικαστηρίων υποθέσεων βιασμού. Ειδικότερα, καταδικάζει το γεγονός ότι στις περιπτώσεις στις οποίες ο δράστης και η παθούσα σχετίζονται φιλικά ή ερωτικά, το δικαστήριο προκειμένου να δεχθεί πως η συνέντευξη έγινε χωρίς συναίνεση της παθούσας, αναζητά αποδεικτικά στοιχεία τα οποία καταδεικνύουν την άσκηση σφοδρής σωματικής βίας¹⁶⁴ εκ μέρους του δράστη, γεγονός το οποίο σημαίνει ότι το δικαστήριο, λόγω της γνωριμίας των μερών, συνάγει την συναίνεση της παθούσας στην ερωτική συνέντευξη, με αποτέλεσμα λοιπόν να καθίσταται δυσχερέστερη η απόδειξη της μη ύπαρξης συναίνεσης εν συγκρίσει με περιπτώσεις στις οποίες τα δύο μέρη δεν σχετίζονται. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η αμερικανίδα νομικός¹⁶⁵, όταν πρόκειται για περιπτώσεις βιασμού στα πλαίσια του γάμου, το δικαστήριο αναζητά για ακόμα μεγαλύτερες φρικαλεότητες (atrocities) απ’ότι συνήθως για να καταρρίψει το μαχητό τεκμήριο ότι αν πραγματοποιήθηκε σεξουαλική πράξη, αυτό συνέβη με την

¹⁶⁰ Βλ. MacKinnon. “Rape: On Coercion and Consent “, ό.π., σελ 172

¹⁶¹ Βλ. MacKinnon. “Rape: On Coercion and Consent “, ό.π., σελ 173

¹⁶² Βλ. MacKinnon. “Rape: On Coercion and Consent “, ό.π., σελ 173

¹⁶³ Βλ. MacKinnon. “Rape: On Coercion and Consent “, ό.π., σελ 176

¹⁶⁴ Βλ. και Rosemarie Tong, “Women, sex and the Law”,σελ. 96, USA 1984

¹⁶⁵ Βλ. MacKinnon. “Rape: On Coercion and Consent “, ό.π., σελ 176

συναίνεση της γυναίκας.

Η αντιμετώπιση αυτή εκ μέρους του δικαστηρίου, αντικατοπτρίζει την άποψη του ανδρικού φύλου ότι οι γυναίκες τις οποίες γνωρίζουν, δηλαδή οι γυναίκες με τις οποίες σχετίζονται με οποιοδήποτε τρόπο, λογικά συναινούν να έρθουν σε σεξουαλική επαφή μαζί τους. Οι γυναίκες λοιπόν είναι δυνατόν να βιαστούν μόνο από πρόσωπα τα οποία δεν γνωρίζουν. Από τις εκτιμήσεις αυτές, έχει συναχθεί και η άποψη, όπως τη μεταφέρει η MacKinnon στην ανάλυσή της, ότι “Το ψυχικό τραύμα που βιώνει ένα πρόσωπο το οποίο έχει γίνει θύμα σεξουαλικής επίθεσης στα πλαίσια μιας γαμικής σχέσης (ή μιας γνωριμίας), δεν είναι τόσο ισχυρό όσο αυτό που υφίσταται ένα πρόσωπο από κάποιον με τον οποίο δεν υπάρχει οικειότητα” Η εν λόγω ανάλυση, δεν λαμβάνει υπόψη τον τρόπο με τον οποίο η γυναίκα βιώνει την παραβίαση της σεξουαλικότητάς της, καθώς οι γυναίκες συχνά νοιώθουν περισσότερο ψυχικά τραυματισμένες από ένα σεξουαλικό έγκλημα το οποίο έχει τελεστεί από ένα πρόσωπο το οποίο γνώριζαν, εμπιστευόνταν ή και μοιράζονταν μια ψευδαίσθηση – όπως αποδεικνύεται εκ των υστέρων- αμοιβαιότητας¹⁶⁶. Προς ποίου το όφελος βαίνει, αναρωτιέται ρητορικά η MacKinnon, να θεωρείται πως δεν είναι τόσο “κακός”, δεν προκαλεί τόσο μεγάλη ηθική βλάβη, ένας βιασμός από πρόσωπο με το οποίο έχει προβεί το θύμα στο παρελθόν σε σεξουαλική επαφή;

Η εν λόγω στάση εκ μέρους των δικαστηρίων, αλλά και των εισαγγελέων και της αστυνομίας, οφείλεται, σύμφωνα με την ακαδημαϊκό R. Tong¹⁶⁷ στο γεγονός ότι οι γυναίκες παραδοσιακά θεωρούνται ως “δελεάστριες κατ επιθυμίαν τους και αδιόρθωτες ψεύτρες”, οι οποίες προβαίνουν σε ψευδείς καταγγελίες βιασμού εις βάρος ανδρών με τους οποίους είχαν συναινετική επαφή, γι αυτό και τα ανωτέρω όργανα επιθυμούν, για την επιβεβαίωση του φερόμενου βιασμού, την διαπίστωση της άσκησης βίας και την προβολή αντίστασης εκ μέρους του θύματος, μέχρι “τελειωτικού σημείου”. Μόνο λοιπόν, όταν μια γυναίκα υπερασπιστεί το δικαίωμα της για επιλογή του ερωτικού της συντρόφου, με κάθε δυνατό τρόπο, κάτι το οποίο θα αποτυπωθεί πάνω της-σκισμένα ρούχα, μώλωπες κτλ.- μπορούν τα όργανα της τάξης και της απονομής δικαιοσύνης, να συνάγουν με βεβαιότητα πως δεν βρίσκονται ενώπιον ενός κατά φαντασίαν θύματος βιασμού, αλλά ενός πραγματικού θύματος σεξουαλικής κακοποίησης. Όπως αναφέρει η Tong, η εν λόγω “κακοήθης” εικόνα της γυναίκας, οφείλεται σύμφωνα με πολλές φεμινίστριες, και στον χριστιανικό μύθο του Αδάμ και της Εύας, στον οποίο <<η γυναίκα είναι πλανεύτρα η οποία καταστρέφει την αθωότητα του άνδρα, ενώ το κορμί της αποτελεί το όργανο του κακού>>¹⁶⁸. Ενδεικτικά των αντιλήψεων που

¹⁶⁶ Βλ. MacKinnon. “Rape: On Coercion and Consent “, ό.π., σελ. 177

¹⁶⁷ Βλ. Rosemarie Tong, “Women, sex and the Law”, ό.π. σελ. 98

¹⁶⁸ Βλ. Rosemarie Tong, “Women, sex and the Law”, ό.π. σελ. 99

επικρατούσαν στους αμερικανικούς δικαστικούς κύκλους, αποτελούν χωρία αποφάσεων και σχόλια δικαστών καταγεγραμμένα στα πρακτικά, τα οποία παραθέτει η Tong “Είναι γνωστό ότι οι γυναίκες και τα μικρά αγόρια είναι πολύ πιθανό να ψευδολογούν και να επινοούν ιστορίες” “Αν δεν επιθυμεί την σεξουαλική πράξη, το μόνο που έχει να κάνει είναι να κρατήσει τα πόδια της κλειστά ώστε ο κατηγορούμενος να μην μπορεί να πραγματοποιήσει την επιθυμία του χωρίς βία, συνεπώς πρέπει να υπάρχουν πάνω της σημάδια ότι έχει χρησιμοποιηθεί βία.”¹⁶⁹

Ως αναφέρει η Tong¹⁷⁰, τα στατιστικά στοιχεία επιβεβαιώνουν το λανθασμένο της αντίληψης περί υποβολής ψευδών μηνύσεων εκ μέρους των γυναικών για βιασμό, καθώς σύμφωνα με έρευνες που έχουν διενεργηθεί, στις περιπτώσεις στις οποίες διεξάγεται έρευνα για βιασμό από γυναίκες αστυνομικούς ή από εκπαιδευμένους σε σεξουαλικά εγκλήματα αστυνομικούς, το ποσοστό των αστήρικτων βιασμών δεν υπερβαίνει το 2-3%, αριθμός ο οποίος είναι ανάλογος με αυτόν των ψευδών καταγγελιών για άλλα βίαια εγκλήματα¹⁷¹.

Παρατηρούμε λοιπόν, πως ο ποινικός νομοθέτης, ο δικαστής-εφαρμοστής του νόμου, αλλά και η κοινωνία, με τη μορφή των ενόρκων, περιορίζει το δικαίωμα της γυναίκας στη γενετήσια ελευθερία της, και ειδικότερα το δικαίωμα στην επιλογή ερωτικού συντρόφου και του χρονικού διαστήματος κατά το οποίο θα προβεί σε σεξουαλική επαφή, περιορισμός αντισυνταγματικός μιας και αφορά μόνο το δικαίωμα του γυναικείου φύλου, περιορισμός ο οποίος, ως θα αναφερθεί εν συνεχεία υφίσταται και στην ελληνική επικράτεια.

Ένα τελευταίο σημείο κριτικής της αμερικάνικης νομοθεσίας περί βιασμού εκ μέρους της MacKinnon¹⁷², αποτελεί η κατηγοριοποίηση, εκ μέρους του νόμου, των γυναικών με βάση τη σχέση τους με τον άνδρα με τον οποίο έρχονται σε σεξουαλική επαφή και όχι βάσει του αν επιθυμούν ή όχι την σεξουαλική επαφή με τον εν λόγω άνδρα. Η εν λόγω κριτική αναφέρεται στην πρόβλεψη του νόμου για απόλυτη απαγόρευση σεξουαλικής επαφής με ανήλικα κορίτσια -ασχέτως της ύπαρξης ή όχι συναίνεσης εκ μέρους τους- και στην μη πρόβλεψη δυνατότητας βιασμού της συζύγου από τον νόμιμο σύζυγο. Η MacKinnon υποστηρίζει πως οι προβλέψεις αυτές καταδεικνύουν ότι στόχος του νόμου δεν είναι η επιβολή ελέγχου εκ μέρους των γυναικών για την πρόσβαση στην σεξουαλικότητά τους, καθώς αν συνέβαινε αυτό θα λαμβανόταν υπόψη η

¹⁶⁹ Βλ. Rosemarie Tong, “Women, sex and the Law”, ό.π. σελ. 35

¹⁷⁰ Βλ. Rosemarie Tong, “Women, sex and the Law”, ό.π. σελ. 101

¹⁷¹ Βλ. Brownmiller Susan, “Against our Will: Men, Women and Rape”, σελ. 435 New York 1975 σε Rosemarie Tong, “Women, sex and the Law”, ό.π. σελ. 101

¹⁷² Βλ. MacKinnon. “Rape: On Coercion and Consent “, ό.π., σελ 175

συναίνεση ή η έλλειψή της και συνακόλουθα η επιθυμία, ασχέτως της σχέσης με τον δράστη, στόχο τον οποίο θα έπρεπε να επιδιώκει ο νομοθέτης μέσω της ποινικοποίησης του βιασμού.

Συνεπώς, μέσω της συγκεκριμένης πρόβλεψης, οι γυναίκες (και συγκεκριμένα τα ανήλικα κορίτσια) δεν αποκτούν ίδια δικαιώματα με τους άνδρες ως προς τον έλεγχο της σεξουαλικότητάς τους, αλλά έναν επιπλέον περιορισμό, στοιχείο που θα αναλυθεί και εν συνεχεία στο πλαίσιο του ελληνικού ποινικού δικαίου.

β) Η αντιμετώπιση του εγκλήματος του βιασμού στον ελληνικό χώρο

Η ανάλυση της αμερικάνικης νομοθεσίας περί βιασμού, βοηθάει να δούμε κριτικά και την ελληνική νομοθεσία, όπως εξελίχθηκε ιστορικά και όπως διαμορφώνεται στο παρόν, καθώς μπορεί να διαπιστωθεί πως έχει παρόμοια πορεία με την αντίστοιχη αμερικάνικη. Ειδικότερα, παρατηρούμε πως ο έλληνας νομοθέτης αναγνωρίζει τη δυνατότητα βιασμού μόνο εκτός γάμου καθώς το άρθρο 336 του ποινικού κώδικα κάνει λόγο για εξώγαμη¹⁷³ συνουσία, ενώ μόλις το 2006, με το άρθρο 8 παρ. 1 του νόμου 3500/2006 αφαιρεί από την ειδική υπόσταση του βιασμού τον χαρακτηρισμό της συνουσίας ως εξώγαμης, ώστε πλέον να καθίσταται δυνατή η διάπραξη βιασμού μεταξύ συζύγων.

Αναφορικά με την αποπλάνηση ανηλίκων, οι ρυθμίσεις του νομοθέτη καθώς και η ποινική μεταχείριση απηγούν τις κυριαρχούσες ανδρικές αντιλήψεις περί σεξουαλικότητας. Αρχικώς, το άρθρο 339 ΠΚ¹⁷⁴ το οποίο έχει συνταχθεί από τον ποινικό νομοθέτη του 1951, αρνείται την σεξουαλικότητα στα ανήλικα κορίτσια κάτω των 15 ετών¹⁷⁵. Παρόλο που ο νομοθέτης αναφέρει στην ειδική υπόσταση του εγκλήματος της αποπλάνησης ανηλίκων την διενέργεια ασελγούς πράξης με “πρόσωπο νεότερο από 15 ετών” και όχι με κορίτσι, τα στοιχεία της νομολογίας είναι αποκαλυπτικά των αντιλήψεων περί σεξουαλικότητας των φύλων.

Κατόπιν νομολογιακής έρευνας των ετών 1976 έως 2012 στην ηλεκτρονική βάση νομικών δεδομένων "ΝΟΜΟΣ", προκύπτει πως η καταδίκη βάσει του άρθρου 339 ΠΚ με ηλικίες θυμάτων κάτω των 10 ετών, αφορά τόσο ανήλικα αγόρια όσο και ανήλικα κορίτσια, με το ποσοστό των αγοριών θυμάτων να είναι ελαφρώς μεγαλύτερο.¹⁷⁶

Αντιθέτως, στις ηλικίες άνω των 12-13 ετών, ηλικία κατά την οποία τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες ξεκινούν να αποκτούν ενήλικη σωματική διάπλαση, έχουν σεξουαλικές ορμές και

¹⁷³ Άρθρο 336 ΠΚ παρ. 1 πριν αντικατασταθεί με το άρθρ.8 παρ.1 του Ν. 3500/2006 "Όποιος με σωματική βία ή με απειλή σπουδαίου και άμεσου κινδύνου εξαναγκάζει άλλον σε συνουσία εξώγαμη ή σε ανοχή ή επιχείρηση ασελγούς πράξης τιμωρείται με κάθειρξη." Πλέον το άρθρο 336 ΠΚ ορίζει ότι "Όποιος με σωματική βία ή με απειλή σπουδαίου και άμεσου κινδύνου εξαναγκάζει άλλον σε συνουσία ή σε ανοχή ή επιχείρηση ασελγούς πράξης τιμωρείται με κάθειρξη."

¹⁷⁴ Άρθρο 339 παρ. 1 ΠΚ : Όποιος ενεργεί ασελή πράξη με πρόσωπο νεότερο από 15 ετών ή το παραπλανά με αποτέλεσμα να ενεργήσει ή να υποστεί τέτοια πράξη τιμωρείται, αν δεν υπάρχει περίπτωση να τιμωρηθεί βαρύτερα για το έγκλημα του άρθρου 351 Α, ως εξής..

¹⁷⁵ Βλ. και Frances Olsen, "Statutory Feminist Critique of Rights Analysis",σελ. 306-8 σε Feminist Legal Theory-Readings in Law and Gender, η οποία αναφέρεται στο νόμο της Καλιφόρνια για κακοποίηση ανηλίκου, ο οποίος βέβαια κάνει ρητά λόγο για ανήλικα κορίτσια απαγορεύοντας "any act of sexual intercourse accomplished with a female not the wife of the perpetrator, when the female is under the age of 18 years"

¹⁷⁶ Βλ. Ενδεικτικά 367/2010 Μεικτού Ορκωτού Εφετείου Αθηνών με θύμα ανήλικη 8 ετών, 1244/2011 ΑΠ με θύμα ανήλικη 8 ετών, 785/2012 ΑΠ με θύμα ανήλικη 8 ετών, 931/2012 με θύμα ανήλικη 5 ετών, 751/2011 ΑΠ με θύμα ανήλικη 5 ετών.

δημιουργούν τις πρώτες τους ερωτικές -συνήθως βέβαια πλατωνικές- σχέσεις, παρατηρούμε πως οι καταδίκες για αποπλάνηση αφορούν μόνο έφηβες¹⁷⁷. Στο αντίστοιχο χρονικό διάστημα, δεν υπάρχει καμία καταδίκη βάσει του 339 ΠΚ για ετερόφυλη αποπλάνηση με θύματα αγόρια της αντίστοιχης ηλικίας, ενώ υπάρχουν 4 καταδίκες για ομόφυλη αποπλάνηση αγοριών¹⁷⁸. Τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν τις κυρίαρχες αντιλήψεις της κοινωνίας, σύμφωνα με τις οποίες τα νεαρά κορίτσια πρέπει να διαφυλάττουν την παρθενία τους μέχρι το γάμο, ή έστω να είναι ενεργές σεξουαλικά μόνο στα πλαίσια μιας σταθερής σχέσης με προοπτικές γάμου, αντιθέτως τα αγόρια μπορούν -ή και οφείλουν προκειμένου να αποδείξουν τον ανδρισμό τους- να είναι ενεργοί σεξουαλικά από νεαρή ηλικία, αρκεί βέβαια αυτή η σεξουαλική δραστηριότητα να περιορίζεται στα κυρίαρχα ετερόφυλα πλαίσια.

Μέχρι το 2002 προκειμένου να ασκηθεί ποινική δίωξη για την τέλεση του εγκλήματος της αποπλάνησης ανηλικού απαιτούνταν η υποβολή έγκλησης¹⁷⁹, ενώ δεδομένου του γεγονότος πως το θύμα είναι ανήλικο, δυνατότητα υποβολής έγκλησης έχουν πέρα από το θύμα και οι γονείς του ως ασκούντες την γονική μέριμνα¹⁸⁰. Καθώς στόχος της προστασίας του εν λόγω άρθρου είναι το έννομο αγαθό της ανηλικότητας¹⁸¹, ο ποινικός νομοθέτης δεν προβλέπει την άρση του άδικου χαρακτήρα του εν λόγω εγκλήματος σε περίπτωση συναίνεσης εκ μέρους του θύματος.

Συνεπώς, το γεγονός ότι στις προαναφερόμενες νομολογιακές αποφάσεις όλα τα θύματα είναι κορίτσια, ενώ δεν υπάρχει κανένα αγόρι-θύμα ετερόφυλης αποπλάνησης δεν καταδεικνύει ότι τα νεαρά κορίτσια είναι πιο ενεργά σεξουαλικά, αλλά την καταδικαστική αντίληψη της κοινωνίας – και ειδικότερα των γονέων που παίρνουν την πρωτοβουλία να υποβάλλουν έγκληση – στην σεξουαλικότητα των νεαρών κοριτσιών και την ανοχή- και ανεπίσημα την ενθάρρυνση- των

¹⁷⁷ Βλ. 21/2007 Πλημμ. Ρόδου με θύμα ανήλικη 13 ετών, 112/2010 Εφ.Δωδώνης με θύμα ανήλικη 14 ετών, 367/2010 με θύμα ανήλικη 13 ετών, 826/2005 Πλημμ. Πειραιά με θύμα ανήλικη 13 ετών, 121/2005 ΔναυτΠειρ με θύμα ανήλικη 13 ετών, 1225/2004 ΤριμΕφ.Θράκης με θύμα ανήλικη 14 ετών και 521/1981 Πλημμ. Θεσσαλονίκης με θύμα ανήλικη 13 ετών.

¹⁷⁸ Βλ. 5-7/2002 Εφ. Πάτρας με θύμα ανήλικη 14 ετών, 124/1997 Εφ.Πάτρας με θύμα ανήλικη 14 ετών και 41/1999 ΜΟΔ Λαμίας με θύμα ανήλικη 12 ετών

¹⁷⁹ Βλ. 894/2009 ΑΠ όπου “κατά το άρθρο 344 ΠΚ, όπως ίσχυε κατά το χρόνο τελέσεως της κατωτέρω πράξεως, πριν την αντικατάστασή του με το άρθρο 4 του Ν. 3064/2002, και έχει εν προκειμένω εφαρμογή ως ευμενέστερο για τον κατηγορούμενο (άρθρο 2 παρ. 1 ΠΚ), για να ασκηθεί ποινική δίωξη για αποπλάνηση παιδιού (άρθρο 339 ΠΚ), απαιτείται έγκληση.”

¹⁸⁰ Βλ. 894/2009 ΑΠ όπου “Αν ο παθών είναι πρόσωπο που δεν έχει συμπληρώσει το 12ο έτος της ηλικίας του, δικαίωμα για υποβολή της εγκλήσεως έχει ο νόμιμος αντιπρόσωπός του, μετά δε τη συμπλήρωση του έτους αυτού της ηλικίας του και μέχρι να συμπληρώσει το 17ο (ήδη 18ο) έτος το δικαίωμα της εγκλήσεως έχουν και ο παθών και ο νόμιμος αντιπρόσωπός του και μετά τη συμπλήρωση του 17ου έτους της ηλικίας του μόνον ο παθών ”

¹⁸¹ Βλ. Παπαδημητρίου Χρ. ΔιδΔ, “Ποινική ευθύνη των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για πράξεις και παραλείψεις στο χώρο του σχολείου και σε σχολικές εκδηλώσεις”, ΑΠΘ 2010

αγοριών σε σεξουαλική συνεύρεση από νεαρή ηλικία.

Τα στοιχεία αυτά, επιβεβαιώνουν, κατά την άποψη της γράφουσας, τον ισχυρισμό πως το εν λόγω άρθρο ουσιαστικά έχει ως στόχο -ή έστω ως αποτέλεσμα- την ποινικοποίηση της σεξουαλικής επαφής των νεαρών κοριτσιών και την προστασία των ηθών, ασχέτως της επιθυμίας τους ή της συναίνεσής τους και συνεπώς αντιτίθεται στην συνταγματική επιταγή της ισότητας των φύλων, η οποία επιτάσσει ίσα δικαιώματα -και συνεπώς και δικαίωμα ελεύθερης επιλογής του ερωτικού συντρόφου, το δικαίωμα επιλογής της χρονικής στιγμής που θέλει κάποιος να έχει με τον ερωτικό του σύντροφο σεξουαλική επαφή και το δικαίωμα επιλογής στον τρόπο διενέργειας της ανωτέρω πράξης, δικαιώματα στα οποία αναλύεται το έννομο αγαθό της γενετήσιας ελευθερίας¹⁸².

Ενδεικτική είναι η απόφαση 710/2006 ΑΠ, της οποίας το σκεπτικό καταδεικνύει τις άρχουσες αντιλήψεις. Ειδικότερα αναφέρεται *“Η πολιτικώς ενάγουσα ...του ..., που γεννήθηκε στις 18-7- 1984, ήταν, στο τέλος του έτους 1998 και στις αρχές του 1999, δηλαδή κατά τον κρίσιμο εν προκειμένω χρόνο, ηλικίας 14 ετών και μαθήτρια της Γ` τάξης του Β` Γυμνασίου Καβάλας. Στο ίδιο σχολείο και στην ίδια τάξη υπηρέτούσε ως καθηγητής στο μάθημα της Πληροφορικής, ο κατηγορούμενος του, ηλικίας τότε 36 ετών, έγγαμος με τη, δασκάλα, και πατέρας δύο ανήλικων παιδιών. Ο τελευταίος, αντιληφθείς το ενδιαφέρον που επέδειξε η ανήλικη μαθήτριά του προς το πρόσωπό του και ορμώμενος απ` αυτό, παράλληλα δε εκμεταλλευόμενος την, σύμφυτη με την ανηλικότητα, απειρία της περί τη γενετήσια ζωή, όπως και την ιδιαίτερη σχέση εξαρτήσεως που υπήρχε μεταξύ αυτού, ως δασκάλου και της πολιτικώς ενάγουσας, ως μαθήτριάς του, επεδίωξε και κατάφερε να αποπλανήσει αυτήν και να ενεργήσει μαζί της ασελγείς πράξεις κατ` εξακολούθηση. Προς τούτο, αφού της εδημιούργησε την πεποίθηση ότι είναι ερωτευμένος μαζί της, με κατ` ιδίαν συναντήσεις στα διαλείμματα του σχολικού προγράμματος, πολλαπλά τηλεφωνήματα στο σπίτι όπου διέμενε με τους γονείς και της αδελφή της, αποστολή καρτών ερωτικού περιεχομένου και ακριβού, αναλόγως με την ηλικία της, δώρου στην ονομαστική της εορτή (μενταγιόν αξίας 27.000 δραχμών) διαμόρφωσε μεταξύ τους μία κατάσταση, που εξελίχθηκε σε σχέση ερωτική. Έτσι, με τη προπεριγραφείσα συμπεριφορά του...ο κατηγορούμενος πέτυχε και ήλθε μαζί της σε ολοκληρωμένη κατά φύση συνουσία είκοσι πέντε (25) φορές, στους τόπους και χρόνους που αναφέρονται αναλυτικά στο διατακτικό της απόφασης, τόσο μέσα στο αυτοκίνητό του, σε ερημικές τοποθεσίες της περιοχής της Καβάλας, όσο και στην οικία της ανήλικης και στη δική του οικογενειακή οικία, αλλά και στο πατάρι του καταστήματος που εκμεταλλευόταν η σύζυγός του (.....), στην οδό, στην πόλη της Καβάλας. “*

Παρατηρούμε λοιπόν στην εν λόγω απόφαση, ότι θύμα αποτελεί μια νεαρή ηλικίας 14 ετών και 5 μηνών ενώ κατηγορούμενος είναι ένας 36χρονος καθηγητής πληροφορικής. Στην απόφαση

¹⁸² Βλ. ΑΠ 971/1992

τονίζεται το γεγονός πως ο κατηγορούμενος είναι παντρεμένος, με σύζυγο δασκάλα και πατέρα δυο ανήλικων παιδιών ενώ αναφέρεται πως <<δημιούργησε στην ανήλικη την πεποίθηση ότι είναι ερωτευμένος μαζί της...αγοράζοντάς της δώρα μεγάλης αξίας...με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μεταξύ τους μια σχέση που εξελίχθηκε σε ερωτική>>.

Από την ανωτέρω παράθεση των πραγματικών περιστατικών εκ μέρους του δικαστηρίου, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι προκύπτει κυρίως μια απαξιολογική κοινωνική κριτική για την απιστία ενός παντρεμένου άνδρα με μια νεαρή μαθήτριά του, παρά μια πρόθεση εκ μέρους του νομοθέτη και του δικαστή-ερμηνευτή του νόμου για προστασία της ανηλικότητας, μέσω παράθεσης των ενδεχόμενων ψυχικών τραυμάτων που πιθανολογεί ο νομοθέτης ότι μπορεί να έχει επιφέρει η σεξουαλική επαφή μιας 14χρονης κοπέλας με έναν 36χρονο εκπαιδευτικό.

Η κριτική που ασκείται στην εν λόγω απόφαση, έγκειται δηλαδή στο ότι ο δικαστής δεν αναφέρεται στην ψυχική διατάραξη που ενδεχομένως προκάλεσε η επανειλημμένη σεξουαλική συνεύρεση της ανήλικης με τον 36χρονο καθηγητή της -η οποία αποτελεί την αιτιολογική βάση για την απαγόρευση εκ μέρους του ποινικού νομοθέτη παρόμοιων συνευρέσεων- αλλά αναφέρεται μόνο στα πραγματικά περιστατικά που αφορούν την προσωπική ζωή του καθηγητή-δράστη, παρουσιάζοντάς τα με τρόπο που καταδεικνύει εκ μέρους του δικαστηρίου την επίρριψη ψόγου προς τον καθηγητή όχι τόσο λόγω της συνεύρεσης με ανήλικη μαθήτριά, αλλά λόγω της μοιχείας και της πιθανής συνακόλουθης διάλυσης της οικογένειάς του- πραγματικά περιστατικά τα οποία δεν αφορούν τα ποινικά δικαστήρια την τελευταία τριακονταετία¹⁸³.

Το γεγονός ότι η παράγραφος 3 του άρθρου 339 ΠΚ για την αποπλάνηση παιδιών προβλέπει ότι *“αν μεταξύ του υπαίτιου και του παθόντος τελέστηκε γάμος, δεν ασκείται ποινική δίωξη, και αν τυχόν είχε ασκηθεί δεν συνεχίζεται, αλλά κηρύσσεται απαράδεκτη”*, επιβεβαιώνει την άποψη ότι πραγματικός στόχος του νόμου -ή έστω αποτέλεσμα- είναι η μη διασάλευση της κυριαρχούσας -προερχομένης από το ανδρικό φύλο- αντίληψης περί ηθικής, η οποία λειτουργεί καταπιεστικά προς το γυναικείο φύλο, περιορίζοντας, ως προαναφέρθηκε, το έννομο αγαθό της γενετήσιας ελευθερίας¹⁸⁴. Επιβεβαιωτικό του ανωτέρω ισχυρισμού, αποτελεί το γεγονός ότι μέχρι το 1984, το ΙΘ' κεφάλαιο του ποινικού κώδικα, στο οποίο εντάσσεται το έγκλημα του βιασμού, είχε τον τίτλο *“εγκλήματα κατά των ηθών”*, τίτλος ο οποίος τροποποιήθηκε με το Ν. 1419/1984 σε *“εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας και εγκλήματα οικονομικής εκμεταλλεύσεως της γενετήσιας ζωής”*, που σημαίνει ότι βασικό προστατευόμενο έννομο αγαθό με τις διατάξεις του κεφαλαίου αυτού του

¹⁸³ Με το άρθρο 8 του νόμου 1272/1982 καταργήθηκε το άρθρο 357 του Ποινικού Κώδικα, το οποίο προέβλεπε την μοιχεία ως πλημμέλημα, με ποινή ενός έτους για τους μοιχούς.

¹⁸⁴ Βλ. και Frances Olsen, “Statutory Feminist Critique of Rights Analysis”,σελ. 305 σε *Feminist Legal Theory- Readings in Law and Gender*, 1991

ΠΚ, μεταξύ των οποίων και εκείνη που προβλέπει το έγκλημα του βιασμού, είναι πλέον η γενετήσια ελευθερία, ως ειδικότερη έκφραση της προσωπικής αξιοπρέπειας και ελευθερίας και όχι τα ήθη¹⁸⁵. Παρά την εν λόγω μεταρρύθμιση του νόμου, μετά 22 ετών, φαίνεται ότι ο δικαστής δεν μπορεί να προσαρμοστεί στην μεταβολή των κοινωνικών αντιλήψεων οι οποίες οδήγησαν στην αλλαγή της στάσης του νομοθέτη.

Η κριτική αναφορικά με την αντιμετώπιση εκ μέρους των αμερικάνικων δικαστηρίων των υποθέσεων βιασμού, η οποία ασκήθηκε εν έτει 1989 από την MacKinnon, εν σχέσει με τα επίπεδα βίας τα οποία αναζητούνται από το δικαστήριο προκειμένου να δεχθεί πως η σεξουαλική πράξη πραγματοποιήθηκε χωρίς συναίνεση της γυναίκας σε περιπτώσεις γάμου ή γνωριμίας των μερών, δυστυχώς μπορεί να ασκηθεί και στην πρόσφατη ελληνική νομολογία.

Εν έτει 2001, δεν αναγνωρίζεται ακόμα από το νόμο η δυνατότητα τέλεσης βιασμού μεταξύ συζύγων, παρόλαυτα προκαλεί εντύπωση το μέγεθος της άσκησης σωματικής βίας που "απαιτείται" προκειμένου το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών να δεχτεί ότι μπορεί να τελεστεί βιασμός εντός γάμου, όταν ο ένας εκ των δυο συζύγων εξαναγκαστεί στην ανοχή ή επιχείρηση ασελγών πράξεων, καθώς ως προς αυτές ο νομοθέτης δεν αναγνωρίζει αντίστοιχη υποχρέωση των συζύγων, όπως συμβαίνει με την συνουσία. Χαρακτηριστικό είναι το βούλευμα 53/2001 του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Ροδόπης, με το οποίο ο κατηγορούμενος-σύζυγος Δ.Α. παραπέμπεται να δικαστεί στο Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο της περιφέρειας του Εφετείου Θράκης, για τις πράξεις του βιασμού, της απλής σωματικής βλάβης και της εξύβρισης, κατά της συζύγου του S.C. Σύμφωνα με όσα δέχεται το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Ροδόπης:

<< ...ο κατηγορούμενος εισήλθε στο δωμάτιο που κοιμόταν η σύζυγός του και της ζήτησε να κάνουν έρωτα. Αυτή αρνήθηκε καθώς ο κατηγορούμενος το τελευταίο διάστημα είχε προσβληθεί από αφροδισιακό νόσημα και η σύζυγός του του είπε πρώτα να εξεταστεί από γιατρό για να εξακριβωθεί ότι έχει αποθεραπευτεί και αφού πράγματι πλέον είναι υγιής, τότε δεν θα είχε αντίρρηση να κάνουν έρωτα. Αυτός όμως εξαγριώθηκε και αφού άρπαξε τη σύζυγό του από τα μαλλιά, την έσυρε σε άλλο δωμάτιο εντός της συζυγικής τους οικίας και άρχισε να τη χτυπά σε διάφορα μέρη του σώματός της με γροθιές. Στη συνέχεια πήρε μία ζώνη που τη φορά στο παντελόνι του και άρχισε να χτυπά στο σώμα της με την πλευρά της αγκράφας. Αποτέλεσμα της ανωτέρω πράξης του ήταν η σύζυγός του να υποστεί θλαστική εκχύμωση χροιάς μελαίνης και εκδορές στο δεξιό αντιβραχίονα, στη δεξιά ωμοπλάτη, στην αυχενική χώρα, στην πρόσθια επιφάνεια του δεξιού βραχίονος, στη ραχιαία επιφάνεια της δεξιάς άκρας χειρός, στην πρόσθια χώρα του γόνατος, στην πρόσθια επιφάνεια του δεξιού μηριαίου και θλαστική εξοίδηση στην αριστερή ινιακή χώρα. Ακολούθως απευθυνόμενος στη σύζυγό του την

¹⁸⁵ Βλ. Συμβ.Πλημ.Ροδόπ. 53/2001

απειλήσε με βία προκαλώντας σε αυτή τρόμο και ανησυχία, λέγοντάς της να βγάλει τα ρούχα της, γιατί θα φάει και άλλο ξύλο, η οποία μπροστά στην εξαγγελία της άμεσα πραγματοποιήσιμης προσβολής του εννόμου αγαθού της σωματικής ακεραιότητας, σε συνδυασμό με τη σωματική βία που της είχε ασκήσει με το να τη σύρει στο δωμάτιο, υποχρεώθηκε παρά τη θέλησή της να γδυθεί. Επιπλέον, της απηύθυνε τη φράση ότι είναι π... Στη συνέχεια, ο κατηγορούμενος αφού έριξε τη σύζυγό του στο κρεβάτι που υπήρχε στο πιο πάνω δωμάτιο, επιχείρησε να θέσει το πέος του στον πρωκτό της. Ωστόσο, επειδή αυτή τον παρακάλεσε να μην το κάνει, την άρπαξε από τα μαλλιά, κάμπτοντας με τις υπέρτερες σωματικές του δυνάμεις του την αντίσταση αυτής, της έθεσε χωρίς αυτή να το θέλει το πέος του στο στόμα της, εξαναγκάζοντας έτσι τη σύζυγό του σε επιχείρηση πεολειχίας. Κατά τη διάρκεια της ανωτέρω ασελγούς πράξης του (της πεολειχίας) απειλήσε τη σύζυγό του με βία προκαλώντας της τρόμο και ανησυχία, λέγοντάς της ότι αν φωνάζει θα τη σκοτώσει και ότι θα την κάνει κομμάτια και θα τη βάλει μέσα σε τσουβάλι...από τον τρόπο που αυτός έδρασε και δη από το γεγονός ότι χτυπούσε τη σύζυγό του αδιάλειπτα χωρίς οίκτο και μάλιστα με τη ζώνη του με την πλευρά της αγκράφας, αφού η ίδια του αρνήθηκε να κάνουν έρωτα, καθώς φοβόταν μην κολλήσει κάποιο αφροδισιακό νόσημα από αυτόν και παρά το ότι τον παρακάλεσε να εξεταστεί πρώτο από γιατρό για να βεβαιωθεί αν θεραπεύτηκε από το αφροδισιακό νόσημα που έπασχε, αλλά και από το γεγονός ότι συμπεριφέρθηκε βάρβαρα με το να τη σύρει από τα μαλλιά σε άλλο δωμάτιο, παρά τις εκκλήσεις της να μην την πειράξει και στη συνέχεια να την εξαναγκάσει σε επιχείρηση πεολειχίας, δείχνει την ένταση του δόλου του να τελέσει τις πιο πάνω πράξεις, αλλά και το στοιχείο της αποφασιστικότητας να προβεί σε βίαιες πράξεις, για τις οποίες είχε πλήρη αντίληψη...>>

Άξια κριτικής, είναι η ένταση της σωματικής βίας, η οποία οδηγεί το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών στην παραδοχή ότι σε συγκεκριμένες περιπτώσεις είναι δυνατή η διάπραξη βιασμού από το σύζυγο. Απορία προκαλεί, για ποιο λόγο το δικαστικό συμβούλιο ευαισθητοποιείται ως προς την σεξουαλική κακοποίηση των συζύγων, σε σημείο να υπερβεί το εμπόδιο της εξώγαμης συνουσίας, μόνο στην περίπτωση διάπραξης φρικαλεοτήτων εκ μέρους του συζύγου. Γιατί η σύζυγος πρέπει να υποστεί τέτοιας έντασης σωματική και ψυχική κακοποίηση για να αναγνωριστεί το δικαίωμά της να επιλέγει τη χρονική στιγμή που θα προβεί σε σεξουαλική επαφή με το σύζυγό της, δηλαδή η γενετήσια ελευθερία της;

Το δικαστικό συμβούλιο στο ανωτέρω βούλευμα, διατείνεται ότι ο λόγος που δέχεται την διάπραξη βιασμού μεταξύ συζύγων βάσει των ανωτέρω πραγματικών περιστατικών έγκειται στο ότι ναι μεν μέσα στην έννοια και τα καθήκοντα του γάμου υπάρχει και η σαρκική συνεύρεση των συζύγων, ωστόσο, ο νομοθέτης δεν αναγνωρίζει υποχρέωση των συζύγων για ανοχή ή επιχείρηση ασελγών

πράξεων, όπου ως ασελγής πράξη¹⁸⁶, κατά την πάγια νομολογία του ΑΠ¹⁸⁷, νοείται όχι μόνο η συνουσία, αλλά και κάθε άλλη ενέργεια που ανάγεται στη γενετήσια σφαίρα και αντικειμενικώς προσβάλλει το κοινό αίσθημα της αιδούς και των ηθών, υποκειμενικώς δε κατευθύνεται στην ικανοποίηση ή διέγερση της γενετήσιας επιθυμίας. Βάσει των ανωτέρω, διαφαίνεται πως ο νομοθέτης, σε συνδυασμό με τη νομολογία του ανώτατου δικαστή, διαχωρίζει την σαρκική συνεύρεση σε αυτήν η οποία αποτελεί υποχρέωση των συζύγων, και σε αυτή η οποία υπερβαίνει τις υποχρεώσεις των συζύγων, συνιστώντας ασελγή πράξη, έχοντας το χαρακτηριστικό ότι κατευθύνεται στην ικανοποίηση ή διέγερση της σεξουαλικής επιθυμίας. Έχοντας δώσει τα εν λόγω χαρακτηριστικά στην ασελγή πράξη, υποθέτουμε ότι η σαρκική συνεύρεση η οποία αποτελεί υποχρέωση των συζύγων, αφού δεν κατευθύνεται στην ικανοποίηση ή διέγερση της σεξουαλικής επιθυμίας, κατευθύνεται στην τεκνοποιία. Άρα, υποχρέωση της γυναίκας είναι η σεξουαλική συνεύρεση επί σκοπώ τεκνοποιίας και όχι με σκοπό ικανοποίησης ή διέγερσης της σεξουαλικής επιθυμίας του ανδρός. Αν αυτή η υπόθεση είναι ορθή, τότε θα έπρεπε να υπάρχει πλούσια νομολογία βιασμών στο γάμο, δεδομένου των παραδοχών της επιστήμης ότι ο άνδρας νιώθει φυσική σεξουαλική ορμή πολύ πιο έντονα απ' ότι η γυναίκα. Κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει για το λόγο ότι η υπόθεση είναι λανθασμένη. Στην πραγματικότητα, η υποχρέωση της γυναίκας περιλαμβάνει τη σεξουαλική συνεύρεση με σκοπό την ικανοποίηση της σεξουαλικής επιθυμίας τους ανδρός. Η πραγματικότητα, η οποία έχει οδηγήσει τη νομολογία στην διαμόρφωση της έννοιας των ασελγών πράξεων και συνακόλουθα στην παραδοχή της δυνατότητας βιασμού μέσα στο γάμο, δεν είναι το γεγονός ότι οι πράξεις αυτές έχουν σκοπό την διέγερση της σεξουαλικής επιθυμίας, σε αντίθεση με τις μη ασελγείς σεξουαλικές πράξεις, αλλά το ότι για την διάπραξή τους έχει χρησιμοποιηθεί βία μεγάλης έντασης η οποία δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή- ως αυτή που αναφέρεται στα πραγματικά περιστατικά του υπ' αριθμ. 53/2001 του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Ροδόπης.

Η κριτική που ασκείται, έγκειται στο ότι το δικαστήριο, πριν βέβαια την νομοθετική μεταρρύθμιση του 2006 που αναφέρθηκε ανωτέρω, δεχόταν τον με άσκηση βίας μεταξύ συζύγων εξαναγκασμό σε σεξουαλική πράξη, η οποία βεβαίως ασκούνταν πάντα από τον άνδρα λόγω της σωματικής ρώμης, παραβιάζοντας έτσι το δικαίωμα στη γενετήσια ελευθερία της, και ειδικότερα το δικαίωμα να προβεί σε σεξουαλική επαφή με το σύζυγό της τη χρονική στιγμή που επιθυμεί.

¹⁸⁶ Στην Συμβ.Πλημ.Ροδόπ. 53/2001 αναφέρεται : <<Τέτοιες "σοβαρές" γενετήσιες πράξεις, που αποτελούν "ασελγείς πράξεις", είναι η συνουσία και η ανάλογες προς αυτήν πράξεις, όπως είναι η παρά φύση συνουσία, η πεολειχία, η αιδιολειχία, ο ετεροανανισμός και γενικότερα κάθε επαφή του γεννητικού οργάνου με το σώμα του άλλου, που επιχειρείται προς διέγερση ή ικανοποίηση της γενετήσιας επιθυμίας του δράστη, ήτοι που χαρακτηρίζεται από ηδονιστική τάση.>>

¹⁸⁷ Βλ. ΑΠ 1356/1997, ΑΠ 82/1993

γ) Άλλα ζητήματα ισότητας αναφορικά με το ποινικό δίκαιο

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η κριτική που έχει ασκηθεί από τις αμερικανίδες ακαδημαϊκούς Stephanie Covington και Barbara Bloom¹⁸⁸ στην ποινική μεταχείριση και στις ενιαίες αναφορικά με το φύλο του δράστη ποινές που επιβάλλονται για την διάπραξη εγκλημάτων. Η αντίθεσή τους έγκειται στο ότι τόσο η ποινική μεταχείριση, όσο και η επιλογή των υπαρχόντων πλαισίων ποινής, βασίζονται στα ανδρικά χαρακτηριστικά και στο είδος εγκλημάτων που τελούνται από άνδρες, καθώς η εγκληματολογική θεωρία και έρευνα, εστιάζουν στην εξήγηση της ανδρικής εγκληματικότητας, μη λαμβάνοντας υπόψη την γυναικεία πραγματικότητα, χαρακτηριστικά και ευθύνες στο έγκλημα. Όπως λοιπόν οι πατριαρχικές αξίες ικανοποιούν ανδρικές ανάγκες σε κάθε τομέα της κοινωνίας, αντίστοιχη είναι η κατάσταση στο σωφρονιστικό σύστημα, στην διαμόρφωση του οποίου αγνοούνται οι διαφορές μεταξύ των φύλων¹⁸⁹.

Κανείς δεν θα μπορούσε να αρνηθεί ότι τις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει προσπάθειες, τόσο σε κοινωνικό, όσο και σε νομικό επίπεδο, για την επίτευξη ισότητας μεταξύ των φύλων και ότι αυτό έχει επιτευχθεί σε έναν βαθμό. Αναφορικά με την επίτευξη ισότητας στα πλαίσια του ποινικού συστήματος, “αν η ισότητα νοείται ως ίση μεταχείριση και ως ίση μεταχείριση νοείται η ισότητα στον εγκλεισμό, τότε μπορεί να ειπωθεί πως στο πεδίο αυτό έχει πράγματι επιτευχθεί ισότητα”¹⁹⁰. Οι Covington και Bloom, στηρίζουν το ειρωνικό αυτό επιχείρημα στο γεγονός ότι βάσει ερευνών, οι γυναίκες που εμφανίζουν παραβατική συμπεριφορά, είναι πιθανό να εγκλειστούν στην φυλακή σε ποσοστό μεγαλύτερο από ποτέ στην αμερικάνικη ιστορία, και το ποινικό σύστημα εμφανίζεται πολύ πιο πρόθυμο να επιβάλει στις γυναίκες την ποινή της φυλάκισης απ’ ότι στο παρελθόν. Σύμφωνα με στοιχεία¹⁹¹ που αναφέρουν οι Covington και Bloom, τα οποία προέρχονται από το Bureau of Justice Statistics και το National Institute of Justice, παρόλο που το ποσοστό έγκλειστων γυναικών είναι πολύ μικρότερο από αυτό των ανδρών (58/100,000 γυναίκες 896/100,000 άνδρες), ο αριθμός των γυναικών στην Αμερική έχει αυξηθεί με ρυθμό διπλάσιο από τον αντίστοιχο των ανδρών. Ειδικότερα, σε διάστημα 30 ετών (1980-2001), ο αριθμός των εγκλείστων γυναικών σε ομοσπονδιακές και κρατικές φυλακές, έχει οκταπλασιαστεί (από 12,300 σε 93,031).

¹⁸⁸ Βλ. Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System” σε Gendered Justice: Addressing Female Offenders, Carolina Academic Press, 2003

¹⁸⁹ Βλ. Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”, ό.π.σελ. 3

¹⁹⁰ Βλ. Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”, ό.π.σελ. 3

¹⁹¹ Βλ. Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”, ό.π.σελ. 1

Οι δύο φεμινίστριες ακαδημαϊκοί, λαμβάνουν θέση στο ζήτημα που τόσο έχει απασχολήσει τον φεμινιστικό κόσμο, και αναλύθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, τί σημαίνει ισότητα των φύλων και με ποιό τρόπο μπορεί να επιτευχθεί, ασκώντας κριτική στο μοντέλο επίτευξης ισότητας μέσω ίσης μεταχείρισης, το οποίο υιοθετεί ο νομοθέτης, τόσο σε επίπεδο ποινικής μεταχείρισης, όσο και σε επίπεδο θέσπισης ποινών. Η κριτική τους εστιάζεται στο γεγονός ότι το εν λόγω μοντέλο επίτευξης της ισότητας, έχει βασιστεί στις ανάγκες των ανδρών, χρησιμοποιεί τα ανδρικά “μέτρα και σταθμά” (utilizes a male standard), κριτική που έχει ασκηθεί και από άλλες ερευνήτριες¹⁹². Ως παράδειγμα, στο πεδίο της ποινικής μεταχείρισης, φέρουν την εναλλακτική έκτιση ποινής για ανήλικους και ενήλικους παραβάτες σε στρατόπεδα εκπαίδευσης, μοντέλο το οποίο εφαρμόζεται και στην πολιτεία της Νέας Υόρκης, η οποία έχει δημιουργήσει στρατόπεδα έκτισης ποινής για γυναίκες, τα οποία λειτουργούν βάσει των αντίστοιχων ανδρικών. Όπως αναφέρουν καυστικά, στα εν λόγω στρατόπεδα έκτισης ποινής, οι γυναίκες απαιτείται να φοράνε στολές, να έχουν κοντοκουρεμένα μαλλιά και χρησιμοποιούνται τακτικές ταπείνωσης σε περίπτωση εκδήλωσης συμπεριφοράς έλλειψης σεβασμού προς το προσωπικό του στρατοπέδου¹⁹³, ενώ δεκτή έχει γίνει και η δημιουργία γυναικείων chain gangs¹⁹⁴, μέθοδοι που αμφισβητούνται ως προς το κατά πόσο αρμόζουν στην γυναικεία μεταχείριση.

Αποκαλυπτικό είναι το άρθρο¹⁹⁵ του αμερικάνου δημοσιογράφου Nikel Farndale της 27/11/2012, για την μοναδική γυναικεία chain gang που λειτουργεί στον κόσμο, στην Αριζόνα των Η.Π.Α. Οι κρατούμενες, οι οποίες εκτίουν ποινές για αδικήματα όπως η οδήγηση υπό την επήρεια αλκοόλ, απάτη σε ιατρική συνταγή και χρήση ναρκωτικών, απαιτείται να συμμετέχουν σε chain gangs για διάστημα 30 ημερών, στις οποίες εκτελούν εργασίες όπως η αποκομιδή σκουπιδιών, το βάνσιμο τοίχων και η ταφή πτωμάτων αγνώστων στοιχείων, ενώ απαιτείται να εργάζονται σε θερμοκρασίες 40 °C. Απαιτείται να φοράνε βαριές μπότες εργασίας και να βαδίζουν παραταγμένες προς τον τόπο εργασίας τραγουδώντας *"Black and white we wear with shame. These prison guards, they know our names. We work hard and march for hours; If we don't we can't have showers. 5am is when we rise; Where we'll go is a surprise. No more drink and no more drugs, No more boyfriends who are thugs."* Ενδεικτικό μάλιστα της προσοχής με την οποία πρέπει να χρησιμοποιείται η έννοια της

¹⁹² Βλ. Joanne Conaghan ό.π.

¹⁹³ Βλ. Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”, ό.π.σελ. 4

¹⁹⁴ “Η αλυσοδεμένη ομάδα (chain gang) ήταν και εν μέρει εξακολουθεί να είναι ομάδα αλυσοδεμένων καταδίκων, οι οποίοι όφειλαν να παράγουν φυσικό έργο ως μορφή ποινικού κολασμού. Καθήκον τους ήταν η διάνοιξη και κατασκευή δρόμων, η διάνοιξη καναλιών και το σπάσιμο της πέτρας” σε Βικιπαιδεία.

¹⁹⁵ <http://www.telegraph.co.uk/news/features/9696000/The-worlds-only-female-chain-gang.html>

ισότητας των φύλων και της βλάβης που είναι πιθανό να προκαλέσει η παρερμηνεία της, αποτελεί το γεγονός πως ο Joe Agraio, εκλεγμένος Σερίφης της κομητείας της Maricopa (με πληθυσμό σχεδόν 4,000,000 κατ.), ο οποίος το 1995 επανεισήγαγε στις φυλακές τα chain gangs, αποφάσισε την επέκταση του εν λόγω μέτρου και στις γυναικείες φυλακές, καθώς δεν ήθελε να κάνει διάκριση κατά των γυναικών¹⁹⁶, δηλαδή προέβη στην εισαγωγή του μέτρου αυτού στα πλαίσια της προσπάθειας επίτευξης ισότητας των φύλων(!).

Παρόλο που αμφισβητείται ανεξαρτήτως φύλου, κατά πόσο τέτοιες μέθοδοι μπορούν να οδηγήσουν στο σωφρονισμό, η εφαρμογή τους σε γυναίκες με ήπια παραβατικότητα μπορεί να θεωρηθεί αναμφισβήτητα αναποτελεσματική. Η επιβολή πειθαρχίας και εργασίας, η οποία θεωρείται από τους εγκληματολόγους ως ένα μέσο σωφρονισμού¹⁹⁷ και επανένταξης των ανδρών κρατουμένων, δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη την γυναικεία ψυχολογία καθώς και τους διαφορετικούς παράγοντες που οδηγούν στην γυναικεία εγκληματικότητα.

Καθώς οι γυναίκες τρόφιμοι, έχουν κακοποιηθεί κατά τη διάρκεια της ζωής τους σωματικά ή σεξουαλικά, σε ποσοστό τριπλάσιο εν σχέσει με τους άνδρες κρατούμενους¹⁹⁸, οι διαδικασίες και οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στο σωφρονιστικό σύστημα, πολύ συχνά λειτουργούν ως έναυσμα ώστε να επανατραυματιστούν γυναίκες που υποφέρουν από μετατραυματικό στρές¹⁹⁹ (Post-traumatic stress disorder). Συνήθεις μέθοδοι οι οποίες εφαρμόζονται, όπως η σωματική έρευνα, η κολπική έρευνα και η απομόνωση, μπορούν να έχουν πολύ εντονότερες ψυχικές συνέπειες σε γυναίκες με ιστορικό κακοποίησης και ψυχικές ασθένειες, ενώ αποκαλυπτικό της έντασης του εν λόγω προβλήματος αποτελεί το τρομακτικό ποσοστό 80%, όπου σύμφωνα με έρευνα των Bloom, Chesney-Lind και Owen²⁰⁰, αντιπροσωπεύει τις γυναίκες τροφοίμους των αμερικάνικων φυλακών, οι οποίες έχουν εμπειρία κακοποίησης. Η εν λόγω κριτική, αρμόζει και στην Ελλάδα, καθώς όπως

¹⁹⁶ Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει στο αναφερόμενο στην υποσημείωση 193 άρθρο "Why discriminate against women?"

¹⁹⁷ Βλ. Κουράκης "Ποινική Καταστολή-Σωφρονιστική", Σάκκουλας 2008 όπου αναφέρεται ότι ο John Howard., άγγλος μεταρρυθμιστής των φυλακών, διακηρύσσει την αξία της εργασίας ως μέσου σωφρονισμού των εγκληματιών.

¹⁹⁸ Βλ. Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, "Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System", ό.π. σελ. 8

¹⁹⁹ Σύμφωνα με έρευνα του 1994 στις αμερικάνικες φυλακές, το 22% των γυναικών τροφοίμων έχουν διαγνωστεί με σύνδρομο μετατραυματικού στρές. Βλ. Veyssey B. Specific needs of women diagnosed with mental illnesses in U.S. Jails. Del Mar, NY: The Gains Center σε Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, "Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System", ό.π.σελ. 8

²⁰⁰ Βλ. Chesney-Lind, M., Pollock-Byrne, Women's prisons: Equality with a vengeance in Pollock-Byrne and A. Merlo (Eds), Women, Law and Social Control, Boston 1995 σε Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, "Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System", ό.π. σελ. 8

αναφέρει σε συνέντευξή²⁰¹ της η υπεύθυνη του προγράμματος 18 ΑΝΩ, Κ. Μάτσα, αναφορικά με τις κρατούμενες τοξικομανείς τις ελληνικές φυλακές: “ Οι γυναίκες κρατούμενες και κυρίως αυτές που είναι μητέρες...Είναι γυναίκες που έχουν βιώσει, από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους, την συναισθηματική στέρηση-εγκατάλειψη, την υποτίμηση, απόρριψη και οι περισσότερες την κακοποίηση (σωματική και σεξουαλική) κυρίως από μέλη της οικογένειας (πατέρα-αδελφό σπανιότερα από τη μητέρα) ή από το πολύ κοντινό οικογενειακό περιβάλλον θείοι, φίλοι. Πολλές υπήρξαν μάρτυρες της κακοποίησης της μητέρας τους και σίγουρα όλες σχεδόν υπήρξαν θύματα ψυχολογικής βίας και έχουν υποστεί σωματική και ψυχολογική κακοποίηση (κυρίως από τους συντρόφους τους) τη περίοδο που βρίσκονται στη χρήση” Δεδομένου ότι το 60% των κρατούμενων γυναικών, έχουν καταδικαστεί για εγκλήματα σχετικά με τα ναρκωτικά, αντιλαμβανόμαστε ότι η αμερικάνικη πραγματικότητα δεν διαφέρει από την ελληνική.

Η εν λόγω πραγματικότητα, γίνεται αποδεκτή και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, υιοθετώντας έκθεση σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή, σύμφωνα με την οποία <<μεγάλο ποσοστό γυναικών κρατουμένων έχουν πέσει θύμα βιαιοπραγιών, σεξουαλικής βίας ή κακοποίησης στην οικογένειά τους ή από το σύντροφό τους και ότι πολλές από αυτές βρίσκονται σε κατάσταση οικονομικής και ψυχολογικής εξάρτησης· εκτιμώντας ότι όλα αυτά τα στοιχεία έχουν άμεση σχέση με το εγκληματικό παρελθόν τους και την ύπαρξη σωματικών και ψυχολογικών βλαβών, όπως το μετατραυματικό άγχος>>, καθώς και <<Μολονότι από ορισμένες απόψεις οι κρατούμενοι/ες αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα υγείας, υπάρχει μεγάλη διαφορά ως προς τη φύση, την ένταση και το σύνθετο χαρακτήρα των προβλημάτων μεταξύ των δύο φύλων. Στα σωφρονιστικά συστήματα που είναι καταρχήν σχεδιασμένα για άνδρες, οι ανάγκες των γυναικών ως προς την υγεία συχνά δεν αντιμετωπίζονται ικανοποιητικά από την πολιτική, τα προγράμματα, τις διαδικασίες και το προσωπικό των φυλακών. Οι γυναίκες έχουν πρόσθετες και διαφορετικές ανάγκες όχι μόνο σε επίπεδο υγιεινής, μέριμνας για τη μητρότητα και γυναικολογικής υγείας, αλλά και ψυχολογικής υγείας, κυρίως λόγω της μεγάλης συχνότητας προηγούμενης ή πρόσφατης σωματικής, συναισθηματικής ή σεξουαλικής κακοποίησης>> υποβάλει πρόταση ψηφίσματος, στην οποία μεταξύ άλλων <<καλεί τα κράτη μέλη να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να παράσχουν ψυχολογική στήριξη σε όλες τις κρατούμενες, ιδίως σε εκείνες που είναι θύματα βίας και κακοποίησης, καθώς και στις μητέρες που ανατρέφουν μόνες τα παιδιά τους και τις ανήλικες εγκληματίες, με στόχο την εξασφάλιση καλύτερης προστασίας και τη βελτίωση των οικογενειακών και κοινωνικών τους σχέσεων και, κατά συνέπεια, των πιθανοτήτων επανένταξής τους· συνιστά να

²⁰¹ Βλ. www.politikokafeneio.com

εκπαιδευθεί και να ευαισθητοποιηθεί το σωφρονιστικό προσωπικό στην ιδιαίτερη ευπάθεια των κρατουμένων αυτών· >> και <<συνιστά αντί της φυλάκισης να προτιμώνται οι εναλλακτικές ποινές, όπως λύσεις με τις οποίες διατηρείται η επαφή με την κοινωνία, ιδίως για τις μητέρες, εφόσον η εκτιμώμενη ποινή και ο κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια είναι περιορισμένοι, στο βαθμό που η φυλάκισή τους μπορεί να διαταράξει σημαντικά την οικογενειακή ζωή, ιδίως στην περίπτωση που οι μητέρες είναι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών ή έχουν παιδιά μικρής ηλικίας ή έχουν αναλάβει τη φροντίδα εξαρτώμενων ατόμων ή ατόμων με αναπηρία.>> ²⁰²

Άλλος ένας παράγοντας, ο οποίος πρέπει να κάνει τον νομοθέτη και τον δικαστή πιο διστακτικούς στην φυλάκιση γυναικών, και ο οποίος υποδεικνύει ότι η φυλάκιση αδιαφόρως φύλου για λόγους ισότητας, αποβαίνει τελικά άδικη για το γυναικείο φύλο καθώς, υφίσταται από αυτήν βαρύτερες συνέπειες εν σχέσει με τους άνδρες, αποτελεί το γεγονός ότι οι περισσότερες γυναίκες κρατούμενες είναι μητέρες. Σύμφωνα με στοιχεία του Bureau of Justice Statistics²⁰³ του 1997, το 65% των γυναικών σε κρατικές φυλακές είχαν ανήλικα παιδιά, ποσοστό που διπλασιάστηκε μεταξύ των ετών 1991-1999, με αποτέλεσμα το 1999, 126,000 παιδιά να έχουν μητέρα στη φυλακή. Στην πλειοψηφία τους μάλιστα, επρόκειτο για ανύπανδρες ή χωρισμένες μητέρες, με κατά μέσο όρο δυο παιδιά. Ο αποχωρισμός της γυναίκας από το παιδί της, αποτελεί μια από τις πιο επιβλαβείς πτυχές της φυλάκισης των γυναικών, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις η φυλάκιση συνεπάγεται το τέλος της σχέσης μητέρας παιδιού²⁰⁴. Βάσει έρευνας που αναφέρουν οι Covington και Bloom²⁰⁵, η οποία διενεργήθηκε το 1993, το 54% των παιδιών δεν επισκέφτηκαν ποτέ την φυλακισμένη μητέρα τους ενώ σύμφωνα με το Bureau of Justice Statistics²⁰⁶, το 2000, το 54% των έγκλειστων γυναικών σε κρατικές φυλακές δήλωσαν ότι δεν έχουν δεχθεί επίσκεψη από τα παιδιά τους καθόλο το χρονικό διάστημα της φυλάκισής τους. Τις εν λόγω συνέπειες επιτείνει η υιοθέτηση το 1997 της Adoption and Safe Families Act (ASFA), η οποία επιβάλλει τον τερματισμό της κηδεμονίας στην περίπτωση που ανήλικο παιδί παραμείνει σε θετούς γονείς για διάστημα μεγαλύτερο των 15 μηνών. Δεδομένου ότι οι κρατούμενες, κατά μέσο όρο εκτίουν ποινή 18 μηνών²⁰⁷, αντιλαμβανόμαστε τις δραματικές

²⁰² Βλ. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2008-0033+0+DOC+XML+V0//EL>

²⁰³ Βλ. Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”, ό.π.σελ. 8

²⁰⁴ Βλ. Baunach, P. Mothers in Prison. New York 1985, Transaction Books/Rutgers University Press σε Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”, ό.π.σελ. 8

²⁰⁵ Βλ. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”, ό.π.σελ. 8

²⁰⁶ Βλ. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”, ό.π.σελ. 8

²⁰⁷ Βλ. Jacobs, A. Give'em a fighting chance: Women offenders reenter society. Criminal Justice Magazine 45, 2001

συνέπειες του εγκλεισμού μιας γυναίκας, μητέρας ανήλικου παιδιού.

Δυστυχώς η ανωτέρω ανάλυση δεν αρμόζει μόνο στην αμερικάνικη κοινωνία αλλά και στην Ευρωπαϊκή, καθώς όπως αναφέρει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στην πρόταση ψηφίσματος η οποία αναφέρθηκε ανωτέρω²⁰⁸ << πολλές φυλακισμένες είναι μόνες μητέρες και..χάνουν την επαφή με τα παιδιά τους, ενίοτε για πάντα· ζητεί από την Επιτροπή και τα κράτη μέλη να διαμορφώσουν και να εφαρμόσουν εναλλακτικές πολιτικές για την αποφυγή του πλήρους αποχωρισμού· > ενώ σύμφωνα με το Σχέδιο Έκθεσης της Επιτροπής Δικαιωμάτων των Γυναικών και Ισότητας των Φύλων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου “Σχετικά με την ιδιαιτερότητα της θέσης των φυλακισμένων γυναικών και τον αντίκτυπο της φυλάκισης των γονέων στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή” <<Περισσότερες από τις μισές κρατούμενες στις ευρωπαϊκές φυλακές είναι μητέρες ενός τουλάχιστον παιδιού.>>²⁰⁹ Η ελληνική πραγματικότητα δεν θα μπορούσε να διαφέρει, καθώς σύμφωνα με έρευνα²¹⁰ του 2006, το 68% των κρατούμενων στις ελληνικές φυλακές είναι μητέρες, ενώ στο ανωτέρω Σχέδιο Έκθεσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, τονίζεται ότι τα ποσοστά κρατούμενων γυναικών είναι ιδιαίτερα υψηλά στην Ελλάδα και την Ισπανία.

Επιστρέφοντας στην ανάλυση των Covington και Bloom για την ισότητα των φύλων μέσω ίσης μεταχείρισης, και υπό το φως των αναλύσεων που έγιναν για την ίση μεταχείριση στο πεδίο του σωφρονιστικού συστήματος, οι αμερικανίδες ακαδημαϊκοί καταλήγουν ότι “οι γυναίκες παραβάτες είναι εγκλωβισμένες σε ένα σύστημα, που φαίνεται πρόθυμο να μεταχειριστεί τις γυναίκες ίσα, το οποίο ουσιαστικά σημαίνει σαν να ήταν άνδρες”²¹¹. Έτσι λοιπόν, “το υπάρχον σύστημα δικαιοσύνης, δίνει έμφαση στην ισότητα και στην συνέχεια χρησιμοποιεί ως πρότυπο τον άνδρα”. Όμως, καθώς οι γυναίκες έχουν διαφορετικές ανάγκες από τους άνδρες, βιώνουν την ίση μεταχείριση υφιστάμενες μεγαλύτερες, κυρίως ψυχολογικής φύσεως, συνέπειες κάτι το οποίο αποτελεί ενδεικτική ότι ίση μεταχείριση δεν σημαίνει και δίκαιη μεταχείριση.

Τα ανωτέρω παραδείγματα στο πεδίο της ποινικής μεταχείρισης, μας κατευθύνει να δούμε την έννοια της ισότητας από μια νέα οπτική γωνία-αυτή των συνεπειών. Μέχρι το σημείο αυτό, έχουμε

Spring σε Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”,ό.π.σελ. 8

²⁰⁸ Βλ. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2008-0033+0+DOC+XML+V0//EL>

²⁰⁹ Βλ. <http://www.europarl.europa.eu>

²¹⁰ Βλ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών-Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, “Οικογενειακή, Κοινωνική και Επαγγελματική επανένταξη Ειδικών Ομάδων Πληθυσμού: Η περίπτωση των γυναικών Κρατούμενων”, Δεκέμβριος 2006 σε <http://www.theartofcrime.gr/assets/fronimou.pdf>

²¹¹ Βλ. Stephanie S. Covington-Barbara E. Bloom, “Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System”,ό.π.σελ. 4

δει την ισότητα ως ίση μεταχείριση και ως ειδική μεταχείριση των γυναικών εν σχέσει με αυτή των ανδρών βάσει των “ειδικών” αναγκών τους, λαμβάνοντας δηλαδή το ανδρικό γένος ως μοντέλο για τις συνήθεις ανάγκες ενός ανθρώπου, εν συγκρίσει με τις οποίες οι διαφορετικές ανάγκες των γυναικών χαρακτηρίζονται ως “ειδικές”, όπως ειδικές χαρακτηρίζονται οι ανάγκες των ατόμων με αναπηρία- συγκρινόμενες με τις ανάγκες των αρτιμελών, λόγω του ότι θεωρούνται ως η “κανονική” περίπτωση. Αν λοιπόν, αφήσουμε την έννοια της ανάγκης και της κανονικότητας²¹² στην άκρη, και λάβουμε υπόψη μόνο τις συνέπειες, ασχέτως φύλου, αναπηρίας ή άλλης κατηγοριοποίησης, μπορούμε να δούμε μια νέα έννοια ισότητας βάσει των συνεπειών. Δηλαδή, στο πεδίο του ποινικού δικαίου, ισότητα ως προς την επιβολή μιας ποινής υπάρχει όχι όταν επιβάλλεται

η ίδια ποινή σε όλα τα πρόσωπα τα οποία έχουν τελέσει παρόμοιο έγκλημα, αλλά όταν η εκάστοτε ποινή έχει τις ίδιες συνέπειες στα πρόσωπα στα οποία επιβάλλεται. Δεδομένου λοιπόν ότι οι γυναίκες έχουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως αναλύθηκαν ανωτέρω, λόγω των οποίων βιώνουν την ποινή της φυλάκισης υφιστάμενες βαρύτερες συνέπειες από αυτές που υφίστανται οι άνδρες, προκειμένου να επιτευχθεί πραγματική ισότητα ως προς την ποινική μεταχείριση, θα πρέπει ο νομοθέτης να “ζυγίζει” τις συνέπειες αυτές για την επιβολή ποινής, και όχι την βαρύτητα του εγκλήματος. Πιθανόν η πρόταση αυτή να ξενίζει, όμως λαμβάνοντας υπόψη το Σχέδιο Έκθεσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στο οποίο <συνιστά αντί της φυλάκισης να προτιμώνται οι εναλλακτικές ποινές, όπως λύσεις με τις οποίες διατηρείται η επαφή με την κοινωνία, ιδίως για τις μητέρες, εφόσον η εκτιμώμενη ποινή και ο κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια είναι περιορισμένοι, στο βαθμό που η φυλάκισή τους μπορεί να διαταράξει σημαντικά την οικογενειακή ζωή, ιδίως στην περίπτωση που οι μητέρες είναι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών ή έχουν παιδιά μικρής ηλικίας ή έχουν αναλάβει τη φροντίδα εξαρτώμενων ατόμων ή ατόμων με αναπηρία·>, παρατηρούμε ότι οι συνέπειες που μπορεί να έχει η φυλάκιση (αν και το Κοινοβούλιο αναφέρεται στις συνέπειες στην λειτουργία της οικογένειας και όχι άμεσα αυτές που υφίσταται η ίδια η γυναίκα) μπορεί να αποτελέσουν σημαντικότερο κριτήριο ποινής από το είδος του εγκλήματος.

Προτείνεται λοιπόν, στο πεδίο της ποινικής μεταχείρισης, η ισότητα, η οποία απαιτεί προσδιορισμό σχετικά με τι δυο πρόσωπα είναι ίσα -ισότητα ως προς τι;²¹³ - να νοηθεί ως ισότητα ως προς τις υφιστάμενες από τον εγκλεισμό συνέπειες.

²¹² Το μοντέλο της κανονικότητας, όχι μόνο αναφορικά με το φύλο, αλλά ευρύτερα, εν σχέσει με τις γενικότερες αντιλήψεις της κοινωνίας, δεν βγαίνει σε όφελος κανενός καθώς, όπως αναφέρει ο καθηγητής παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου του Σίδνεϋ R. Connell στο βιβλίο “Το κοινωνικό φύλο” ό.π. “Η κανονικότητα απλώς νοικιάζεται”, εννοώντας ότι ακόμα και αν κάποιος συμβαδίζει με τα πρότυπα της κανονικότητας, το γεγονός αυτό αποτελεί μια προσωρινή κατάσταση, η οποία δύναται οποτεδήποτε να ανατραπεί.

²¹³ Βλ. Norberto Bobbio, Ισότητα και Ελευθερία, σελ. 42, εκδόσεις Πόλις 1998.

6. Συμπεράσματα

Τα συμπεράσματα από την μελέτη της ισότητας των φύλων, θα μπορούσαν να συμπυκνωθούν στο σατυρικό απόφθεγμα του Τζόρτζ Όργουελ “Όλοι είναι ίσοι, αλλά κάποιοι είναι πιο ίσοι από τους άλλους”.

Παρόλο που αναμφισβήτητα, τουλάχιστον στον δυτικό κόσμο, μπορεί να ειπωθεί ότι οι γυναίκες, από την έναρξη του φεμινιστικού κινήματος, έχουν πλησιάσει σε μεγάλο βαθμό τον επιθυμητό στόχο της ισότητας των φύλων, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο στόχος δεν έχει πλήρως επιτευχθεί.

Αυτό οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στην αοριστία του όρου ισότητα, η οποία οδήγησε σε έλλειψη ομοφωνίας τόσο αναφορικά με τον προσδιορισμό της έννοιας, όσο και με τον τρόπο επιδίωξης της.

Δεχόμενοι ότι ισότητα σημαίνει ίση κατανομή πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων, δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και δεδομένου ότι απώτερος σκοπός της ισότητας είναι η κοινωνική ισότητα, η μελέτη της έννοιας και του τρόπου επίτευξης της, πρέπει να πραγματοποιηθεί σε κάθε πεδίο χωριστά. Στην περίπτωση λοιπόν της καθιέρωσης ορίου ηλικίας για πραγματοποίηση τεχνητής γονιμοποίησης, θεωρήσαμε ότι ισότητα των φύλων μπορεί να επιτευχθεί, αν ο νομοθέτης ορίσει ένα ενιαίο όριο ηλικίας τόσο για τους άνδρες, όσο και για τις γυναίκες, εφαρμόζοντας την έννοια της ισότητας ως ίση -εξισωτική- μεταχείριση, δεχόμενος έτσι ότι τους αναλογούν οι ίδιες υποχρεώσεις στην ανατροφή των τέκνων. Αντιθέτως, στην πεδίο της ποινικής μεταχείρισης, θεωρήσαμε ότι η εξισωτική μεταχείριση επιφέρει τελικώς ανισότητα και ότι η ισότητα πρέπει να προσδιοριστεί με βάση τις από τον εγκλεισμό συνέπειες, δεχόμενοι λοιπόν το μοντέλο της ειδικής μεταχείρισης.

Επομένως, θεωρούμε ότι ο καθορισμός μιας ενιαίας (συνταγματικής) έννοιας της ισότητας των φύλων-ως ίσης ή ως ειδικής μεταχείρισης-, βάσει της οποίας θα κρίνεται η συνταγματικότητα των νομοθετικών προβλέψεων, δεν είναι δυνατή. Σκοπιμότερο κρίνεται, να προσδιοριστεί μόνο ο επιδιωκόμενος στόχος της ισότητας των φύλων, τον οποίο έχουμε δεχτεί ότι αποτελεί η κοινωνική

ισότητα, και να κρίνεται *in concreto*, αν επιτυγχάνεται μέσω των εκάστοτε προβλέψεων του νομοθέτη.

Προκειμένου η εν λόγω μέθοδος-η οποία κρίνεται από την γράφουσα ως παράγουσα πραγματική ισότητα- να γίνει αποδεκτή, θεωρείται αναγκαία η συμμετοχή των γυναικών τόσο στην –νομική και μη- επιστημονική έρευνα, όσο και στην παραγωγή και εφαρμογή του νόμου, καθώς κανείς δεν δύναται να προσδιορίσει και να εφαρμόσει αποτελεσματικότερα την έννοια της (αν)ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, από το ίδιο το υποκείμενο της ανισότητας, τη γυναίκα. Θεωρείται αφελές εκ μέρους των γυναικών, να προσδοκούν ότι το ανδρικό φύλο θα δώσει στην έννοια της ισότητας μια ερμηνεία παράγουσα πραγματική ισότητα η οποία συγχρόνως απαιτεί εκ μέρους τους την ανάληψη υποχρεώσεων. Εξάλλου, είναι συνυφασμένο με την ανθρώπινη φύση, το υποκείμενο , και εν λόγω το πρόσωπο που διεξάγει μια έρευνα ή θεσπίζει ένα νόμο, να θεωρεί τον εαυτό του την «μέση περίπτωση», λαμβάνοντας έτσι υπόψη τις δικές του ανάγκες, αφού ό,τι δεν υπάρχει στο οπτικό μας πεδίο, θεωρούμε ότι δεν υφίσταται.

Συνεπώς, αν οι εκπρόσωποι του γυναικείου φύλου επιθυμούν ισότητα, πρέπει οι ίδιες να επαγρυπνούν συλλογικά για την βελτίωση της θέσης τους στην κοινωνία, συμμετέχοντα παράλληλα στην δράση και άλλων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες έχουν υποστεί άνιση μεταχείριση, στην πορεία της ιστορίας.

7. Πηγές

Αλλοδαπή Βιβλιογραφία

Bobbio, Norberto, "Ισότητα και Ελευθερία", Πόλις 1998

Butler, Judith "Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity", NY 1990

Conaghan, Joanne, "Pregnancy and the workplace: A question of Strategy?" σε *Feminist Theory and Legal Strategy*, Blackwell Publishers, 1993

Covington Stephanie-Barbara E. Bloom, "Gendered Justice: Women in the Criminal Justice System" σε *Gendered Justice: Addressing Female Offenders*, Carolina Academic Press, 2003

Eisenstadt , Leora F., "Privileged but Equal? A Comparison of U.S. and Israeli Notions of Sex Equality in Employment Law", σελ. 361-365 σε *Vanderbilt Journal of Transnational Law* Vol 40:357

Epstein, Cynthia, "Ideal Roles & Real Roles or the fallacy of the misplaced Dichotomy", 1985

Connell, R.W. "Το κοινωνικό φύλο", εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006

De Beauvoir, Simone, "Το δεύτερο φύλο", εκδ. Μεταίχμιο, 2009

Frug, Mary Joe, "Sexual equality and Sexual difference in American law" σε "Postmodern legal feminism", Routledge, London 1992

Ginsburg, Ruth Bader , "Some thought on the 1980's debate over special versus equal treatment for women", *Law and Inequality*, Vol 4:143, 1986

MacKinnon, Catherine "Sex Equality: On difference and dominance" σε *Toward a feminist theory of the State*", Harvard 1989

- "Rape: On Coercion and Consent " σε *Toward a Feminist Theory of The State*, Harvard University Press, 1989

- "Toward a new theory of equality", σε "Women's lives under men's Laws", USA 2005

Morgan, Jenny "Feminist theory as legal theory", σε *Feminist Legal Theory I: Foundations and*

Outlooks, Dartmouth, 1995

Lipschultz, Sybil “Social Feminism and Legal Discourse”, σελ. 209 σε Yale Journal Law of Feminism, 1988

Olsen, Frances “From False Paternalism to False Equality: Judicial Assaults on feminist community σε Feminist Legal Theory: Positioning Feminist Theory within the Law”, England 1995

-Statutory Feminist Critique of Rights Analysis”, σελ. 306-8 σε Feminist Legal Theory- Readings in Law and Gender,

-The myth of State Intervention in the Family, Feminist Legal Theory: Positioning Feminist Theory Within the Law, Volume II, σελ. 847. 1995

Tong Rosemarie, “Women, sex and the Law”, USA 1984

Williams, Wendy “Equality's Riddle: Pregnancy and the Equal treatment/Special treatment debate” σε New York University Law Journal, Vol. XIII:325

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α, 1254 b, 12-14, Μτφ. Β. Μοσκοβίης, Αθήνα 198

Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β, Αθήνα-Κομοτηνή 1991

Κοτζάμπαση Α., “Η έννοια και η λειτουργία της έγγαμης συμβίωσης”-Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1386 και 1387 ΑΚ-, 1 σελ. 25, ΔιδΔ, εκδ. Σάκκουλα 1992

-“Ισότητα των φύλων και Ιδιωτική Αυτονομία στις οικογενειακές σχέσεις”, εκδόσεις Σάκκουλα 2011

Κουράκης “Ποινική Καταστολή Σωφρονιστική”, Εκδόσεις Σάκκουλα 2008

Κραβαρίτου Γ. “Φύλο και Δίκαιο: Η προβληματική της βαρύτητας των νομικών ρυθμίσεων στις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις”, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996

Παπαδημητρίου Χρ. ΔιδΔ, “Ποινική ευθύνη των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για

πράξεις και παραλείψεις στο χώρο του σχολείου και σε σχολικές εκδηλώσεις”, ΑΠΘ 2010

Άρθρα

Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη,” Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με κρυοσυντηρημένο γεννητικό υλικό”,ΧρΙΔ Α/2001.769

- Ιατρικό δίκαιο και Βιοηθική, τευχ. 9/2010, Παρατηρήσεις στην ΜονΠρΑθ 2827/2008

-Παρατηρήσεις στην ΜονΠρΑθ 2827/2008, Ιατρικό δίκαιο και Βιοηθική, τευχ. 9/201

Μάνεσης Α. “Η συνταγματική καθιέρωση της ισονομίας ανδρών και γυναικών”, Δίκαιο και Πολιτική τ. 4 1983

Παπαχρίστου, Παρατηρήσεις στην ΜονΠρΑθ 2827/2008 ΧρΙδΔ Θ/2009.818

Τσιλιώτη Χ., “ Η αναθεώρηση του άρθρου 116 παρ.2 Συντ," ΔτΑ 2001, 496

Ηλεκτρονικές Πηγές

<http://ses.library.usyd.edu.au>

<http://www.telegraph.co.uk>

<http://www.difernews.gr>

<http://www.bioethics.gr>

<http://www.ethnos.gr>

<http://ygeia.tanea.gr>

<http://dialogoi.enet.gr>

www.constitutionalism.gr

<http://news.pathfinder.gr/>

<http://eleutheriellada.wordpress.com>

http://www.salon.com/2010/12/09/rape_assange/

www.equalrightsamendment.org

<http://www.europarl.europa.eu>

<http://olympia.gr>

<http://www.theartofcrime.gr>

www.politikokafeneio.com

<http://el.wikipedia.org>

www.theinsider.gr

www.isotita.gr